

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED HANEFÎ CENGİ:
Metin-Muhteva-Tahlil

Mümin ŞENER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN

2010

TEZ ONAY FORMU

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Muhammed Hanefî Cengi: Metin-Muhteva-Tahlil**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03.06.2010

Mümin ŞENER

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Muhammed Hanefî Cengi: Metin-Muhteva-Tahlil
Mümin ŞENER

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi ve Sanatları Programı
Tezli Yüksek Lisans

“Muhammed Hanefî Cengi: Metin-Muhteva-Tahlil” adını verdiğimiz bu çalışmada Tursun Fakih’e ait cenk-nâmenin tenkitli metnini vererek eseri dinî ve tasavvufî edebiyat açısından tahlil etmeye çalıştık.

Çalışmamız Giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş’te, Muhammed b. Hanefiyye’nin hayatı işlenerek konunun daha iyi anlaşılabilmesi için cenk-nâmeler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Birinci bölümde cenk-nâme yazarı Tursun Fakih’in hayatı ve diğer cenk-nâme yazarları hakkında kısaca bilgi verilmiş ve Cenk-nâme dil, şekil ve üslup açısından incelenmiştir.

İkinci bölümde Cenk-nâme’de yer alan dinî ve tasavvufî kavramlar tespit edilmiş ve tahlîli yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Cenk-nâme nüshalarının tavsifi yapılarak Cenk-nâme’nin tenkitli metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1-Muhammed b. Hanefiyye 2-Cenk-nâme 3-Tursun Fakih 4-Dinî-Kahramanlık Hikâyeleri

ABSTRACT

**Master's Dissertation
Muhammed Hanefi Cengi: Text-Content-Analysis
Mümin ŞENER**

**Dokuz Eylul University
Institute of Social Sciences
Department of Islamic History and Art
Program of Islamic History and Art**

In this survey, “Muhammed Hanefi Cengi: Text-Content-Analyze”, we try to analyze Tursun Fakih’s Cenk-name by giving critical edition (criticized text) in respect of religious and sufi literature.

Our research consists of three chapters except the introduction. At the beginning, dealing with life of Muhammed b. Hanefiyye, it made a general evaluation about cenk-names for seeing the matter well.

In the first chapter some brief information are given about Tursun Fakih’s life and another authors of cenk-names, and Cenk-name examined in terms of its language, form and style.

In the second chapter religious and mystic terms which placed at the Cenk-name determined and analyzed.

Making classification of Cenk-name’s copies, in the third chapter, finally it is given critical edition (criticized text) of Cenk-name.

Keywords: 1) Muhammed b. Hanefiyye 2) Cenk-nâme 3) Tursun Fakih 4) Religious Epics

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY FORMU.....	II
YEMİN METNİ.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. TEZİN AMACI, METODU, KAYNAKLARI.....	1
A. Amacı.....	1
B. Metodu.....	2
C. Kaynakları.....	4
II. CENK-NÂMELERE GENEL BİR BAKIŞ.....	6
III. MUHAMMED B. HANEFİYYE’NİN HAYATI.....	9
A. Tarihî Hayatı:.....	9
B. Cenk-nâmelere göre Muhammed b. Hanefiyye: Menkıbevî Hayatı.....	16
IV. TURSUN FAKİH’İN HAYATI VE ESERLERİ.....	22
A. Hayatı.....	22
B. Eserleri.....	23
BİRİNCİ BÖLÜM	25
MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN TÜRK İSLAM.....	25
EDEBİYATINDAKİ YERİ	25
I. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN MUHTEVASI	27
II. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN ŞEKİL, DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ.....	30
A. Şekil Özellikleri	30
1. Cenk-nâmelerin Tertibi	31
a. Başlangıç	31
b. Konunun işlenişi.....	32
c. Bitiş	34
2. Vezin.....	35
3. Kafiye.....	36
a. Zengin Kafiye.....	36
b. Tam Kafiye	36
c. Yarım Kafiye.....	37
d. Redif.....	37
B. Dil Özellikleri.....	38
1. Fiil ve Sıfatlar.....	39
a. Emir Fiilleri	42
2. Edebî Sanatlar	42
a. Teşbih.....	43
b. Telmih.....	44
c. Mecaz-ı Mürsel.....	44
d. Mübalâğa.....	45
e. Tenasüb	45
f. Nidâ.....	46

g. İktibas.....	46
3. Atasözleri ve Deyimler	46
a. Atasözleri	47
b. Deyimler.....	47
III. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN FİKRÎ YAPISI.....	48
IV. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN KONUSU VE GAYESİ	50
V. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN GEÇTİĞİ MEKÂN	52
VI. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN KAYNAKLARI	55
İKİNCİ BÖLÜM.....	60
CENK-NÂMENİN DİNİ-TASAVVUFÎ TAHLÛLİ.....	60
I. DİNİ KAVRAMLAR	60
A. İtikad	60
1. Allah.....	60
2. Melekler	62
3. Kitaplar.....	63
4. Peygamberler	64
a. Hz. İbrâhim.....	64
b. Hz. İsmâil	64
c. Hz. Musâ	65
d. Hz. Dâvud	66
e. Hz. Eyyûb.....	67
f. Hz. Zekeriyâ.....	68
g. Hz. Yahyâ.....	68
h. Hz. Muhammed.....	69
(1). Dört Halife.....	71
(i). Hz. Ebu Bekir	71
(ii). Hz. Ömer	73
(iii). Hz. Osman.....	73
(iv). Hz. Ali	74
(2). Ehl-i Beyt	81
(i). Hz. Fâtıma	81
(ii). Hz. Hasan	82
(iii). Hz. Hüseyin.....	83
5. Ahiretle İlgili Kavramlar.....	86
a. Ahiret, Dünya	86
b. Cennet	87
B. İbadet.....	87
1. Hac, Kurban	87
C. Ayet ve Hadisler	88
1. Ayetler.....	89
a. İktibas Edilen Ayetler.....	89
b. Telmih Edilen Ayetler.....	90
II. DİĞER DİNİ-TASAVVUFÎ KAVRAMLAR VE MOTİFLER.....	91
A. Şeytan-İblis, Ğûl	91
B. İman-Mü'min, Küfür-Kâfir	93
C. Gaza-Gazi, Cihad	94
D. Nikâh, Zina.....	96
E. Humus.....	98
F. Mucize, Keramet, Rüya	98
G. Tekbir	100
H. Salavat.....	101
I. Dua.....	103
İ. Hamd, Senâ, Şükür	104
J. Zikir, Tesbih	105
K. Hel Etâ Okumak	105

L. Ravza	107
M. Sancak, Alem.....	109
N. Geyik:.....	110
O. Zülfikâr:	112
Ö. Düldül.....	114
III. CENK-NÂMEDE GEÇEN ŞAHISLAR.....	115
A. Muhammed Hanefî.....	115
B. Mine	115
C. Tâbût.....	118
D. İskender	121
E. Dâvud	121
F. Rüstem	121
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	124
TENKİTLİ METİN.....	124
I. NÜSHALARIN TAVSİFİ VE METİN KURARKEN TAKİP EDİLEN METOD	124
A. Cenk-nâme Nüshalarının Tavsifi.....	124
1. MK1 Nüshası:	125
2. MK2 Nüshası:	125
3. MK3 Nüshası:	126
4. MK4 Nüshası:	127
5. MK5 Nüshası:	127
6. TDK Nüshası:	128
7. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2175.	129
8. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4736/3.	129
9. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3953/2.....	130
10. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7070/3.	131
11. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7120/1.	131
12. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6818.	132
13. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7837/2.	133
14. Ankara Milli Kütüphane, 50 Ür 423/2.	133
15. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4053/3.	134
B. Cenk-nâme Metnini Kurarken Takip Edilen Metod	135
II. MUHAMMED HANEFİ CENK-NÂMESİ (TENKİTLİ METİN)	137
SONUÇ	199
KAYNAKÇA.....	202

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
agmd.	: adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
GÜ	: Gazi Üniversitesi
haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
İSAM	: İslâmî Araştırmalar Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MK	: Milli Kütüphane
mm.	: milimetre
nu.	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S	: sayı
sad.	: Sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: sayfadan sayfaya
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: tercüme
thk.	: Tahkik
ty.	: tarih yok
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vr.	: varak
Yay.	: Yayınları
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

I. TEZİN AMACI, METODU, KAYNAKLARI

A. Amacı

Türk-İslam edebiyatının ilk ürünlerinden olan ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış cenk-nâmelerin Türk millî kültürünün oluşmasında, dinî kanaatlerin şekillenmesinde; inanç, zihniyet, davranış ve bedii zevklerin gelişmesinde rolü büyüktür. Bu tezi hazırlarken ilk amacımız, kültür ve inançlarımız üzerinde oldukça derin izler bıraktığını düşündüğümüz cenk-nâmeleri öncelikle kültür tarihimiz açısından incelemek ve bu tesirin boyutlarını gün ışığına çıkarmaktır. Zira böylesine geniş ve etkili bir edebî sermayenin kaynağını gerçek boyutlarıyla ortaya koyabilmenin, Türk dinî ve millî kültürünü keşfetmeye az da olsa bir katkısı olacaktır.

Yukarıda bahsedilen inanç ve kültürel gelişimin ana kaynaklarından birisi olmasının yanı sıra Türk dilinin gelişim seyrini izlerken önümüze çıkan kilometre taşlarından biri de cenk-nâmelerdir. Bu bakımdan incelendiğinde cenk-nâmelerin, dinî ve kültürel zenginliğimize sağladığı zeminin dışında, dil açısından ne derece önemli birer kaynak oldukları da inkâr edilemez. Bu tezi hazırlarken bir amacımız da Türk dilinin Arapça ve Farsçanın tesiri altına fazla girmediği dönemlerdeki dil özelliklerini tespit etmek ve ortaya çıkarmaktır. Bu çerçevede günümüzde kullanılmayan/arkaik kelimeler seçilmiş; cenk-nâmede geçen deyimler ve atasözleri tespit edilerek halen canlılığını koruyanlarıyla ortak ve benzer yanları yeniden gözden geçirilmiştir.

Türk edebiyatında cenk-nâmeler manzum ve mensur olarak kaleme alınmışlardır. Biz, bu tezimizde manzum olanları seçtik ve inceledik. Cenk-nâmelerin dinî-kültürel etkilerini ortaya koymanın yanı sıra, cenk-nâmelerdeki dil hususiyetleri ve kullanılan şiir tekniklerini de inceleyerek Türk şiirinin geçirdiği evreleri bu eserler üzerinden takip etmeye çalıştık.

Dâsitân-ı Muhammed Hanefî, Kitâb-ı Muhammed Hanefî, Menâkıb-ı Muhammed Hanefî, Hikâye-i Muhammed Hanefî gibi isimlerle yazılan cenk-nâmeler zamanla yazarı belli olmayan, anonim eserlere dönüşmüştür. Bu hikâye ve destanlar

Anadolunun değişik yörelerinde öğretici mahiyette hazırlanıp sunulan diğer dinî eserler gibi akşam toplantılarında, uzun kış gecelerinde kurulan köy meclislerinde okunmuş olmalıdır.

Tezimizin hedeflerinden biri de sağlam bir metin elde etmektir. Yukarıdaki tespitlerden yola çıkarak ulaşabildiğimiz tüm manzum cenk-nâmeleri gözden geçirdik ve sağlam bir cenk-nâme metni ortaya koymaya çalıştık. Zira cenk-nâmelerin bugünkü dinî kanaat ve anlayışımızın, davranış ve hislerimizin oluşmasında oldukça büyük payı vardır. Köylü-kentli ayırt etmeksizin bu halkın iç dünyasını doğru ifade edebilmek, anlayabilmek ve açıklayabilmek ancak bu rolü hakkıyla kavramakla mümkün olacaktır.¹

Cenk-nâmeler bir halkın hayallerini ortaya koyduğu eserlerdir. Bu hayal, imkânlar nispetinde gerçek hayata yön veren bir güce ve donanıma sahiptir. Tarihin delillerle önümüze koyduğu inkâr olunamaz gerçekliği kabul etmek ve ikrar edebilmek için onun arkasındaki sevkedici gücü görmek/göstermek esas hedefimiz olmuştur. Yetişen yeni kuşakların, atalarının at sırtında diyar diyar dolaşmasını anlamaları ve anlamlandırmaları ancak onların bir zamanlar kurmuş oldukları hayallerin gerçek dünyalarındaki payını idrak etmeleriyle mümkün olacaktır.

B. Metodu

Bir araştırma yaparken doğru bilgiye ulaşmak, kayıt altına almak ve onu anlayarak işlevsel hale getirmek ancak uygun yöntemler kullanarak mümkündür. Araştırma hangi alanda yapılıyor ise o alanın kendine has birtakım zorluklarının aşılması ancak o alanın hususiyetlerinin iyi bilinmesine ve değerlendirilmesine bağlıdır.² Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse “her ilim, ancak kendine mahsus ilmî usüllerin kullanılması ile teşekkül edebilir.”³ Bir bilim dalı olarak Edebiyat bilimi de böyledir. Çünkü edebî vesikalar bir milletin manevî tarihini meydana getirdikleri gibi ruhî ilkeleri hakkında da bizlere birtakım malumatlar verirler. İşte Türk edebi-

1 Mahmut Esad Coşan, “İslamî Türk Edebiyatında Ükkâşe Hikâyesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1983), S: 26, ss. 275-286.

2 Leon E. Halkin, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, (çev.: Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yay., Ankara 2000, s. VIII.

3 M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları I**, Ötüken Yay., İstanbul 1989, s. 3.

yatı alanında yapılacak bir çalışma, Türk ruhunun geçirdiği değişimleri ve Türk toplumunun edebiyatı ile münasebet derecesini ortaya koymak, başka bir deyişle eserden yola çıkarak müessiri keşfetmek demektir. Hal böyle olunca Orhun abidelerini incelemekle Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ini incelemek birbirinden daha az öneme sahip addedilemez. Çünkü edebiyat tarihçisi yalnızca bir tarih araştırmacısı değildir ve tarih yöntemleriyle hedefine ulaşamaz, o belgelerin kendisine sunduklarından daha fazla şeyler elde etmenin peşindedir.⁴

Araştırma esnasında bu ilkeleri göz önünde bulundurularak hareket edilmiştir. Hem incelemeye konu olan eserin edebî bir eser olması, hem de Muhammed b. Hanefiyye'nin tarihî bir şahsiyet oluşu her iki alanda da, yani hem tarih hem de edebiyat alanında titiz bir çalışmaya zorunluluğu doğurmuştur. Ulaşılabilen tarih ve tabakât kitaplarından yararlanılarak onun hayatı ve yaşadığı devrin genel dinî, siyasî ve kültürel özellikleri, edebî kaynaklardan faydalanılarak eserin edebî yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu konuda özellikle mezhepler tarihi alanında yayınlanan eserlerden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Bunu yaparken Muhammed b. Hanefiyye'nin dinî, siyasî, tarihî ve menkıbevî kişiliği bir insicam içerisinde yansıtılmaya dikkat edilmiştir.

Bir yazma eser incelemenin ön hazırlığı sayılabilecek şekilde ulaşabilen tüm yazma eser kütüphanelerini tarayarak elimizdeki nüshanın benzerlerini ya da değerlendirme esnasında kullanılabilecek diğer yazma eserler elde edildi. Bu konuda daha önce yapılmış yazma eser incelemeleri ve edisyon-kritik çalışmaları göz önünde bulunduruldu. Metin incelemesi yaparken okunamaz halde, başı eksik, sonu kayıp, lekeli ya da dağınık olduğuna bakmaksızın eldeki tüm yazmalar değerlendirilmiştir.

Halk muhayyilesi üzerinde kuvvetli izler bırakan her şahsiyet ölümünün hemen ardından hatta daha hayatta iken bile menkıbevî hususiyetler kazanır. Bu menkıbeler uzun yıllar, nesilden nesile geçerek büyür ve hatta o şahsiyetin gerçek kişiliğini örter hale gelir.⁵ Muhammed b. Hanefiyye hakkında yazılan ve söylenenlerin tespit edilmesi ve onun gerçek kişiliği ile menkıbevî kişiliğinin ayırt edilebil-

4 Köprülü, *age.*, 19-21.

5 M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, DİB Yay., Ankara 1976, s. 27. Ayrıca bkz.: A. Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler Metodolojik Bir Yaklaşım**, TTK Yay., Ankara 1997, ss. 27-43.

mesi araştırmanın hedefleri arasında idi. Bu düşünceyle hareket edilerek ve araştırma tekniklerini de göz özünde bulundurularak hem edebiyat hem de tasavvuf alanında yapılan çalışmalar imkânlar ölçüsünde incelendi. Buna ek olarak kendisine nispet edilen ve bizim ulaşabildiğimiz tüm cenk-nâmeleri değerlendirmeye gayret edildi. Elde edilen verilerle menkıbevî bir Muhammed b. Hanefiyye kişiliği çıkarılmaya çalışıldı.

Edebiyat tarihi araştırmacısını bekleyen en büyük tehlike şüphesiz edebî sanatlarla süslenen, hissî sermayesi yüksek bir metni tahlil sırasında aşırı genel değerlendirmelerin tesiri altında kalmaktır.⁶ Bu hassasiyetle edebiyat biliminin kıstaslarını kullanarak bu tehlikelerden uzak durulmaya özen gösterildi. Elimizdeki metinleri birbirleri ile kıyaslayarak tetkiklerimizi sağlam bir metin ortaya koyma noktasında yoğunlaşıldı.. Araştırma esnasında özellikle Türk-İslam edebiyat tarihi alanında klasik olmuş kaynaklardan yararlanılmış, Türk-İslam edebiyatının kedine has kelime ve kavramları kullanılmaya dikkat edilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi hem tarihî hem dinî hem de edebî hususiyetleri olan bir eserin incelenmesi demek bir konunun üç zaviyeden aynı anda izlenmesi anlamına geldiğinden biz bu inceleme manzum cenk-nâmelerle sınırlandırılmıştır. Bu arada metnin sosyal, kültürel, tarihî vb. diğere bilim dallarınca ayrıca incelemesinin yapılabileceğini hatırlatmak gerekir.

C. Kaynakları

“*Muhammed Hanefî Cengi: Metin-Muhteva-Tahlil*” adı verilen bu tezde öncelikle Muhammed b. Hanefiyye'nin gerçek hayatı detaylı bir şekilde işlenmiştir. Çalışma esnasında başvurulmuş ilk kaynaklar şüphesiz İslam tarihinin temel kaynak kitapları olmuştur. İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-kübrâ*,⁷ İbn-i Cerîr et-Taberî'nin *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*,⁸ İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*,⁹ İbn-i Kesîr'in *el-*

6 Köprülü, **Edebiyatı Araştırmaları I**, s. 28-29.

7 Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, Beyrut, 1968, III, 19-20.

8 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, (thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut 1967, V, 146-148.

9 Ebu Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târih**, (nşr., Ebu'l-Fida Abdullah Kadı Muhammed Yusuf ed-Dekkak), Beyrut 1987, VI, 79.

*Bidâye ve'n-Nihâye*¹⁰ adlı eserleri bu kaynaklar arasındadır. Ayrıca yine Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatını konu alan birtakım yeni çalışmalar da bu çalışma esnasında yararlanılan kaynaklar arasında zikredilebilir. Bunların başında ansiklopedi maddeleri yer almaktadır. Özellikle Mustafa Öz'ün *DİA* için hazırladığı “*Muhammed b. Hanefiyye*”,¹¹ “*Keysaniyye*”, “*Mehdilik*” maddelerinden istifade ettiğini belirtmeliyiz. Ayrıca alevîlik ve şîlik konusunda yapılan diğer çalışmalardan da faydalanılmıştır. Özellikle Abdülbâki Gölpinarlı, Ethem Ruhi Fıglalı, Yusuf Ziya Yörükân'ın konumuz çerçevesinde yazmış oldukları eserlerden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Muhammed b. Hanefiyye'nin Menkıbevî hayatının ortaya konulması tezimizin bir başka vechesini oluşturmaktaydı. Araştırma süresince ulaşılabilen cenk-nâmelerden,¹² konuyla ilgili yapılmış diğer yayınlardan¹³ edindiğimiz bilgilerle onun menkıbevî hayatını ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bunlara ek olarak M. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Araştırmaları, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserleri çalışmamız sırasında adetâ baş ucu kitabımız oldu. Amil Çelebioğlu'nun *Türk Edebiyatında Mesnevi, Ağâh Sırrı Levend'in Türk Edebiyatı Tarihi, Vasfi Mahir Kocatürk'ün Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserleri konu hakkında başvurduğumuz diğer edebiyat kaynakları arasında sayılabilir.

Özellikle Tursun Fakih'in hayatını araştırırken Mehmed Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihan-nümâ* adlı eseri ve *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*'nden yararlanılmıştır. Bu konuda hususi bir çalışma yapmış olan İsmet Çetin'in yazmış olduğu *Tursun Fakih Hayatı-Edebî Şahsiyeti Mesnevileri ve Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri* adlı eseri rehber niteliğinde olmuştur. Bunlara ek olarak Muhammed Hanefî cenk-nâmeleri

10 İmaduddîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1974, II, 243.

11 Mustafa Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 537-539.

12 Değişik isimler altında Ankara Milli Kütüphane'de 06 Hk 3768/1, 06 Mil Yz A 4053/3, 06 Mil Yz A 2175, 06 Hk 3953/2, 06 Mil Yz A 7070/3, 06 Mil Yz A 7837/2, 50 Ür 423/2, 06 Mil Yz A 2437/3, 06 Mil Yz. A 7120/1, 06 Mil Yz A 6818, 06 Mil Yz A 4736/3 demirbaş numarası ile kayıtlı cenk-nâmeler.

13 Mehmet Atalan, *Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, İlahiyat Yay., Ankara 2007.

konusunda yazılan makale,¹⁴ ansiklopedi maddeleri¹⁵ ve diğer eserler¹⁶ hatırlanabilir.

Eserin dinî-tasavvufî tahlilini yaparken Edebiyat Tarihleri, Ansiklopedi maddeleri, yüksek lisans ve doktora tezleri, çeşitli bilimsel araştırmalar ve kütüphane katalogları tetkik edilmiş ve bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Elbette araştırma esnasında bu kaynakların tamamından aynı oranda istifade edildiği söylenemez. Özellikle tahlil aşamasında en çok faydalanılan kaynaklar, konuyla ilgili ansiklopedi maddelerinin yanı sıra yukarıda isimleri verilen dinî-edebî temel kaynaklar ve biyografik eserler olmuştur.

II. CENK-NÂMELERE GENEL BİR BAKIŞ

Cenk, kelime olarak “*savaşma, vuruşma*” anlamına gelir. Cenk-nâme “*savaş hikâyelerini anlatan kitap*” demektir. Edebiyatta cenk-nâmeler “*İslamiyetin yayılma dönemi içerisinde yapılan savaşların ve bu savaşlar içerisinde de Hz. Ali'nin lider ve örnek insan olarak öne çıkarıldığı mensur ve manzum eserlere verilen ad*”dır.¹⁷

Din düşmanlarıyla yapılan savaşları konu alan eserlere yaygın olarak cenk-nâme (*gazavat-nâme*)¹⁸ adı verilir. Hem nesir hem de nazım olarak kaleme alınan

14 Saadettin Buluç, “Tursun Fakih'in Gazavat-nâmesi” **X. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler** (1963), TDK Yay., Ankara 1964, 185-194.

15 Hasan Aksoy, “Dursun Fakih”, **DİA**, İstanbul 1994, X, 7-8; Şehabettin Tekindağ, “Tursun Fakih”, **İA**, İstanbul 1988, XII, 123.

16 Mehmet Gümüşkılıç, **Gazavât-ı Bahr-ı Umman ve Sanduk (Cumhur-nâme)**, Ankara 2007, s. 8-12; Jean Louis Mattei, **H. Ali Cenknâmeleri**, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 6-16.

17 Abdurrahman Güzel, **Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 333-334.

18 *Gazavât*, “ga-ze-ve” fiil kökünden, *din ve vatan uğruna savaş etme* anlamına gelir. *Gazavat-nâme*; milli ve manevî değerler uğruna yapılan savaşlarda kumandanın kahramanlıklarını, zaferlerini ve savaşlarını anlatan manzum ya da mensur eserlerdir. *Gaza-nâme* bir savaşı, *gazavat-nâme* birden çok savaşı anlatır. *Gazâ-nâme* (*gazavat-nâme*) ve cenk-nâme başlarda birbirinin yerine kullanılmakla birlikte zamanla anlam sınırlanması olmuş ve *gazavat-nâme* daha çok padişahların ve komutanlarının savaşlarını anlatan hikâyeleri, cenk-nâmeler de Hz. Ali ve Muhammed Hanefî'nin savaş ve kahramanlıklarını anlatan hikâyeleri ifade için kullanılmıştır. İncelediğimiz metnin 16. beytinde geçen “Hoş gâzâvetdür işit deyem size, Bir dem imdi müstemî' oluñ bize” mısraı ilk dönemlerde aynı anlamlarda kullanıldığına bir örnek olarak zikredilebilir. Âgah Sırrı Levend, **Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-nâmesi**, TTK Yay., Ankara 1956, s. 1-9. Ayrıca bkz.; Güzel, **age.**, s. 407-409; Necla Pekolcay, **İslâmî Türk Edebiyatı**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975, s. 229-230; H. İbrahim Şener-Alim Yıldız, **Türk İslam Edebiyatı**, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 237.

cenk-nâmelerin ortaya çıkışı İslam tarihinin başlangıcına kadar dayandırılabilir. Bu yüzden de ilk cenk-nâmeler Arapça kaleme alınmış ve ilk konusu da Hz. Peygamber ve onun sahabelerinin yapmış oldukları gazve-seriyye ve savaşlar olmuştur.¹⁹ Gazavât-ı Rasulullah (Mukaffa' Cengi), Gazavât-ı Ali (Feth-i Kal'a-i Selâsil), Gazavât-ı Kıssa-i Mukaffa'(Ali Cengi) kaynaklarda rastlanılan en eski cenk-nâmelerdendir.²⁰

Türk edebiyatında ilk olarak XIII. asırda, Selçuklular döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan cenk-nâmeler hem mensur hem de manzum olarak kaleme alınmışlardır. Bunlar aynı zamanda Türk hikâyeciliğinin de ilk örnekleri kabul edilirler. Danişmend-nâme, Battal-nâme, Hamza-nâme, Ebu Müslim-nâme gibi eserler bu gruptaki eserlere örnek olarak verilebilir. Bu yüzyılda daha çok Orta Asya kaynaklı tasavvufî düşüncelerle beslenen cenk-nâmelerin²¹, zamanla kahramanlık ve din düşmanlarıyla yapılan savaş konuları üzerine yoğunlaştığı görülür. Bu aynı zamanda cenk-nâmelerin millîleşme sürecinin de ilk işaretleri olarak değerlendirilmektedir.²²

İlk cenk-nâmeler esasen birer Arap ve İran edebiyatı mahsûlüdür. Hem ele alınan konular, hem de diğer edebi unsurlar bakımından durum böyledir.²³ Fakat İran-Arap tarih ve kültürü gibi farklı tarih ve kültür çevresinden beslenseler de zaman içerisinde Türk-İslam kültürü ile yoğrulmuş ve özgünleşerek millî bir hüviyet kazanmıştır. Başlarda tercüme ve uyarlama yoluyla dilimize girmiş olan cenk-nâmeler, zamanla te'lif eserler halinde ortaya çıkmış ve 13. yy.dan itibaren edebiyatımızdaki yerini almıştır.²⁴ Dede Korkut kitabında yer alan ve Türk edebiyatının özgün eserleri sayılan Tepegöz, Deli Dumrul ve Bamsı Beyrek gibi edebî ürünlerin hem şekil hem muhteva olarak kendilerinden sonra ortaya çıkan dinî hikâyeciliği,

19 Levend, **age.**, s. 1-9; Pekolcay, **age.**, s. 229-230.

20 Vasfi Mahir Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Yay., Ankara 1964, s. 123.

21 Kocatürk, **age.**, s. 133-144.

22 Kocatürk, **age.**, s. 123 vd. Ayrıca bkz. İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2004, s. 164.

23 Mattei, **Hz. Ali Cenk-nâmeleri**, s. 41.

24 Mattei, **age.**, s. 13-14.

Battal Gazi Destanı, Ebû Müslim Destanı, Kan Kalesi Destanı gibi destanları büyük ölçüde etkilemeleri buna örnek olarak gösterilebilir.²⁵

“Türklerin cenk-nâme yazma geleneğine yaptıkları katkı oldukça fazladır. Öyle ki cenk-nâmelere gösterilen ilgi büyük ölçüde Türklerin ilerlemesiyle artmıştır. Zira Selçuklulardaki cenk-nâme geleneği Osmanlılara intikal etmiştir. Bu arada Ankara, Karaman, Konya, Beypazarı, Eskişehir ve Bursa şehirlerini cenk-nâmelerin inkişaf ettiği ana merkezler olarak kaydetmek gerekir. Cenk-nâmelerin Türkçenin edebî bir dil hüviyeti kazanmasında da önemli katkısı olmuştur.”²⁶ Yalnızca dil gelişimi değil, uzun kış geceleri özellikle akşam namazı ile yatsı namazı arasını dolduracak milli bir meşgaleye dönüşerek bu yolla dinî inançların, anlayış ve kanaatlerin öğretilip yayılmasında da mühim bir araç olarak kullanılır hale gelmiştir.²⁷ Böylece cenk-nâmeler, hedeflediği ideal insan tipi ile dinî ve ahlakî bilgiyi öğretme ve aktarmada Yesevî tarzı hikmetlerin ve Kutadgu Bilig tarzı siyasetnamelerin yanında artık en az onlar kadar etkili bir tarz olarak Türk edebiyatında yerini almıştır.²⁸

Cenk-nâmelerin, Türk dilinin gelişimindeki etkisi ve din-ahlak eğitimindeki katkısının yanı sıra muhtevaları incelendiğinde Türk toplumu için çizilen örnek Müslüman-Türk tipinin oluşturulmasında da önemli bir yerinin olduğu açıkça görülecektir. Türklerin İslam’dan önceki dönemde var olan ideal insan tipi *alp*’in yerini, İslam’dan sonraki dönemlerde bu yeni dinin hedeflerini, değerlerini bilen ve yaşayan, kıymet hükümlerini haiz bir tip olan *gazi* tipi alır. Alp, dünyayı fethetme idealine sahiptir. Bunun için gerekli olan, disiplin, güç-kuvvet sahibi olma, cesaret ve ahlaklılık ve hepsinden önemlisi mücadele sahibi olma gibi özellikleriyle Müslüman olunca aynı hususiyetleri paylaşan Müslüman *gazi* ile birebir örtüşür. Hatta *gazi* olmak bile ona yetmez, zamanla İslam’ı yaymayı da bir vazife kabul eden ve halkın üzerinde manevî nüfuzları bulunan *gazi veli* olur.²⁹ Cenk-nâmeler bu yönüyle dinî-kahramanlık hikâye geleneğinin oluşmasına da öncülük etmiştir.

25 Kocatürk, **age.**, s. 95. Âgah Sırrı Levend, **Edebiyat Tarihi Dersleri**, Kanaat Kütüphanesi Yay., İstanbul 1933, s. 16-17.

26 Mattei, **age.**, s. 13.

27 Kocatürk, **age.**, s. 143.

28 İsmet Çetin, **Tursun Fakih Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Mesnevîleri**, Ankara 2002, s. 15.

29 Çetin, **age.**, s. 47. Ayrıca bkz.: Mehmet Kaplan, **Tip Tahlilleri-Türk Edebiyatında Tipler**, İstanbul 1985, s. 5-8.

Bu söylenenlerin yanı sıra bir tarihî belge mahiyetindeki cenk-nâmeler, daha sonraki dönemlerde yazılan gazavat-nâmelerle birlikte savaşlara, savaş coğrafyasına ve savaşa katılanlara dair ihtiva ettiği ayrıntılı bilgilerle Osmanlı kroniklerinin kaynağını teşkil ederler.³⁰

III. MUHAMMED B. HANEFİYYE’NİN HAYATI

A. Tarihî Hayatı:

Muhammed b. Hanefiyye’nin asıl adı Muhammed b. Alî b. Ebî Talib el-Hâşimî el Kureşî’dir.³¹ Hicrî 16/637 yılında Medine’de dünyaya gelmiştir.³² Annesi Havle bint Cafer b. Kays b. Mesleme b. Ubeyd b. Sa’lebe b. Düel b. Hanefiyye b. Lüceym b. Sa’b Ali b. Ebu Bekr b. Vâil’dir.³³ Havle bint Ca’fer, kabilesi Benî Hanîfe’nin İslam ordularıyla yaptığı bir savaş neticesinde esir düşmüş ve cariye olarak Hz. Ali’ye verilmiştir. Fakat Hz. Ali onu hür bir kadın olarak almış ve onunla evlenmiştir. İşte Muhammed b. Hanefiyye, annesinin kabilesine nisbetle bu isimle anılmıştır.

Künyesi Ebû'l-Kâsım olup, Muhammed Hanefî ve Muhammedü'l-Ekber diye de bilinir. Hz. Ali’nin on dördü erkek ve on yedisi kız olmak üzere otuz bir çocuğu olmuş fakat bunlardan çoğu küçük yaşlarda hayatını kaybetmiştir. En uzun yaşayanlarından birisi de Muhammed b. Hanefiyye’dir.³⁴ Hz. Ali’nin Muhammed b. Hanefiyye’nin dışında ‘Muhammed’ isminde iki oğlu daha vardır. Has’am oğullarından Ümeys’in kızı Esmâ’dan olan oğlu; Küçük Muhammed ve Rebi’ oğlu

30 Levend, **Gazavat-nâmeler**, s.1; İsmet Çetin, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenk-nâmeleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997, s. 34.

31 Muhammed b. Hanefiyye’ye Muhammed b. el-Hanefiyye veya İbnü'l-Hanefiyye de denilmektedir. Biz Tarihi kişiliğini ifade ederken *DİA*’da Mustafa Öz’ün yazdığı gibi Muhammed b. Hanefiyye, menkıbevi kişiliğini ifade ederken edebiyatımızda da kullanıldığı şekliyle Muhammed Hanefî demeyi tercih ettik. Öz, agmd., **DİA**, İstanbul 2005, XXX, 537-539.

32 Muhammed b. Hanefiyye’nin doğum ve ölüm tarihleri tartışmalıdır. Kesin bir tarih söylemek mümkün olmamakla birlikte, İbn Sa’d’ın aktardıklarından yola çıkarak hicretin 16/637 yılında doğduğu rivayetini doğru kabul ettik. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, III, 19-20.

33 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, IIV, 52.

34 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târih**, III, 405.

Ebû'l-As'ın kızı Ümâme'den olan oğlu; ortanca Muhammed'dir. Bu iki Muhammed'in de büyüğü olduğu için ona Muhammedü'l-Ekber denilmiştir.³⁵

Hiz. Ali'nin halife seçildiği günlerde yirmi yaşlarında olan Muhammed b. Hanefiyye, cesaret ve kahramanlığı ile de bilindir. İsteksiz olarak katıldığı rivayet edilen Sıffın Savaşı'nda babasının sancaktarlığını yapmıştır.³⁶ Savaş daha başlamadan rakip saflardan öne çıkan Ubeydullah ibn. Ömer ibn. Hattâb, Muhammed b. Hanefiyye'yi mübarezeye davet etmiş, o da hemen atını ileri sürerek karşılık vermiştir. Fakat Hiz. Ali oğlunu geri çevirerek buna izin vermemiş, onunla kendisinin mübareze yapacağını söylemiştir. Bunun üzerine Muhammed b. Hanefiyye babasına dönerek: "Beni bıraksan da onu öldürseydim, Ey müminlerin Emiri! Bu fasık ile niçin mübarezeye tenezzül ediyorsun, vallahi benim sana olan rağbetim onun babasına olan rağbetinden daha ziyadedir." dediğinde, Hiz. Ali ona: "Oğulcuğum! Onun babası hakkında hayır ve iyilikle yâd etmekten başka bir şey söyleme." şeklinde cevap vermiştir.³⁷

Hiz. Ali, Cemel Vaka'sında da büyük yararlılıklar gösteren Muhammed b. Hanefiyye'yi harbe girmeden önce yanına çağırarak ve: "Dağlar ayrılrsa sen ayrılma! Dişini sık! Kafatasını Allah'a ödünç ver! Ayağını yere sağlam bas! Bakışını en uzaktaki insanlara at! Bazı şeyleri görmezden gel! Bilmiş ol ki zafer, münezzeh olan Allah'ındır." diyerek sancağı Muhammed b. Hanefiyye'ye vermiştir.³⁸

Muhammed b. Hanefiyye, gençliğini ilim tahsili ile geçirmiştir. Abdullah ibn Abbas ile beraber fıkıh, hadis, tefsir gibi ilimleri öğrenmiş ve bunları kitaplara kaydetmişlerdir. Devrinin ileri gelenleri ve âlimleri arasında sayılır. İlimde babasından önemli ölçüde istifade etmiştir. Hiz. Osman, Ammar b. Yâsir, Ebu Hureyre ve diğer sahabilerden hadis dinlemiş ve rivayet etmiştir. Muhammed b. Hanefiyye, ilimde öne çıkmasını, kardeşleri Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin'in Resulullah'ın torunu olmalarından gelen efdaliyeti karşısındaki noksanını giderici olarak görmüş ve "Hasan ile Hüseyin benden daha hayırlıdır, ama ben babamın hadisini onlardan daha iyi bilirim." demiştir. İlminin yanı sıra yüksek bir ahlaka da sahip olan Hanefiyye, ha-

35 İbnü'l-Esîr, *age.*, III, 12.

36 Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 537-539.

37 Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 1997, II, 551.

38 Şerif er-Râdî, *Nehcü'l-Belâğa*, (çev.: Adnan Demircan), Beyan Yay., İstanbul ty., s. 40.

ramlardan ve şüpheli şeylerden sakınmakla ve İslam'ın bütün diğer güzel huylarını üzerinde toplamakla ün salmış ve bu özelliğinden dolayı babası Hz. Ali'nin hususi takdirini kazanmıştır.³⁹

Hz. Ali, vefatından önce evlatlarını yanına çağırarak onların birbirlerine karşı iyilikte bulunmalarını istemiş ve saygıda kusur etmemelerini tavsiye etmiştir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den kardeşleri Muhammed b. Hanefiyye'ye hayırlı olmalarını, kendisinin onu sevdiğini ve onların da onu sevmeleri gerektiğini söylemiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Hanefiyye'den de kardeşlerine iyilikte bulunmasını, saygıda kusur etmemesini ve onların faziletini bilmesini istemiştir.⁴⁰ Bu istek, kendisinden sonra oluşabilecek muhtemel siyasî hadiseleri öngören Hz. Ali'nin, çocuklarına karşı âdetâ önceden bir uyarısı niteliğindedir.

Muaviye'nin ölümünün ardından idareyi devralan oğlu Yezid, ilk iş olarak, kendisine yapılmasını istediği bey'atın tamamlanmasını istemiştir. Bu düşünceyle, Medine valisi Velid'e derhal bir mektup yazarak; özellikle, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Hz. Hüseyin'in bey'atlarını almasını emreder. Durumdan haberdar olan Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Hüseyin'e gelerek; insanların yoğun olduğu yerlerden uzak olmasının hayırlı olacağını, elçilerle onlardan bey'at istemesi gerektiğini, bey'at etmemeleri durumunda faziletinden bir şey kaybetmeyeceğini söylemiştir. Ardından da onların arasına girdiğinde ise mutlaka birtakım anlaşmazlıklar ve siyasî bölünmeler olacağı, bundan da en çok şahsının zarar göreceği gibi konularda onun dikkatini çekmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin bu telkinini dikkate alan Hz. Hüseyin aile fertlerini de alarak Mekke'ye gitmiş ve bir müddet burada ikamet etmiştir.⁴¹

Kardeşleriyle arasındaki bu saygıdeğer ilişkiyi sonuna kadar sürdüren Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Hüseyin'in, Kûfelilerin davetine uyarak Kûfe'ye gideceğini duyduğunda ise derhal Mekke'ye, onun yanına gelmiş ve onu bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Siyasî şartların elverişli olmadığını, daha iyi düşünmesini

39 Taberi, **Tarih**, V, 146-8.

40 Ahmet Cevdet Paşa, **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, II, 589.

41 Taberi, **Tarih**, III, 398-411.

ve dikkatli davranmasını söylemiş ve buna benzer başka gerekçeler de ileri sürerek bu gidişe karşı çıkmıştır.⁴²

Hız. Hüseyin'i düşüncesinden vazgeçiremeyeceğini anlayınca ondan, Kûfelilerin daha önce Hız. Ali'ye ve Hız. Hasan'a karşı yaptıklarını hatırlamasını istemiş ve mutlaka gidecekse bile aile fertlerini beraberinde götürmemesini söyleyerek: "Kardeşim! Kûfe halkının, baban Ali ve kardeşin Hasan'a yaptıklarını biliyorsun. Ben bu insanların sana da aynı şekilde davranmalarından korkuyorum. Uygun görürsen Mekke'de kal, çünkü Mekke'deki herkesten daha itibarlısın ve her türlü fenalıktan güvendesin." demiştir. Hız. Hüseyin bu sözleri dinledikten sonra: "Kardeşim! Ben, Yezid b. Muâviye'nin beni Allah'ın evinde hileyle öldürtmesinden ve böylelikle o evin itibarının çığnenmesinden korkuyorum." diye cevap vermiş ve Muhammed b. Hanefiyye için bir de vasiyet yazmıştır. Bu vasiyet şu şekildedir: "Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in Muhammed b. Hanefiyye'ye vasiyetidir. Hüseyin şehadet ediyor ki; Allah'tan başka İlah yoktur. Muhammed (S.A.V.) de O'nun kulu ve elçisidir. O İslâm'ı Allah tarafından getirmiştir. Cennet ve cehennem haktır, kıyamet vuku bulacaktır. O günün vuku bulmasında hiçbir şüphe yoktur. Allah teâlâ kabirdekileri diriltecektir. Ben azgınlık, makam, fesat ve zulüm yapmak için Medine'den çıkmadım. Ben ceddimin ümmetini ıslah etmek, marufu emretmek, münkeri nehyetmek, ceddim Resulullah ve babam Ali b. Ebî Tâlib'in gidişatıyla gitmek için kıyam ettim. Öyleyse kim bu gerçeği benden kabul ederse Allah'ın yolunu kabul etmiştir ve kim de bunu reddederse Allah benimle bu kavmin arasında hükmedene kadar sabrederim. Allah hükmedenlerin en hayırlısıdır. Kardeşim! İşte bu benim sana olan vasiyetimdir. Tevfik Allah'tandır. O'na tevekkül ediyorum ve dönüşüm yine O'nadır."⁴³

Hız. Hüseyin'in yüzüğüyle mühürleyip sararak kendisine verdiği vasiyeti alan Muhammed b. Hanefiyye, ona Kûfelilerin sözlerine güvenerek hareket etmesinin doğru olmayacağını yinelemiş ve kendi çocuklarından hiç birisinin onunla gitmesine izin vermemiştir. Hız. Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye'ye hitaben "oğullarını o yerde ölür diye mi bizimle birlikte göndermiyorsun?" dediğinde, cevaben:

42 Taberi, **Tarih**, III, 413-418.

43 Abdülbâki Gölpinarlı, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik**, Der Yay., İstanbul 1979, s. 393.

“Senin öldürülmen, bizim katımızda onların öldürülmesinden daha ağırdır!” diye karşılık vermiştir.⁴⁴

Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Hasan’ın vefatı ve Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesinin ardından ortaya çıkan siyasî hadiselerden ısrarla uzak durmak istemesine ve bu hususta son derece dikkatli davranmasına rağmen, Alioğulları’nın liderliğinin ona ait olduğu iddiasını güdenler tarafından adı her zaman öne sürülmüş ve birtakım siyasî olaylara karıştırılmıştır.

Bu hadiselerin en başında Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafî olayı gelir. Sakafî’nin babası, Hz. Ali idaresinde büyük yararlılıklar gösteren bir komutandır. Babasının şehit olması üzerine yetim kalan Muhtar, Hz. Ali tarafından Medâin valisi olan amcaoğlu Sa’d b. Mesud’un yanına, Medâin’e gönderilmiştir. Hatta Sa’d’ın Medâin’den ayrıldığı zamanlar da valiliğe vekâlet ettiği rivayetler arasındadır⁴⁵.

Hz. Hasan, ağırlaşan siyasî şartlar neticesinde Muaviye’den kaçarak Sa’d’a sığındığında orada bulunan Muhtar es-Sakafî, Hz. Hasan’ı Muaviye’ye teslim etmek istemiş, bu tutumuyla siyasî hayatı boyunca güven vermeyen ve hakkında hep kuşku duyulan bir şahıs olarak kalmıştır.

Hilafet tartışmaları, Hz. Hüseyin’in ismi etrafında yeniden alevlendiğinde bundan kendine bir pay çıkarmaya çalışan Muhtar es-Sakafî, Kûfe’den ayrılarak derhal tartışmaların merkezi olan Mekke’ye gelmiştir. Burada kaldığı müddet zarfında, halifeliğini ilan etmiş olan Abdullah b. Zübeyr’e katılan Muhtar es-Sakafî, uzaktan Kûfe’deki gelişmeleri takip etmiş ve bulduğu ilk fırsatta tekrar Kûfe’ye geçerek oradaki isyanları yönlendirmiştir.

Oldukça hızlı bir şekilde olayları kendi lehine çevirebilen Muhtar es Sakafî Muhammed b. Hanefiyye’nin adını kullanarak yazdığı bir mektupla Malik b. Eşter’i de kendi tarafına çekmeyi başarmış ve onu iş birliği yapmaya ikna etmiştir.⁴⁶ Bu iş birliği ile iyice güçlenince başlattığı isyanla Mezopotamya ve şark vilayetlerinde otoritesini iyice kabul ettirmiştir. Bütün bunları yaparken, özellikle Allah’ın Mu-

44 M. Asım Köksal, **İslam Tarihi, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası**, Akçağ Yay., Ankara 1984, s. 26.

45 Taberi, **Tarih**, III, 72.

46 Taberi, **Tarih**, III, 439.

hammed b. Hanefiyye'yi mehdî olarak seçtiğini, kendisinin de onun adına hareket ettiğini söylemiştir. Muhammed b. Hanefiyye ise mehdî lakabını kullanmayı reddetmiş; fakat Muhtar es-Sakafî ile bütün ilişkileri koparmanın getireceği olumsuzlukları da dikkate alarak onun hakkında sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu durum ise Muhtar es-Sakafî'nin hedefine ulaşmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁷

Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdî olduğunu ve kendisinin de onun temsilcisi olduğunu iddia eden Muhtar es-Sakafî, gittiği her yerde Muhammed b. Hanefiyye adına hareket etmiş, Hz. Hüseyin'in intikamını alacağını ve kanını yerde bırakmayacağını söyleyerek taraftar toplamıştır.⁴⁸ Muhtar'dan iyice kuşkulanan Kûfeliler Muhammed b. Hanefiyye'ye bir heyet göndererek işin mahiyetini öğrenmek istemişlerdir. Muhammed b. Hanefiyye'nin: "dökülen kanlarımızın hesabını sormak için ve intikamımızı almak için sizi davet etme işine gelince... Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın düşmanlarımıza karşı bize dilediği kimse ile yardım etmesini arzu ederim." mealindeki, bu daveti ne ret, ne de kabul anlamı taşıyan muğlâk sözleri, Kûfeliler tarafından izin olarak algılanmış, bu da Muhtar es-Sakafî'nin elini güçlendirmiş ve taraftarlarını daha da artırmıştır.⁴⁹

Muhammed b. Hanefiyye, ailesiyle birlikte H. 66/686 yılında hac yapmak üzere gittiği Mekke'de, kendisine bey'at etmesini söyleyen ve bu konuda gün geçtikçe baskısını artıran Abdullah b. Zübeyr'e olumsuz cevap verince tutuklanmış ve hapse atılmıştır. Aile fertlerinin Medine'ye dönmesine izin verilen Muhammed b. Hanefiyye, bir hâl çaresi olarak Muhtar es-Sakafî'ye mektup göndermiş ve yardımına müracaat etmiştir.⁵⁰

Bu durumu, kendi askerî ve siyasî konumu için bir fırsat bilen Muhtar es-Sakafî, bir askerî birlik hazırlamış ve Mekke'ye göndermiştir. Hadiseleri büyük bir hızla öğrenen Abdullah b. Zübeyr, durumun ciddiyetini fark ederek daha ileri gidememiş ve Muhammed b. Hanefiyye'yi serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler, Muhtar es-Sakafî ile Muhammed b. Hanefiyye arasındaki siyasî bağın daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

47 Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 538.

48 Öz, *agmd.*, XXX, 539.

49 Taberi, *Tarih*, III, 473.

50 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, IV. 228-29.

Muhammed b. Hanefiyye ve Muhtar es-Sakafî arasında çok da net olmayan fakat siyasî hadiseler etrafında süregiden bu ilişki, Şia'nın doğuşu ve gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Zira Sakafî'nin olur olmaz sarf ettiği sözleri, Kur'an'ı taklit ederek okuduğu şiirleri, neredeyse yaşadığı tüm olayları ilahî güçlerle irtibatlandırması, ileri sürdüğü *mesih* ve *mehdî* görüşleri, siyasî bir oluşum olan Şîî hareketin gün geçtikçe dinî akideye dönüşmesi için atılan bir tohum vazifesi görmüştür. Onun, daha Kûfe'ye gelirken Muhammed b. Hanefiyye'nin Kûfe'deki nüfuzunu ve siyasî dengeleri hesap ederek söylediği "Mehdiyyü'bnü'l-vasî Muhammed b. Ali beni, emin, vezir ve seçilmiş bir emir olarak size gönderdi. Bana kan dökücülerle çarpışmayı ve ehl-i beytin kanını talep etmemi emretti." şeklindeki sözleri, yalnızca bir siyasî nutuk olarak kalmamış, daha sonra adına izafe edilecek "Muhtariyye" yahut gün geçtikçe yeni anlamlar ve yorumlar kazanarak "Keysaniyye" fırkasına dönüşmüştür⁵¹

Muhammed b. Hanefiyye'nin ısrarlı bir şekilde kendisini siyasî hadiselerin dışında tutması genellikle dinî sebeplerle izah edilmiştir. Oysa onun bu tür ihtiyatlı davranmasının ardında, hem babası Hz. Ali'nin yaşadığı siyasî hadiseler, hem de Hz. Peygamber'in torunu olma şerefini üzerlerinde bulunduran kardeşleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yaşadıkları olaylar, özellikle de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi hadisesinin varlığı göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Muhammed b. Hanefiyye, İslam tarihinin en netameli günlerinde yaşamış, takındığı siyasî tavır ve ortaya koyduğu zeki hamlelerle hâdiselerin tam dışında kalmasa da uzağında durmayı başarmıştır.

Hz. Ali'nin en uzun yaşayan çocuğu olan Muhammed b. Hanefiyye bir rivayete göre Hicret'in 81/700 yılında, 65 yaşında, Mekke'de, bir başka rivayete göre ise aynı tarihte Medine'de vefat etmiştir. Cenaze namazının, Hz. Osman'ın oğlu ve

51 Ebu'l-Hasan el-Eşarî, **Makâlatu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn**, (nşr.: Helmut Ritter), Wiesbaden 1382/1963, s. 18; Abdulkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-fırak**, (nşr. Muhyiddin Abdülhamid), Kahire ty., s. 38; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihal**, (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), Beyrut 1992, I, s. 145; Fahreddin er-Râzî, "İtikâdâtü firaki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn", (trc. Faruk Sancar), **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, IX (2009) S. 2, s. 254; Mustafa Öz, "Keysaniyye", **DİA**, Ankara 2002, XXV, 362-363.

zamanın Medine valisi, Eban tarafından kıldırılarak Baki' mezarlığına defnedildiği bildirilmektedir.⁵²

B. Cenk-nâmelere göre Muhammed b. Hanefiyye: Menkıbevî Hayatı

Şurası bir gerçek ki, dünyanın her yerinde ve tarihin her devresinde halk, sahip olduğu ya da birileri tarafından öğretilen dinî çerçeve ile yetinmemiş; kendi tahayyülü ile birtakım başka insanüstü güçlere ve bunların ortaya koyduğu bazı olağanüstü olaylara inanma meylini muhafaza etmiştir.⁵³ Bu temayül tarihi kişiler ve kişilikler için de böyle olmuştur. Bir nesil tarafından söylenenler, yeni nesillerin de katkılarıyla gelişmiş, zenginleşmiş, hatta değişip yeni hüviyetler kazanarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir geleneğe dönüşmüştür.

Bu durum İslâmiyet ve Müslüman Türk halkı için de geçerli görülebilir. Halkın hafızasında derin izler bırakan tarihî olaylar ve şahsiyetler etrafında söylenenler, o kişi hayatta iken veya öldükten sonra, suya atılan taşın halkaları gibi yayılan, yayıldıkça büyüyen ve tarihi olayların ve şahsiyetlerin gerçek özelliklerinden uzaklaşan birer menkıbeye dönüşmektedir.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen peygamberler ve hayat hikâyeleri, Hz. Muhammed'in yaşadıkları ve ashabı hakkında söylenen olağanüstü olaylar, halkın doğasında mevcut olan bu temayülle birleşince, tasavvufî anlayışlardan da destek bularak büyük bir menkıbe kültürü meydana gelmiştir. Bu gün özellikle de Anadolu'da tasavvuf erbabının bu tahayyül üzerindeki kuvvetli etkisi sebebiyle hep yeni menkıbeler ve menkıbevî kişilik özellikleri ortaya çıkmış, bu durum tarihi olayların ve tarihî şahsiyetlerin yerini alarak onların olduğundan daha farklı görülmesine yol açmıştır.⁵⁵

Zamanla ortaya çıkan birtakım yeni dinî, tasavvufî ve siyasî oluşumlar dahi bu menkıbelerden beslenerek şekillenmiştir. Tarih kitaplarında Muhammed b. Hanefiyye'nin soyunun devam edip etmediği tartışılırken, Ahmet Yesevî'nin soyu-

52 İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, V, s. 116.

53 Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul 1983, s. 108-111.

54 Kültürümüzde menkıbelerin ve menkıbevî kişiliklerin oluşumu ile ilgili geniş bilgi için bkz.; Ahmet Yaşar Ocak, **Menakıbnameler**, s. 42 vd.

55 Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s.27.

nun isim isim çıkarılan bir soyağacı ile Muhammed b. Hanefiyye'ye dayandırıldığını görüyoruz.⁵⁶

Benzer bir ilişki Alevilikte de vardır. İslam öncesi Türk toplumunun Şamanizm'deki "Ülgen" ve diğer hayır tanrıları, Alevîlerde kahramanlar ve Hz. Ali ile Muhammed b. Hanefiyye şeklinde tasavvur edilmiştir.⁵⁷ Bu; menkıbelerin oluşumunda saydığımız eski düşüncelerin, alışkanlıkların, inanç ve kültürlerin zamanla yeni inançlarla birleşerek yeni yüzler kazanmasına en güzel örnektir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin menkıbevî hayatına göz attığımızda özellikle Alevîler ve Tahtacılar arasında yaygın çağrışımlar olduğu fark edilir. Bir anlayışa göre, Allah'ın ruhu enbiyada dolaştıktan sonra Hz. Ali'ye girmiş ve ondan da Muhammed b. Hanefiyye'ye intikal etmiştir.⁵⁸

Muhammed b. Hanefiyye'nin menkıbevî hayatı ve kişiliğini incelerken onunla Hz. Ali'nin tarihî hayatı arasında olduğu kadar menkıbevî hayatında da bir iç içelik söz konusudur. "Kitâb-ı Muhammed Hanefî", "Hikâyet-i Muhammed Hanefî", "Dâstân-ı Muhammed Hanefî", "Gazavât-ı Muhammed Hanefî" başlıkları altında toplayabileceğimiz cenk-nâmeler; onun tarihî şahsiyetinden daha çok menkıbevî kişiliğini yansıtmaktadır. Fakat cenk-nâmeler birtakım tarihî hadiseler etrafında kurulduğundan dolayı onların tamamen tarihî hadiselerden bağımsız olduğu düşünülemez.

Bu arada şunu da söylemek yerinde olacaktır; cenk-nâmelerde Muhammed b. Hanefiyye'nin menkıbevî hayatı için söylenenler, çoğu zaman birtakım tarihî gerçeklerle çelişmektedir. Bu çelişkiler arasında en kayda değer olanı; onun Hz. Fâtıma'nın oğlu olarak ifade edilmesidir. Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Peygamber'in torunu olarak zikredilmesi; menkıbelerin oluşumuyla ilgili olarak yukarıda saymaya çalıştığımız sebeplerden dolayı anlaşılır bir tutum olarak değerlendirilebilir.

56 Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 62. Yusuf Ziya Yörükân, **Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 30.

57 Yörükân, **Alevîler ve Tahtacılar**, s. 118.

58 Yörükân, **age.**, s. 118.

Şimdi burada, ulaşabildiğimiz kaynaklarla birlikte elimizdeki cenk-nâmelerden de faydalanarak Muhammed b. Hanefiyye'nin menkıbevî hayatına geçebiliriz.

Hız. Peygamber bir gün Hız. Ali'nin düşüne girerek ona bir oğlan çocuğu müjdelemiş ve doğacak bu çocuğa kendi adını koymasını vasiyet etmiştir. Cenk-nâmelerde Muhammed Hanefi'nin bu yönüne özellikle vurgu yapılır. Çünkü bu sıradan bir müjde değildir. Hız. Peygamber'den çok sonra doğmasına ve ehl-i beytten olmamasına rağmen, ikisi arasında rüya yoluyla manevî bir bağ kurulması ve onun adını alması; üvey kardeşleri Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin yanında ona da muteber bir yer tahsis edilmesi olarak değerlendirilebilir.⁵⁹

Başvurduğumuz bütün cenk-nâmelerde Muhammed Hanefi için yüceltici bir dil kullanılmaktadır. Bu tercih Allah aşkı ve Resulullah sevgisi ile dolu Müslüman-Türk halkının aynı zamanda ehl-i beyt'e karşı olan ve cenk-nâmelerde kendini açıkça hissettiren sevgi ve bağlılığının tezahürüdür.

O her şeyden önce Hız. Ali'nin oğludur (114)*. Hız. Ali'nin oğlu olması habesiyle gelen birtakım hususiyetlere sahiptir. Hız. Ali'nin Allah'ın arslanı (Esed'ullah) olmasına atıf yapılarak ona da “arslan oğlu arslan” payesi verilmiştir (191). Hız. Ali için zikredilen tüm özellikler bir şekilde Muhammed Hanefî'ye de izafe edilmektedir (338). İlim ve tevazu sahibidir. Cömertlik ve yiğitlikte emsalsizdir. Cesareti ve kahramanlığı açısından akranları ile kıyas bile edilemez. Kirpiği ok gibi (42), gözleri şahin gibidir. Güçlü, kuvvetli ve korkusuz bir savaşçıdır. Onun

59 İncelediğimiz manzum cenk-nâmeler Muhammed b. Hanefiyye'nin doğumu ile ilgili olarak iki grupta toplanabilir; bu cenk-nâmelerin birinci gurubunda (*Ankara Milli Kütüphanesi 06 Hk 3768/1, 06 Mil Yz A 4053/3, 06 Mil Yz A 2175, 06 Hk 3953/2, 06 Mil Yz A 7070/3, 06 Mil Yz A 7837/2, 50 Ür 423/2, 06 Mil Yz A 2437/3*) Muhammed b. Hanefiyye Hız. Ali ile Hız. Fâtıma'nın oğludur. Hız. Peygamber onun doğumunu müjdelemiş ve adının ona konulmasını vasiyet etmiştir. Diğer grupta ise (*06 Mil Yz. A 7120/1, 06 Mil Yz A 6818, 06 Mil Yz A 4736/3*) Hız. Ali, Rûm üzerine bir sefer düzenlemiş ve bu seferde Kayser'in kızını esir alarak onunla evlenmiş ve ondan Muhammed b. Hanefiyye dünyaya gelmiştir. Fakat Hız. Peygamber yine hayattadır ve Havle isimli bu cariye onunla bizzat konuşarak üç istekte bulunmuştur. Bu isteklerinden birisi Ali ile evlenmek, diğeri bir oğlan çocuğu, üçüncüsü de adının Muhammed olmasıdır.

* Parantez içerisindeki rakamlar tenkitli metindeki beyit numaraları olup zikredilen ifadenin alındığı beyiti göstermektedir. Aynı şekilde tezimizin diğer bölümlerinde cenk-nâme metninden alıntı yapıldığında alıntı yapılan beyit numarası parantez içerisine alınan bir rakamla belirtilmiştir.

kişiliği için kullanılan bu yüceltici dil, bazen Hz. Ali'nin bizzat kendi ağzından hayret ifadeleri ile dile getirilir (139).

Cenk-nâmelerde Muhammed Hanefî, birtakım teşbih ve telmihlerle tasvir edilir; arslan gibi heybetlidir (101), kaplan gibidir. Kâfirlerle yalnız başına giriştiği bir savaşta bin kişiye karşı Sedd-i İskender gibi göğüs germiştir (347). Bir vuruşta on kâfiri devirir. Yatarken bile heyulası cansız bir dev gibidir. Heybetiyle Zaloğlu Rüstem'e benzer yahut ondan daha da üstündür(105).

Muhammed Hanefî, hiçbir zaman şan-şöhret, mal-mülk için savaşa girmez. Onun tek hedefi din yolunda (202) kâfirlerle gaza etmektir (51). Çok cesurdur. Bu yolda canını esirgemez. Kâfirlerin sayıca çokluğu, silahça üstün olmaları onun gözünü korkutamaz (115). O bu durumda bile canını vermekten çekinmeyen bir kahramandır. Çünkü onun asıl hedefi ne olursa olsun kazanmak değil, doğruluktan hiç şaşmadan mücadele etmek ve gerekirse bu uğurda canını vermektir. Dolayısıyla Allah düşmanı kâfirlerin, putperestlerin, sihirbazların, insanları tehdit eden ejderhaların ve zalimlerin korkulu rüyasıdır. Hatta bütün bu kahramanlıkları çocuk denecek yaşta yapmış olması ayrıca dikkate değer bir durumdur (55).

Savaşlarda başı sıkıştığı zaman ya da darda kaldığı zaman; Yüce Yaratıcı'dan babasını ve kardeşlerini hemen yardımına göndermesini ister. Hz. Hasan ve Hüseyin babaları Hz. Ali'den sonra onun için en büyük yardımcı ve can yoldaşlarıdır. O aynı zamanda Hz. Hasan ve Hüseyin'in kardeşi olmaktan şeref duyar ve bunu her fırsatta dile getirir (116). Hz. Peygamber, Muhammed Hanefî'nin doğumunu Hz. Ali'ye müjdeleyenken onun da hem Ali, hem de kardeşleri Hasan ve Hüseyin için can yoldaşı olacağını söylemiştir (29).

Muhammed Hanefî daha dört yaşında akıl ve zekâsıyla insanları kendisine hayran bırakan biridir. Beş yaşında ahiret derdine düşmüş, yedi yaşında ibadet ve tâat ehli âbid, zâhid biri olmuştur. On yaşına geldiği zaman o artık çok iyi bir cengâverdir. Babasının hem ilim ve takvasına, hem askeri ve siyasî hazinelerine sahip olmuştur (45).

Yüzü ay gibi, güzelliği emsalsizdir (285). Yüzüne bakan bu güzellik karşısında şaşırıp kalır. Onun yüzünde adeta Allah'ın cemalinden bir nur parlamaktadır. Bu güzelliğiyle insan değil olsa olsa bir huri ya da melektir (191). Yüz güzelliğinin

yanı sıra sesinin güzel oluşuna da dikkat çekilen Muhammed Hanefî, oldukça güzel sesiyle Kur'an okumaktadır (314).

Muhammed Hanefî'nin yiğitlikte eşi benzeri yoktur. Bir darbede on kâfirin kellesini koparıp yere yıkar (126). Tek başına iki yüz kişi ile başa çıkmış, hatta kâfirlerin liderlerinin başını keserek getirip Medine şehrinin ortasına asmıştır. Şahit isteyenlere de bu kelleyi göstermiştir (149). Gazadan dönen Hz. Ali, şehir meydanında asılan bu kelleyi görünce "bunca yıldır cenk ederim, böyle bir baş kesmedim, bu başı kesen kişi benden de yiğit birisi olmalı"(139) diye taaccübünü dile getirmiştir. Hem bu sözün Hz. Ali'nin ağzından söylenmesi, hem de bu denli mübalağalı bir tasvir, onun hangi tahayyül ile ne kadar da karşı konulmaz bir yiğit olarak algılandığını ortaya koyar.

Muhammed Hanefî anlatılan bütün bu kahramanlıkların yanı sıra yakalanıp zindana atılması hazmedilmez. Bu inanılmaz ve acı verici olay için ilginç bir mazeret bulunur. O bir vuruşta on kâfirin başını uçuran, binlerce kişilik orduya korkusuzca karşı koyan bir erdir. Fakat yakalandığında aslında onu kâfirler yakalamamıştır. Atının inciğine bir taş dokununca atı yıkılmış ve o çaresiz kalarak yakalanmıştır (220). Bu motif onun yenilmezliğini ifade açısından dikkate şayandır.

Ayrıca cenk-nâmelerde düşmanın başını kesmek kahramanlığın en büyük ifadesidir. Muhammed Hanefî'nin kâfirlerin liderinin başını kesmesi ve bunu daha on yaşında iken yapmış olması onun şahsında nasıl bir kahramanın tasavvur edildiğine güzel bir örnektir. O bunu yaparken aynı zamanda babasının da duasını almıştır (152).

Muhammed Hanefî âlim, zâhid, takvâ ehli, güzel ahlaklı, hayâ ve irfan sahibi bir şahsiyettir. Babasının tüm ilimlerini öğrenmiş ve onun yüksek ahlakıyla büyümüştür. Tek hedefi, dinini hakkıyla yaşamak, yaşatmak ve dinine hizmet etmektir (475). Her türlü haramdan sakınır (274). İslam'ın emirlerini canı pahasına yaşamaya çalışır. İçki ve zinadan kati olarak uzak durur. Hatta yöresinden bile geçmez (275). O tüm yönleriyle fazilet sahibi ve örnek bir insandır. Muhammed Hanefî aynı zamanda manevî mertebeleri olan, keramet ehli, duası kabul olan ve Cenâb-ı Allah'ın yardımını gören bir gazidir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; cenk-nâmelerde Muhammed b. Hanefîyye'nin menkıbevî hayatı Hz. Ali'nin menkıbevî hayatı ile iç içe işlenmiştir.

Elimize aldığımız bir cenk-nâme, ilk bakışta Muhammed Hanefî adına yazılmış ve onun adıyla başlamış olsa da, merkezine Hz. Muhammed'in yerleştirildiğini ve başkahraman olarak Hz. Ali'nin hikâye edildiğini görmek mümkündür. Bunu, örnek insan tipi oluşturmak düşüncesi kadar Muhammed Hanefî'nin çocuk denecek yaşta savaş meydanlarında tasavvur edilmesine de bağlayabiliriz. Fakat netice itibarıyla hemen hemen tüm cenk-nâmelerde benzer bir şekilde, işlenen tema Hz. Muhammed'le birlikte Hz. Ali figürünü sahneye koyarak tamamlanmaktadır.

IV. TURSUN FAKİH'İN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında yaşayan Tursun Fakih⁶⁰, Şeyh Edebâli'nin damadı yani Osman Gazi'ninin bacanağıdır.⁶¹ Hem hocası hem de kayınpederi olan Edebâli gibi Karamanlı olduğu söylenir.⁶² Şeyh Edebâli'nin önde gelen öğrencilerinden olan Tursun Fakih, hocasından tefsir, hadis, fıkıh, gibi ilimlerin yanı sıra birtakım manevî ilimler de tahsil etmiştir.

Kitab-ı Cihannümâ'da “*Karacahisar'a Tursun Fakih'i hem kadı ve hem hatip itdiler. Zira bu Tursun Fakih bir aziz kişiydi. Halka imamet ederdi, Edebâli'ye dahi âşinâ idi. Karacahisar'a dahi Germiyan'dan ve gayriden hayli Müslimanlar geliüp şenlenmişdi. Evvel hutbe Osman Gazi adına ki okındı, Karacahisar'da okındı.*” ifadeleriyle Osman Gazi adına okutulan ilk hutbenin Karacahisar'da ve Tursun Fakih tarafından okunduğuna işaret edilmektedir.⁶³

Edebâli'nin himmetinde sağlam bir din eğitimi alan Tursun Fakih, hem tasavvuf, hem de fıkıh konularında iyi yetişmiş bir din âlimidir. Sürekli Osman Gazi'nin yanında bulunan, onunla savaşlara katılan, Osmanlı ordusunda imamlık yapan Tursun Fakih, Karacahisar'ın fethinden (1300) sonra, fetihle birlikte kiliseden çevrilen bir camide Osman Gazi adına ilk hutbeyi okumuştur.⁶⁴ Sonraki dönemlerde burada hem kadı, hem de hatip olarak vazife yapmıştır. *Âşıkpaşa-zâde Tarihinde* bu hadise şöyle anlatılır: “*Karacahisar'ı alınca şehrin evleri boş kaldı. Germiyan ilinden ve başka yerlerden hayli adamlar geldi. Osman Gazi'den ev istediler. Osman Gazi de verdi. Az zamanda mamur oldu. Birçok kiliseleri de mescit yaptılar. Pazar da kurdular. Halk toplanıp 'Cuma namazı kılalım ve bir kadı isteyelim' dedi. Dursun Fakı derler bir aziz kişi vardı. Halka imamlık ederdi. Hallerini ona söylediler.*

60 Tursun Fakih hakkında geniş bilgi için bkz.: İsmet Çetin, **Tursun Fakih Hayatı-Edebi Şahsiyeti Mesnevîleri**, Ankara 2002, s. 7-11.

61 Âşıkpaşa-zade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, (haz., .., A. Nihal Atsız), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 27-8; Mehmed Neşrî, **Kitab-ı Cihan-nümâ**, (haz.: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), TTK Basımevi, Ankara 1949, s. 109 ; Hasan Aksoy, “Dursun Fakih”, **DİA**, İstanbul 1994, X, 7-8; Gümüskılıç, **Gazavât-ı Bahr-ı Umman**, s. VIII-IX; Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevî**, Kitabevi Yay., İstanbul 1999, s. 379 ; Buluç, **agm.**, s. 11-22.

62 Aksoy, **agmd**, s. 7. ; Gümüskılıç, **age.**, s. VIII-IX.

63 Neşrî, **age.**, s. 109.

64 Aksoy, **agmd.**, s. 8.

*O da gelip Osman Gazi'nin kaynatası Edebâli'ye söyledi. Daha söz bitmeden Osman Gazi geldi. Sorup isteklerini bildi. 'size ne lazımsa onu yapın' dedi. Dursun Fakı: 'Hânım! Sultandan izin gerektir' dedi. (...) Halk razı oldu, kadılığı ve hatipliği Dursun Fakı'ya verdi."*⁶⁵

Bir müddet Karacahisar'da kadılık yapan Tursun Fakih, Edebâli'nin vefatının ardından Osmanlı'nın ikinci kadısı olmuştur.⁶⁶

Tursun Fakih'in ölüm tarihi tartışmalıdır. M 1325 yılında⁶⁷ öldüğü söylenece de Şeyh Edebâli'nin vefatının ardından kadılık görevi yaptığı, hatta Orhan bey tarafından sevilen bir kişi olması hasebiyle de Bilecik kadılığına görevlendirildiği düşünülürse ölümünün M 1331'den sonra olduğu söylenebilir.⁶⁸ Tursun Fakih'in mezarı Bilecik'te Şeyh Edebâli zaviyesindedir. Kendisine bunun dışında birisi Karacahisar'da diğeri de Söğüt'te iki türbe-makam daha isnat edilir.⁶⁹

B. Eserleri

Tursun Fakih, iyi bir âlim ve mutasavvıf olmasının yanı sıra aynı zamanda meşhur bir yazardır.⁷⁰ Yazdıkları arasında bize kadar ulaşan ve araştırmacıların üzerinde fikir birliği ettiği eserleri şöyle sıralanabilir:

- 1)-*Gazavât-ı Hazreti Ali Kıssa-ı Umman*
- 2)-*Gazavât-ı Hz. Ali Kıssa-ı Mukaffa'*
- 3)-*Gazavât-ı Muhammed Hanefî*

İsmet Çetin, Tursun Fakih'i konu alan araştırmasında eserlerini anlatırken üç eseri olduğundan bahseder. Çalışmasının sonunda bu kısa özetlerini verdiği bu üç eseri Latin harflerine aktararak yayınlamıştır.⁷¹

Amil Çelebioğlu İsmet Çetin'den çok önceleri yazmış olduğu *Türk Edebiyatında Mesnevi* adlı eserinde "Bu araştırma ve çalışmamız vesilesiyle Tursun Fa-

65 Âşıkpaşa-zade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, s. 27-28

66 Kâmil Şahin, "Edebâli", **DİA**, İstanbul 1994, X, 393-394.

67 Çetin, **Tursun Fakih**, s. 10.

68 Şehabettin Tekindağ, "Tursun Fakih", **İA**, XII, İstanbul 1988, 123; Gümüşkılıç, **age.**, s. VIII, IX; Süheyl Ünver, "Osmanlıların İlk İstiklal Hutbesini Okuyan Dursun Fakih", **Tarih Dünyası Dergisi**, S: 12 (1950), ss. 495-497.

69 Çetin, **age.**, s. 10.

70 M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 1980, s. 272.

71 Çetin, **age.**, s. 11.

kih'in, 'Hz. Peygamber'in Ebu Cehil'le Güreşi' adlı bir eserinin daha olduğu ilk defa tarafımızdan tespit edilmiştir" kaydını düşmüş ve kitabına bu eserin özetini almıştır.⁷²

Tursun Fakih'in *Gazavât-ı Bahr-ı Umman ve Sanduk (Cumhur-nâme)* adlı eserinin tenkitli neşrini yapan Mehmet Gümüşkılıç, Çelebioğlu'ndan alıntı yaparak⁷³, Tursun Fakih'in dört eseri olduğunu söyler ve yukarıdaki üç eseri saydıktan sonra dördüncü olarak üzerinde çalıştığı ve tenkitli metnini hazırladığı *Cumhur-nâme*'ye yer verir.

Elimizdeki bu bilgilerden hareketle *Hz. Peygamber'in Ebu Cehil'le Güreşi* isimli eserini de sayarsak Tursun Fakih'in tespit edilen dört eseri olduğunu söyleyebiliriz.

72 Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 375.

73 Gümüşkılıç, *Gazavât-ı Bahr-ı Umman ve Sanduk (Cumhur-nâme)*, s. VIII-IX.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN TÜRK İSLAM

EDEBİYATINDAKİ YERİ

Cenk-nâmeler edebiyatımızda ilk ortaya çıktığı dönemlerde tercüme yoluyla ya da uyarlama şeklinde yazılmıştır. Bununla birlikte tercüme veya uyarlama sırasında zaman zaman ekleme ve çıkarmalar yapıldığını da söylemek yerinde olacaktır.⁷⁴

İlk telif cenk-nâmeler XIII. asrın başlarında yazılmaya başlanmıştır. Bu asırda Arap ve Fars edebiyatının tesirinden söz edilse bile ilk özgün cenk-nâmeler bu dönemde ortaya konmuştur.⁷⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi dinî-kahramanlık hikâyeleri (cenk-nâme) adı da verilen bu türün ilk temsilcileri Tursun Fakih⁷⁶, Yusuf-ı Meddah ve Kirdeci Ali'dir.⁷⁷ Ayrıca bunların yanı sıra kahramanlık hikâyeleri yazarlar arasında Tursun Fakih'ten hemen sonra Şeyyad İsa, Maazoğlu Hasan ve Pir Mahmud gibi isimler de sayılabilir.⁷⁸

Muhammed b. Hanefiyye'nin kahramanlıklarını konu alan cenk-nâmeler XIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve ilk olarak Tursun Fakih tarafından kaleme alınmıştır. O dönem dinî kahramanlık hikâyelerinde çoğunlukla Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hamza, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin gibi İslam büyüklerinin savaşlardaki kahramanlıkları konu edilir ve onlar adına kahramanlık destanları yazılırdı. Tursun Fakih ile birlikte dinî-ahlakî kahramanlık hikâyelerindeki gazi tipine yeni bir örnek eklenmiş ve Muhammed Hanefî de artık bir cenk-nâme kahramanı olarak destanlara konu edilmiştir. O güne kadar anlatılan veya yazılan kahramanlık

74 Çelebioğlu, **age.**, s. 375.

75 Mattei, **Hız. Ali Cenknâmeleri**, s. 14.

76 Çetin, **age.**, s. 7-14; Gümüşkılıç, **age.**, s. VIII-IX; Çelebioğlu, **age.**, s. 379; Buluç, **agm.**, s. 11-22.

77 Çelebioğlu, **age.**, s. 376; Mattei, **Hız. Ali Cenknâmeleri**, s. 13-14; Çetin, **Türk Edebiyatında Hız. Ali Cenknâmeleri**, ss. 55-59.

78 Çetin, **Hız. Ali Cenknâmeleri**, s. 6; Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 143; Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 126-127.

hikâyelerinde adına hiç rastlanılmayan bu gazi tipi Muhammed Hanefî, cenk-nâme içerisinde gösterdiği hususiyetler bakımından kendisinden öncekilerle aynı olmakla birlikte bir cenk-nâme kahramanı olarak yenidir ve ilk defa Tursun Fakih tarafından oluşturulmuş bir model kahramandır.⁷⁹ Muhammed Hanefî Cenk-nâmeleri, bu özelliğiyle destanlar geleneğinde özgün bir yere sahiptir.

Osman Bey'in ordusunda imamlık yapıp hutbe okuyan Tursun Fakih'in, savaşa giden gazilerin hem dinî hem de askerî açıdan zinde olabilmesi için böyle bir ideal şahsiyet oluşturma gereği duyduğu düşünülebilir.⁸⁰ Tursun Fakih, eserini, yaşadığı sosyal-kültürel çevrenin ve sahip olduğu din adamı hüviyetinin etkisiyle kaleme almıştır. Sade bir dille, akıcı ve öğretici bir üslupla yazılan Muhammed Hanefî Cengi, kendisinden sonra ortaya çıkan bu türden eserlere de öncülük etmiştir.⁸¹

Cenk-nâmelerin çoğunun yazarı belli değildir.⁸² Bu yüzden sonraki dönemlerde ortaya çıkan cenk-nâmeler anonim özellikler taşırlar.⁸³ Edebiyat tarihimizde de konu böyle değerlendirilmiştir.

Muhammed Hanefî Cengi adlı eserin Tursun Fakih'e ait olduğunun keşfedilmesi yakın bir tarihe rastlar. Vasfi Mahir Kocatürk, hususi kitaplığında yer alan bir Muhammed Hanefî Cengi'nden bahseder ve kısa bir özetini sunarak tanıttığı bu eseri, yazarı bilinmeyen (anonim) eserler arasında sayar.⁸⁴

Muhammed Hanefî Cengi aynı şekilde, Agâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde de yazarı bilinmeyenler arasında sayılmaktadır.⁸⁵

Aynı konuyu mezhepler tarihi açısından inceleyen Mehmet Atalan, "*Muhammed b. el-Hanefiye ve Anadoludaki Tezahürleri*" adlı çalışmasında Muhammed Hanefî Cenk-nâmeleri hakkında bilgi verdikten sonra eserin Tursun Fakih'e ait ol-

79 Mattei, **age.**, s. 30.

80 Buluç, **agm.**, ss. 11-22; Tekindağ, "Tursun Fakih", **İA**, İstanbul 1988, XII, 123.

81 Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 71.

82 Mattei, **age.**, s. 12.

83 Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 127, 161-162.

84 Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 143.

85 Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 126-127

duğunu ve Tursun Fakih'in Anadolu dil sahasında ilk cenk-nâme yazarı olduğunu ifade eder.⁸⁶

Mattei, *Hz. Ali Cenk-nâmeleri*⁸⁷ isimli kitabında 1790 yılında Nurullah Hoca tarafından yazılan Muhammed Hanefî cenk-nâmesini eserine almış ve bu eserin XIV. yüzyılda yazılan bir eserden istinsah edildiğini söylemiştir. Ne var ki adı geçen eser, muhteva bakımından Tursun Fakih'in yazmış olduğu cenk-nâme ile büyük benzerlikler göstermektedir.

Türk Edebiyatında dinî içerikli kahramanlık hikâyeleri çağdaş hikâyeciliğin de öncüsü kabul edilir. İlk dönemlerde kıssahanlar tarafından sözlü olarak anlatılan cenk-nâmeler zaman içerisinde istinsah edilerek çoğalmış, gün geçtikçe kıssahanların yerini meddahlar, cenk-nâmelerin yerini de çağdaş öyküler almıştır denilebilir.⁸⁸

I. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN MUHTEVASI

Muhammed Hanefî cenk-nâmeleri dinî-ahlakî öğütleri de içeren birer kahramanlık hikâyesidir. Araştırmamıza esas aldığımız metinde hikâye, Hz. Peygamberin ravzasında ibadet ve duayla meşgul olan Hz. Ali'nin bir gece uyuyakalması ve rüyasında Hz. Peygamberi görmesiyle başlar. Hz. Peygamber Hz. Ali'ye bir oğul müjdelere ve doğacak bu çocuğa kendi adını vermesini ister. Hz. Ali gelir bu rüyayı Hz. Fâtıma'ya anlatır.

Beklenen an gelir. Hz. Fâtıma bir oğlan çocuğu dünyaya getirir. Hz. Peygamber'in müjdelediği gibi adını Muhammed koyarlar. Muhammed Hanefî zekidir, atılgandır, cesurdur. Dünyalar güzeli, yiğitler yiğididir. Yedi yaşında cümle ilimleri öğrenir, on yaşında görenlerin aklına şaşkınlık veren bir cengâver olur.

Hz. Ali bir gün ashabını toplar ve İslam sancağını açarak kâfir üzerine gazaya çıkar. Muhammed Hanefî de on yaşında olduğuna aldırmadan babasıyla birlikte gazaya katılmak, kâfirlerle vuruşmak ve din yolunda cihad etmek ister. Hz. Ali oğ-

86 Atalan, **Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri**, s. 102-111.

87 Mattei, **age.**, s. 8.

88 M. Fuad Köprülü, "*Meddahlar*", **Edebiyat Araştırmaları II**, Ötüken Yay., İstanbul 1989, s. 365-375.

lunun bu isteğini “sen daha küçüksün, cihad sana farz değildir, ama çok istiyorsan ava gidebilir, avlanarak kendini oyalayabilirsin” diye geri çevirir.

Babasının isteği üzerine evde kalan Muhammed Hanefî çok sıkılınca ava gitmeye karar verir. Medine’nin doğusuna düşen dağlara doğru avlanmaya gider. Dolaşırken bir geyiğe rastlar ve geyiği takip eder. Tüm hünerlerini kullanır ama geyiği yakalamaya muvaffak olamaz. Geyik onu bilmediği uzak yerlere, Tâbût isminde bir kâfirin korusuna kadar çeker götürür. Geyiği kovalamaktan yorgun düşen Muhammed Hanefî çiçeklerle bezenmiş bir dağa sırtını vererek uyur.

Atının kişnemesiyle uyanan Muhammed Hanefî başucunda bekleyen zırhlı/demir giysili bir manga asker görür. Askerlerle kısa bir konuşmadan sonra kapışan Muhammed Hanefî hepsini bir hamlede yere yıkar. Bu askerlerin dışında koruyu beklemekle görevli ikiyüz asker daha vardır. Haber alınca onlar da gelir ve Muhammed Hanefî’nin üzerine saldırırlar. Muhammed Hanefî bu ikiyüz kişiyi de kısa sürede yere yıkar. Komutanlarının başını keserek getirir Medine meydanının ortasına asar.

Gazadan dönen Hz. Ali meydana asılan bu başı görünce şaşırır ve “Bu başı hangi yiğit kesmiş acaba, ben şu kadar zamandır gazaya giderim de böyle bir baş kesmedim.” diye şaşkınlığını ifade eder. Muhammed Hanefî’nin yaptığını söyledikleri zaman gözlerine inanamaz, çok sevinir ve oğlundan başından geçenleri anlatmasını ister. Dinledikten sonra “Sakın bir daha o geyiğin ardına düşme! O açık iblisdir sana bir hile yapar ve başına türlü türlü işler açar diye nasihat eder.”

Babasının sözünü tutan Muhammed Hanefî bir daha böyle yapmamaya karar verir. Bir müddet sonra Hz. Ali yine gazileri toplar ve kâfir üzerine cihada/gazaya gider. Yine evde kalan Muhammed Hanefî’nin içinde geyiğin aşkı yanıp tutuşmaktadır. Babasının dediklerine ve kâfirlerin bekleştiklerine aldırmadan o geyiği tutup atının bir yanına takarak getirip Medine meydanına asmaya karar verir. Yeniden dağlara doğru yola düşer.

Bu kez koruda bin asker vardır. Önceki hadiselerden sonra teyakkuz durumunda olan Tâbût’un askerleri hazır vaziyette beklemektedirler. Muhammed Hanefî’nin yine geldiğini haber alır almaz hemen çevresini sararlar ve çetin bir savaş başlar. Kalabalığı gören Muhammed Hanefî “Biz, er oğlu eriz, bize savaştan kaç-

mak yakışmaz! Ya Rabbî! Yardımcım sensin” der ve Hz. Muhammed’e salavat getirerek kâfirlerle tek başına cenge tutuşur. Üç gün üç gece süren savaşta kâfir askerlerinden üç yüzünü kırıp kılıçtan geçirir. Kendisi de yara bere içinde kalır. Buna rağmen savaştan vazgeçmeyi aklından bile geçirmez. Biraz dinlenmek üzere sırtını bir dağa verir. Kısa bir istirahatten sonra yeniden düşmana kılıç vurmaya başlar. Yeniden kâfirlerle çarpışmaya girer. Bitmez tükenmez bir hışımla çarpışmaya devam eder. O esnada bir talihsizlik olur ve atının ayağına dokunan bir taşla atı devrilir. Fırsat bekleyen kâfirler kemend atarak onu yakalarlar. Öldürmek isterler ama Hz. Ali’nin gelip onları daha beter cezalandırmasından korkarak bu fikirlerinden vazgeçerler.

Akıllarına parlak bir fikir gelir. Dinini değiştirirse ve bir kadeh içki içerse Tâbût’un hurilerden daha güzel kızı Mine’yi oğlana vermeyi vaad ederler. Bu düşünceyle Muhammed Hanefî huzura alınır. Ama tekliflerini tereddütsüz reddeder. “Ben din-i İslamdan vazgeçmem, bu haram içkiyi içmem. Kaldı ki atam Ali bunun yöresinden bile geçmedi” diyerek ölümle tehdit etmelerine rağmen denilenleri yapmaz. Onun bu açık ve cesur tavrı Mine’nin gönlünü çeler ve ona âşık olur.

Teklifinin reddedilmesine öfkelenen Tâbût, Muhammed Hanefî’nin hapsedilmesini emreder. Gece olunca gözünü uyku tutmayan Mine, içini yakan aşk ateşiyle gözü hiçbir şeyi görmez bir halde gider Muhammed Hanefîyi zindandan kurtarır. Parmağını kaldırarak şehadet getirir, Müslüman olur ve birlikte kaçarlar.

Sabah olduğunda ikisinin de kaçtığı anlaşılır. Tâbût peşlerinden yüzbin kişilik bir ordu salar. Tâbût’un askerleri çok geçmeden Muhammed Hanefî ve Mine’nin ardından yetişirler. Kaçmaktan vazgeçen Mine ve Muhammed Hanefî omuz omuza verip çarpışmaya başlarlar. Yediyüz kâfiri kılıçtan geçirirler. Tâbût’un askeri çoktur, öldürmekle bitmez.

Bu mücadele karşısında canı sıkılan Tâbût oğlanın başını kim getirirse kızını ona vereceğini söyler. Bunu duyan Rüstem, savaş alanında öne çıkar ve Muhammed Hanefî ile karşılıklı savaşmak istediğini söyler. Ona karşı Muhammed Hanefî’nin çıkmasına gönlü razı olmayan Mine, kendisi çıkar ve Rüstem’in başını keser. Bunu duyan Tâbût deliye döner. İki gazinin üzerine yeni askerler salar. Yeni bir hamle yapan kâfir Tâbût’un askerleri Mine’yi attan düşürerek yakalarlar.

Mine yakalanınca yalnız kalan ve sevdiğinin yakalanmasından dolayı bir daha yaralanan Muhammed Hanefî: “Ya İlahî! Yalnızım! Senden başka yardımcım yoktur. Atamı ve karındaşlarım Hasan ile Hüseyin’i bana gönder. Halimi onlara bildir. Yârim kâfirler elinde esir oldu. Ben yalnız ve yaralıyım” diye dua edip yalvarır.

Hz. Ali bu sırada Medine’ye yedi günlük bir mesafede ashabıyla/gazilerle birlikte gazadadır. Hz. Ali’nin rüyasına giren Hz. Peygamber, Muhammed Hanefî’nin halini haber verir. Derhal uykudan uyanan Hz. Ali, gazileri de uyandırır ve rüzgar gibi oğlunun yardımına yetişir. Kâfir Tâbût’un askerlerini kılıçtan geçirir ve Muhammed Hanefî’yi kurtarırlar. Tâbût’un aklına, teslim olmaktan ve Hz. Ali’nin öne sürdüğü şartları kabul etmekten başka çare gelmez. Mal, altın, kumaş, vergi, ganimet, gazilere hediye vb. şartlardan birisi de Mine Hatun’un çeyiziyle birlikte Muhammed Hanefî’ye nikâhlanmasıdır. İmana gelen kâfirler bağışlanır, iman edip Müslüman olmayanlar kılıçtan geçirilir. Herkes hediyesini almış, sevinçli bir şekilde Medine’ye dönülür. Ravza ziyaret edilerek Hz. Peygamber’e salavat getirilir. Tüm Medine halkının katıldığı sofralar kurulur, yemekler yenir ve herkes şâd olur.

Muhammed Hanefî cengi, Allah’a hamd ve Rasûlüne salavat ile başlar. Aynı şekilde Hz. Peygamber’e salavat, duâ ve nasihat ile son bulur. Bu yönüyle geleneksel mesnevi tertibine uygun olduğu söylenebilir.

Cenk-nâmenin giriş bölümünde hikâyeye daha başlanırken “*Hoş gazâvetdür işit diyem size, Bir dem imdi müstemi’ oluñ bize* (16)” ifadeleriyle hoş gazavet diye tasvir edilmesi ve dinleyin/müstemi’ olun demesi sadece okuyanları değil dinleyenleri de göz önünde bulundurduğunu akla getirmektedir.

II. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN ŞEKİL, DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

A. Şekil Özellikleri

Muhammed Hanefî cenkleri manzum ve mensur olarak iki şekilde yazılmışlardır. Bu araştırmada yalnızca manzum olan Muhammed Hanefî cenk-nâmeleri incelenmiş, mensur olan cenk-nâmeler değerlendirilmeye alınmamıştır.

Eski Türk destanlarının ve kahramanlık şiir geleneğinin bir devamı olarak görülen diğer manzum cenk-nâmeler gibi Muhammed Hanefî cenk-nâmeleri de mesnevi tarzında kaleme alınmışlardır.⁸⁹ Ancak Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi* adını verdiği hacimli eserinde mesnevileri *Halk tipi mesneviler ve İlmî-edebeî mesneviler* diye iki gruba ayırmıştır. Halk tipi mesnevilerde beyit adedi azdır. Tek vezin kullanılmış ve en kısa olan “*fâilâtün fâilâtün fâilün*” vezni seçilmiştir. Tertibi basit hazırlanmıştır. Tevhid ve salavattan sonra hemen konuya girilir. Çok kere tevhid, münacat vs. nin ayrı ayrı bölümler halinde değil de iç içe yazılır. Umumiyetle sebep-i telif, hâtime gibi bölümleri bulunmaz.⁹⁰ Benzer başka özellikleri de dikkate alarak Muhammed Hanefî cenk-nâmeleri şekil özelliği itibarıyla halk tipi mesneviler arasında değerlendirilebilir.

1. Cenk-nâmelerin Tertibi

a. Başlangıç

Mesnevilerin giriş bölümünde yaygın olarak, besmele, hamdele, tevhid, münacat, na't, medh-i çihâr-yâr, sebep-i telif gibi bölümler yer alır.⁹¹

Esas aldığımız cenk-nâme yukarıda işaret edilen geleneksel mesnevi tertibi-ne uygun değildir. Bunu mesnevi yazma geleneğinin henüz olgunlaşmamış oluşuna bağlayabiliriz. Besmeleden sonra hamdele, tevhid, münacat ve na't bölümleri birbiri içerisine sokularak verilmiş hatta medh-i çihâr yâr na'ttan öne alınmıştır.

1. Allah adıdur dilimüzde yine
Allahıñdur tâ ki ver hamd ü şenâ

Yirde gökde söylenen anuñ adı
Sevgüsin ol şamu canlarda şodı

89 Kocaturk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 143

90 Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 45; İsmail Ünver, “Mesnevi”, *Türk Dili Dergisi -Türk Şiiri Özel Sayısı II-* Ankara 1986, S: 415-416-417, s. 430 vd.

91 Çelebioğlu, *age.*, s. 45-46.

Arş ü ferş dopdoludur ol ğanī
Kande istersen hazır bil sen anı

13. Kıanı ol Bu Bekr Ömer Oşmān 'Alī
Erlık ile dirdiler bunlar yolu

Kıanı ol Muḥammed Muştafā
Halkı-y-ıla ālemi kıldı şafā

Vir şalavāt ol Aḥmed'e şevk ile
Diñle imdi bir ğazavāt zevk ile

Ayrıca bazı nüshalarda bir mesnevide bulunması gereken başlangıç unsurlarının hiçbir ögesine rastlanmaz. Besmeleden hemen sonra hatta bazen besmelesiz olarak doğrudan hikâyeye girilir.⁹²

b. Konunun işlenişi

Cenk-nâmelerde konu eski Türk hikâyelerinde olduğu gibi bir bütün halinde, birbirine bağılı olarak işlenmiştir. Genellikle İslamiyet'in ilk dönemlerinde ortaya çıkan gazavat-nâmelerde olduğu gibi hikâyeye merkezî bir şahsiyet etrafında örülmüştür. Cenk-nâmemizde hikâyenin üzerine kurulduğu merkez şahsiyet her ne kadar Hz. Ali gibi görünse de aslında Hz. Muhammed'dir. Esasen olay Hz. Muhammed'den sonraki devirlerde geçmektedir ama hikâyenin seyri içerisinde zaman zaman ortaya çıkarak mucizeleriyle konunun akışına yön verir.

26. Ravzayı bir gice çoçmışdı 'Alī
Düşde gördi Muştafāyı ol velī

92 **Hâzâ Dasitân-ı Muhammed Hanefî**, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8253/1; **Hâzâ Muhammed Hanefî**, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4736/3; **Menâkıb-ı Muhammed Hanefî**, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7837/2; **Hâzâ Kitâb-ı Muhammed Hanefî**, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7120/1.

Şöyle şān olmuş ki Muḥammed gelür
Geldi 'Alī'nün gözi yaşın silür

Yā 'Alī dur ağlamagıl sen daḥi
Togıser senden bir oğul ey saḥi

Ol ğazāvetde saña yoldaş ola
Hasan ile Hüsey'n'e kardaş ola

30. Benüm adımı aña vir yā 'Alī
Yeter imdi ağlama tır yā velī

Ben beşāret kıлмаğa geldüm saña
Muḥammed Ḥanefī adın vir aña

Hikâyenin kahramanı Muhammed Hanefî olmakla birlikte konu Hz. Muhammed merkezinde işlenmektedir. O hayatta olmadığı için konu Hz. Ali onun ravzasında iken başlar ve yine aynı şekilde onun ravzasının ziyaret edilmesi ile son bulur.

515. Geldi kındı Tañrı arslanı 'Alī
Rasülün ravzasına dutdı yolu

Bilesince ol aşāblar geldiler
Muştafā kabrin ziyāret kıldılar

Okıdılar Kur'ānı ḥatm itdiler
Du'ā kırup ol ğāziler gitdiler

c. Bitiş

Cenk-nâmenin sonuna gelindiğini birtakım kalıplaşmış ifadelerden anlamak mümkündür. Son sözler arasında yazan için, yazdıran, okuyan, dinleyen ve cenk-nâmede adı geçenler için bazı dua sözleri yer alır.

Qışsa ihtiyâr üzre oldu tamâm
Okuyup dinleyene ve's-selâm

Şükür olsun bir duâ idelüm Allâh için
Okuyana yazana Hâk Hâbibullâh için

Ayrıca bazı dinî-ahlakî öğütler de verilerek hikâyeden gerçeğe doğru bir geçiş seyri izlenir. Bu tarz aynı zamanda mesnevi geleneğinin ayırıcı vasfıdır. Bazı cenk-nâmelerin sonunda mesnevinin vezni beyit içerisine yerleştirilen salavat ya da dua sözleri ile belirtilir.

Fâ'ilâtün fâilâtün fâilât
Biñ günâhı 'afv ider bir şalavât

Elimizdeki bu cenk-nâme benzer şekilde yazan için, okuyan, dinleyen hatta yazdıran için dua ve öğüt cümlelerinin yanı sıra Hz. Peygamber'e salavat getirilerek bitirilir.

546. Mümin isen bağıruñı eyleme taş
Gönlünde şefkat olsun gözüñde yaş

Söz dağı öğüş burada oldu tamâm
Vir şalavât Hâbib'e sen ve's-selâm

Okıyanı dinleyeni yazanı yazdıranı
Rahmetünle yarlıgagıl yâ Ğanî

2. Vezin

Yukarıda Muhammed Hanefî cenk-nâmelerinin halk tipi mesnevi sınıfına dâhil edildiğini söylemiştik. Bu tür mesnevilerde yaygın olarak kullanılan vezin, aruzun “*fâilâtün fâilâtün fâilün*” kalıbıdır.⁹³ XIII. yüzyıl ve izleyen birkaç yüz yıl aruzun Türk şiirine yeni giriş ve ilk yerleşme dönemi olarak görülmektedir. Bu yüzden bu dönem eserlerinde aruz hâkimiyeti yoktur, vezin kusurları oldukça fazladır.⁹⁴

İncelediğimiz cenk-nâmede de aynı şekilde aruzun bu kalıbına uyulmaya çalışılmıştır. Ancak çoğu yerde vezin bozuk ya da hiç vezne uyulmamıştır. Öğretici tarz ve dinî-ahlakî öğüt verme çabası eserde sanat kaygısı ve güzel bir şiir inşası gözetilmemesine, sıkça rastlanan vezin kusurlarına sebep olarak gösterilebilir. Hatta bu yüzden aruz bir yana, yer yer 11’li hece ölçüsü dediğimiz milli şiir ölçüsüne⁹⁵ uyulmadığı da olmuştur.

Cenk-nâmenin hemen başında geçen şu beyitler bu düşünceye güzel bir örnektir:

5. Buyruğun tut kim olasın hâş
Sev bulasın dü-ciğânda ihlâş
10. Kâni Eyyüb ki bunca derde şabr iderdi
Cümle tenin yiyen anuñ kurt idi
83. Çün Muḥammed Ḥanefî bindi atına
Pes yakın geldi ol yavuk katına

Bu örneklerden yola çıkarak, cenk-nâmelerdeki vezin kendi devrinin özelliğini yansıtmaktadır denilebilir. Metin oluşturulurken bu özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Aruz veznine uymayan durumlarda zorlamaya başvurulmadan, hece veznine uyumu dikkate alınarak metne fazla müdahale edilmemiştir.

93 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2005, s. 167.

94 Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 344.

95 Ahmet Talat Onay, *Türk Şiirlerinin Vezni*, Akçağ Yay. Ankara 1996, s. 65.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; cenk-nâmelerin ara ara karıştırılsa da 11’li hece ölçüsüne de uyan aruzun “*fâilâtün fâilâtün fâilün*” kalıbıyla yazıldığını söylemek mümkündür.

3. Kafiye

Manzum bir eserde, mısra sonlarındaki, manaları farklı olduğu halde birbirlerine uyan seslere kafiye adı verilir.⁹⁶ Cenk-nâmeleri kafiye bakımından incelediğimiz zaman zengin, tam ve yarım kafiyelerin kullanıldığını görürüz. Bazen de yalnızca redifle yetinilmiştir. Bunları cenk-nâme içerisinden seçtiğimiz birkaç örnekle yerinde görebiliriz.

a. Zengin Kafiye

Mısra sonlarındaki farklı manalarda ikiden fazla sesin birbiriyle uyumuna zengin kafiye diyoruz. Cenk-nâmelerde zengin kafiye sıklıkla rastlanılmaktadır.

17. Ol zamānda kim Muḥammed Muṣṭafā
Dünyāsın degşürdi ol Kān-ı şafā

87. Yüridi ardınca üç gün üç gice
Vardı şahraya irişdi gör nice

260. Kıodılar bir kürsi altun oturur
Ne ki kâfir var ise karşı turur

b. Tam Kafiye

Biri ünlü biri ünsüz iki ses uyumuyla yapılan kafiye tam kafiye adı verilir. Cenk-nâmelerde zengin kafiyeden sonra çoğunlukla tam kafiye yer verilmiştir.

7. Meşnevi’den ideyim bir kelecı
Kanı İbrāhim ki ol eyledi Haccı

96 Tâhirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, (nşr.: Kemal Edib Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 77; Dilçin, **age.**, s. 59.

95. Ol orunun bir bucağında meger
Bekler idi oruyu iki yüz er

c. Yarım Kafiye

Yalnızca bir tek sessiz harf benzerliğine dayanarak yapılan kafiye yarım kafiye denir. Genellikle halk şiirinde kullanılan yarım kafiye cenk-nâmelerde de kullanılmıştır. İncelememize esas aldığımız nüshadaki ilk beyit yarım kafiye ile kafiyeleşmiştir. Çok sık olmasa da metnin ilerleyen beyitlerinde yer yer yarım kafiye rastlanılır

1. Allah adıdur dilimüzde yine
Allahıñdur tā ki ver amd ü şenā
6. Bek şaın aldamasın dünyā seni
Öğüdüm budur işidürsen bunu
13. anı ol Bu Bekr Ömer Oşmān 'Alī
Erlık ile dirdiler bunlar yolu
35. Muştuladı baña bir oğlan adı
Muammed anefī olsun didi

d. Redif

Cenk-nâmelerde redifler kafiyelerden sonra kullanılmıştır. Çok sık olmasa da ses akışını değiştirmek, anlama güç katmak, ya da yeni bir duygu ve düşüncenin ortaya konulması gibi mazeretlerle zaman zaman şiirdeki ahenk redifle sağlanır. Genellikle tek başına değil de kafiyeden sonra kullanılan redif, metin içerisinde seçtiğimiz şu beyitlerle örneklendirilebilir:

12. anı Zekeriyā ağaçda buldılar
Hızar ile iki pāre kıldılar

15. Vir şalavât ol Aḥmed'e şevk ile
Diñle imdi bir ğazavât zevk ile
29. Ol ğazâvetde saña yoldaş ola
Ḥasan ile Hüseyñ'e ğardaş ola
48. Ğâzîler anda derilüp cem' ola
Kâfiriñ cem'i tağılup ğam ola

B. Dil Özellikleri

Muhammed Hanefî Cenk-nâmeleri, Anadolu dil sahasında XIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu dönem, XIII. yüzyıldan başlayarak XV. Yüzyıla kadar olan süreyi içine alan Eski Anadolu Türkçesinin hâkim olduğu dönemdir. Türkiye Selçukluları, Beylikler dönemi ve Osmanlıların ilk kuruluş yıllarını kapsar.⁹⁷ Elimizdeki eser bu dönemde Tursun Fakih tarafından kaleme alınmıştır. Dil özellikleri açısından devrinin özelliklerini yansıtır.⁹⁸ Bu dönemde Arap ve Fars dillerinin Türk dil üzerindeki tesiri yok denecek kadar azdır.⁹⁹ Yer yer Arapça ve Farsça kelimelere rastlansa da bu, eserin bir tür dinî-kahramanlık hikâyesi oluşu ve bazı dinî-ahlakî öğütler içermesine bağlanabilir.¹⁰⁰ Cenk-nâmelerde dinî içerikli öğüt ve uyarılar yer almakla birlikte dinî terimlere pek rastlanmaz.

Bu dönemde kullanılan Eski Anadolu Türkçesinde konuşma dili ile yazı dili henüz birbirinden ayrılmadığından yer yer günlük konuşma dili özelliklerine rastlanmaktadır. Mesnevîde sık sık kullanılan “*işitgil, tañlamak, kırnağ, karavaş, Çal lap, açuben, varuben, kendüzi, ödi sıtmak, koçmak, uş, dirneşme, yağı, etmek (ekmek)*” gibi kelimeleri bunlar arasında sayabiliriz. Bunların yanı sıra “*atavuz, dutavuz, oluser, yapıser*” gibi Eski Anadolu Türkçesi¹⁰¹ eklerinin kullanılması da metnin temel dil özelliklerini ifade için sayılabilecek örneklerdendir.

97 Özkan, *age.*, s. 34.

98 Kocatürk, *age.*, s. 96-157.

99 Buluç, *agm*, s. 11.

100 Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 253.

101 Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, ss. 29-37.

Ayrıca cenk-nâmelerden birisinde¹⁰² “*ihtisar üzre tamamlandı*” şeklinde bir bitiş ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade, cenk-nâmelerin yazılırken birtakım değişikliklere uğradığını, aynen istinsah etmek yerine yaşanan bölgenin hususiyetlerine, yazanın ve yazdırmanın taleplerine göre birtakım eklemeler ve çıkarmalar yapıldığını ya da başka bir eserden özetlenerek yazıldığını düşündürmektedir.

Sonradan istinsah edildiği anlaşılan bazı cenk-nâmelerde hizmetçi manasına kullanılan karavaş/kırnak (319, 324, 346, 412) kelimelerinin yerine bunların Arapça karşılığı olan “hâdim” kelimesinin kullanılması¹⁰³ vb. başka Arapça kelimelerin artması da sonraki dönemlerde cenk-nâmelerin de Arapça/Farsçanın tesiri altına girdiğinin açık delili sayılabilir.

Elimizdeki cenk-nâmenin Eski Anadolu Türkçesi eserlerine bir ilk örnek olması bakımından dikkat edilmesi gereken hususiyetlerinden birisi de eserde yazım birliğinin bulunmamasıdır. Aynı kelimeler farklı harflerle yazılmıştır. “Zindan” kelimesi bazen (297) “zı” (ظ) ile yazılırken bazen (299, 304) keskin “ze” (ز) ile yazılmıştır. Aynı şekilde “dağ” kelimesi yazılırken bazen “te” (ت) harfi, bazen de “ti” (ط) harfi kullanılmıştır. Yine cenk-nâmede sıklıkla rastladığımız “Tâbût” adı bazen (237) “te” (ت) ile bazen de “ti” (ط) ile yazılmıştır.

Sonuç olarak; çalışmamıza konu olan cenk-nâmenin dili, birtakım yazım kusurları ihtiva etmekle birlikte, tasannu’dan uzak, Arapça ve Farsça unsurların oldukça az olduğu, özentisiz ve sade bir dildir.

1. Fiil ve Sıfatlar

Üslubun yalın ve didaktik olması doğal olarak fiil kullanımı gerekli kılmaktadır. Esas fiiller dışında tercih edilen “*bil-, -gör, göster, -eyle, bul, -gıl/gil*” gibi “*ad+yardımcı fiil*” biçiminde kullanılan birleşik fiiller sıklıkla başvurulan bir ifade biçimidir. Dilin bu hususiyeti, yani yardımcı fiillerin sık kullanımı Fakih’in tahkiye üslubunu tercih etmesiyle izah edilebileceği gibi dilin henüz gelişme safhasında oluşuna da bağlanabilir.

4. Utan andan olmağıl ‘āşī aña
Kim nigāhın iriše hışmı saña

102 **Dâstân-ı Muhammed Hanefî**, Ankara, MK, 06 Mil Yz A 4736/3.

103 **Menâkıb-ı Muhammed Hanefî**, Ankara, MK, 06 Mil Yz A 7837/2.

28. Yā 'Alī dur ağlamagıl sen daħi
Toğıser senden bir oğul ey saħi

194. Bunda bunlar uş Һazerde dūn ü gün
Muħammed Һanefī binmiş gele gör

Cenk-nâmede Eski Anadolu Türkçesi'nin işlek eki olan *uban/üben* eki ile yapılan zarf fiillere de rastlanmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde buna örnekler bulabiliriz:

36. Fāṭımāya çün bu düşü söyledi
İşidüben ol daħi şükr eyledi

523. Ol zamanda gāziler dürüşdiler
Ƙahr idüben kāfiri dīn açdılar

Tursun Fakih'in yalın anlatımı ve tercih ettiği kelimeler sayesinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevreyi anlamamıza yarayacak birtakım ipuçları verdiği görülmektedir. Seçtiği fiillerden, kullandığı sıfat ve tamlamalardan onun bu yönü keşfedilebilir. “*Yalvaruben ayağına düşmek (237), eline ak alemler almak (48), sancak-ı İslamı götürmek 167, başını yere koyubun ağlamak (387)*” gibi mesnevi boyunca kullanılan birleşik ya da deyimleşmiş birleşik fiiller onun yaşadığı sosyo-kültürel çevreyi tespit açısından önemlidir.

Tursun Fakih bir din adamıdır. Yaptığı görev ve üstlendiği sorumluluklar onu bildiklerini çevresiyle paylaşmaya sevk eder. Dolayısıyla kaleme aldığı şiirlerde onun bu yönünün öne çıktığı görülür. Cenk-nâmede iki zıt unsur bir arada; *doğru/eğri, iyi/kötü, olumlu/olumsuz* sunar ve tercih edilmesini istediğini işaret eder. Dininin emir ve yasaklarını anlatmayı meslek edinmiş bir vaizin, ya da inancını yaymayı arzu eden bir din adamının tercih ettiği olumlu sıfatları *iyi, güzel, kutsal* gibi ifadelerle güçlendirerek anlatmasından daha doğal bir şey olmamalıdır. Aksi de söylenebilir. Yani istenmeyen hoş görülme-yen olumsuz sıfatlar *yanlış, çirkin, kötü* gibi ifadelerle kuvvetlendirilerek yerilmektedir.

4. Utan andan olmağıl 'āşī aña
Kim nigâhın iriše hışmı saña

Buyruğun tüt kim olasın hâş
Sev bulasın dü-cihânda ihlâş

162. Şeytana uyan peşimân olıser
Şonra yerinüp perişân olıser

Yukarıdaki beyitlerde Allah'a isyanın ne denli kötü ve utanılacak bir iş olduğu anlatılırken bunu yapanlara Allah'ın gazabının ansızın erişeceğinden söz edilir. İki zıt aynı anda ve keskin ifadelerle yer alır.

Tıpkı bunun gibi aşağıda vereceğimiz örnekte de benzer bir şekilde zıtlar yan yana getirilmiş ve ifadeye kuvvet kazandırılmıştır. Gaza hoş bir şeydir. Hatta dünyanın hiç kıymeti yoktur. Hz. Peygamber dünyayı verip ahiret sultanlığını satın almıştır. Yani dünyaya bağlanıp kalan, fani olduğunu unutup terk edemeyen ahirette rahata erişemeyecek, sonsuz sultanlığa kavuşamayacaktır. Bu sözler “*kellesi koltuğunda*” Allah/din yolunda savaşa gitmek durumunda birisi için müjde gibidir.

16. Hoş gazâvetdür işit deyem size
Bir dem imdi müstemi' oluñ bize

Ol zamânda kim Muhammed Muştafa
Dünyâsın degşürdi ol kân-ı şafâ

Dünyânın beğligünü şaldı bütün
Âhiret sulţanlıgun aldı şatun

Fenâyı terk eyleyüp buldı beka
Sermed-i milke irişdi muţlaqa

a. Emir Fiilleri

Emir cümleleri daha çok telkin, dilek ve istek belirten konularda kullanılır.¹⁰⁴ Öğretici bir üslupla yazıldığını söylediğimiz cenk-nâmede yer yer emir cümleleri dikkati çeker. Eserin hikâye kısımları dışında kalan diğer bölümlerinde de bu tür telkin, tembih, dilek ve istek belirtmek için seçilmiş emir kipli cümleler oldukça fazladır. Bir örnek olması bakımından seçtiğimiz aşağıdaki beyitlerde hemen hemen tüm mısralarda bir emir fiiline rastlamak mümkündür.

1. Allah adıdur dilimüzde yine
Allahıñdur tā ki **ver** ħamd ü ſenā

Arş ü ferş dopdoludur ol ğanī
Kande istersen **ħazır bil** sen anı

Utan andan **olmağıl 'āşī** aña
Kim nigâhın iriſe ħıſmı saña

5. **Buyruğun tut** kim olasıñ ħāſ
Sev bulasıñ dü-ciĥānda iĥlāſ

2. Edebî Sanatlar

Muhammed Hanefî cenk-nâmelerinde sanat düşüncesi ön sırada değildir. Yazıldığı dönemin edebî iklimi dikkate alındığında bu tabîî karşılanabilir. Edebiyat geleneğindeki diğer destanları hatırlatan hikâye tarzında olağanüstü unsurları anlatırken bile gerçekçi (realist) bir tarzın benimsendiğini ve doğrudan anlatımın tercih edildiğini görebiliriz. Ayrıca metinde öğretici üslub ve dinî-ahlakî telkin ve tavsiyeler daha öne alınmış ve tasannu düşüncesi ötelenmiştir. Ancak bu, eserde hiç sanat olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Sanat kaygısıyla olmasa bile yer yer edebî sanatlara başvurulduğu da bir gerçektir.

104 Tuncer Gülensoy, **Türçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 412-413.

a. Teşbih

Başvurulan sanatlar arasında en dikkati çeken benzetme (teşbih) sanatıdır.¹⁰⁵ Cenk-nâmâde Hz. Ali'nin yaşadığı toplumdaki yeri ve gaziler arasında yiğitliği, kahramanlığı, cesareti ve bütün diğer güzel vasıflarıyla öne çıkan konumu muma benzetilerek ifade edilmiştir.

166. Ğāziler yanına cümle cem' olur
Cümlenüñ içinde kendi şem' olur

Yine izleyen mısralarda Muhammed Hanefî, karşısına saf saf dizilmiş düşman askerinin karşısında tek başına duruşuyla aslana, yahut da heybetiyle kaplan benzetilir.

101. Sünüsün dikmiş yatur arşlan gibi
Heybeti var şanaşın kaplan gibi

Düşman askerleri kalabalıklığıyla sürüye benzetilirken aynı şekilde karşılığında tüm cesaretiyle gözünü kırpmadan duran Muhammed Hanefî acıkmış kurt gibidir.

206. Şol kanıkmış kırt düşer koyuna
Ya kırtı aç kim irişe avına

Teşbih sanatının sanat düşüncesiyle seçilmiş bilinçli bir tercihten daha çok hikâyenin akışına uygun olarak başvurulan bir anlatım tarzı olduğu şu örnekten de anlaşılabilir.

207. Yıldırımından darb elinde sünüsü
Kāfir daħi ħamle kıldı kırtı

105 Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 168; Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 9.

b. Telmih

Herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da bir atasözüne işaret etmeye veya bunu hatırlatmaya telmih adı verilir.¹⁰⁶ Telmih yapılırken bir iki kelime ile yetinilir, uzun uzadıya açıklanmaz. Cenk-nâmede sıklıkla başvurulan sanatlardan birisi de telmihtir. Aşağıda verilen örneklerde daha çok peygamberlerin adıyla özdeşleşen olaylara ve dinî simgelere telmih vardır.

7. Meşnevî'den ideyim bir kelecî
Kanı İbrâhim ki ol eyledi Haccı

Kanı Mûsâ çıkardı Tûr tağına
Hağ Çalapdan ün gelür kulağına

Kanı İsmâ'il ki çoç kurbân idi
Kanı Dâvud ki şem'î kur'an idi

Telmih için bu örneklerin yanı sıra tarihte kahramanlığın, gücün, cesaret ve heybetin simgesi haline gelmiş Zal-i Rüstem'e de telmih vardır.

46. Erliğe bay oldu kâmil devlete
Zâl-i Rüstemdür deyesin heybete

c. Mecaz-ı Mürsel

Bir sözü gerçek anlamının dışında benzetme kasdı olmaksızın kullanmaya mecaz-ı mürsel diyoruz.¹⁰⁷ Cenk-nâmede yer yer mecaz-ı mürsel'e de yer verilmiştir.

21. Yağdı aşhâb içini hicrân odı
Dillerinde kaldı ol görklü adı

106 Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 159; Hasan Aktaş, *Edebî Sanatlar*, s. 123; Dilçin, *age.*, s. 461.

107 Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 96; Hasan Aktaş, *Edebî Sanatlar*, s. 38; Dilçin, *age.*, s. 415.

23. Gice gündüz ravzadan çıkmaz idi
Ağlamağdan **dünyāya bakmaz** idi

42. Kirpügi ucu **ciğerden kan alur**
Gözleri hışmı **gönülde cân alur**

d. Mübalağa

Cenk-nâmede sıklıkla başvurulan edebî sanatlardan biri de mübalağadır. Şahıs özellikleri, diğer varlık ve olaylar destansı bir şekilde mübalağa edilerek anlatılmaktadır. Cenk-nâmenin bu yönüyle destan geleneğinden bir iz taşıdığı söylenebilir. Mübalağa, eseri gerçekçilikten uzaklaştırıp destansılaştırmaktan ziyade okuyucu/dinleyici için daha anlaşılır bir hale getirmektedir.

126. Şöyle çâpuğ süvâr idi harp-ede
On kâfiri yıkardı bir darbede

e. Tenasüb

Bir konu üzerinde, aralarında değişik ilgiler bulunan en az iki ifade, terim veya deyim bir mısra ya da beyit içinde kullanmaya tenasüb adı verilir.¹⁰⁸ Cenk-nâme içerisinde hikâyenin akışı içerisinde zaman zaman tenasüb sanatının da kullanıldığı olmuştur. Aşağıya aldığımız birbirini izleyen beyitlerde konuyla ilgili zengin örnekler vardır.

265. İtdi talduruñ yine siz ol **cāmı**
Kalmadı **gönlünde** zerrece **gāmı**

Üç ayak **mey** cengi Tâbüt kıldı **nüş**
Hurrem oldı hâtırı hem **göñli** hoş

Şağ u şola **sākiler** dest itdiler
Meclis ehlini kamu **mest** itdiler

108 Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 162; Hasan Aktaş, *Edebî Sanatlar*, s. 159; Dilçin, *age.*, s. 431.

Çatı **gönüller süciden** nerm olur
Çünkü **sohbet** varduğınca **germ olur**

f. Nidâ

Cenk-nâmede zaman zaman duygu yoğunluğunu ve heyecanın arttığı sahnelerde “*ey, hey*” gibi ünlemlerin kullanıldığı nidâ sanatına başvurulur.

288. Tâbüt eydür **ey yiğitler serveri**
Saña lâyıķ gördiler kızım yâri
292. **Muhammed Haneî** eydür **ey paşa**
Dünya için dini terk itmek hâşâ
317. Didi tur yapış kemende **ey cânım**
Kim saña cânım fedâ olsun benüm

g. İktibas

Anlamı pekiştirmek amacıyla ayet veya hadislerin tamamen ya da kısmen alıntı yapılarak kullanılmasına iktibas denilir.¹⁰⁹ Aşağıdaki beyitte “*Dehr*” suresinin ilk ayetinden iktibas yapıldığını görüyoruz.

314. Kuyu dibinde Muhammed Haneî
Hel etâ süresin oğur ol şafî

3. Atasözleri ve Deyimler

Cenk-nâmeler kahramanlık hikayesi olduğu kadar aynı zamanda dinî, ahlakî birer öğüt kitabıdır. Müslümanların kâfirlerle mücadelelerini, Allah yolunda savaşmaktaki ustalıklarını ve cesaretlerini anlattığı gibi; onların savaş öncesi ve sonrası tutum ve davranışlarını da hikâye eder. Bunu yaparken oldukça veciz ifadelerle başvurur, özlü sözlere ve deyimlere yer verir. Tespit edebildiğimiz veciz ifadeleri ve deyimleri beyit, mısra ayırtetmeksizin aşağıya aldık.

109 Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 61; Hasan Aktaş, *Edebî Sanatlar*, s. 131; Dilçin, *age.*, s. 465.

a. Atasözleri

“Beklik olmaz illā bu il gün ile
Şenlük olmaz dāimā şeb-ḥūn ile” (490)

“Bir ili çün kim yıkılmaz yapalar
Bir eli çün kim kesilmez öpeler” (495)

“Yaraḳ oldur kim īmān yoldaş ola
İraḳ oldur kim baḡrın taş ola” (547)

b. Deyimler

- On yaşamak (44)
- Ava binmek (53)
- Ṭaḅa kalmak (78)
- Al itmek (84)
- Acebe ḳalmak (134)
- Terkin urmak (160)
- Pancar gibi doḡramak (179)
- Hurd olmak (185)
- Kanıkmış kurt gibi olmak (206)
- Alḳış vermek (229)
- Ayaḡına düşmek (237)
- Ṭapu ḳılmak (257)
- Yaraḳ eylemek/yaraḳ ḳılmak (261, 343)
- Kulak urmak (313)
- Hel eta’yı okumak (314)
- Ḳavl-i muḅkem itmek (323)
- Tulp tulp (348)
- At başın yığmak (352)
- Ḳal’a edinmek (353)
- Hışım etmek (359)

Gam kaygı yemek (385)
Başına toprak koyublen ağlamak (388)
Örü durmak (420)
Ödi sıtmak (441)
Kapu bağlamak (484)
Tanışığa okumak (482)
And içmek (458)
Aman dilemek (443, 467, 468)
Gözünü açmak (543)
Kendine öğüt okumak (544)

III. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN FİKRÎ YAPISI

Türklerin İslam'a girmesinden ve Anadolu'yu vatan edinmesinden bir kaç asır sonra halk arasında, ordu içinde, hatta saraylarda ellerinde kopuzlarla Dede Korkut hikâyeleri, Battal Gazi ve Danişmend Gazi menkıbeleri söyleyen ozanlar, büyük rağbet görüyorlardı. Gelişen şartlar ve istekler karşısında konusunu İslam geleneğinden alan yeni birtakım kahramanlık hikâyeleri ve menkıbeleri anlatma yoluna gitmişlerdir.¹¹⁰ Bu yeni menkıbe ve kahramanlık hikâyelerini hazırlarken konularını daha çok Hz. Peygamber ve onun ashabı, Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatından ve savaşlarından almışlardır. Hatta bu hikâyelerin yayılması mutasavvıfları bile etkileyerek onları da bu konularda menkıbeler anlatmaya sevk etmiştir. Böylece edebiyatta tasvirî eserler hem konu hem de sayı bakımından çoğalmıştır.¹¹¹

Ozan ve mutasavvıfların yanı sıra âlimler ve fakihler de fikrî beslenmeyi ve hareketliliği geliştirip destekleme açısından lazım olan dinî-ahlakî bilgi ve öğütleri doğrudan doğruya aktarmak yerine, bu tür kahramanlık hikâyeleri arasına serpiştirerek uygun zamanda, uygun zeminlerde ve belirli ölçüde vermeyi munasip görmüş olmalıdır. Cenk-nâmeler bu gözle incelendiğinde İslam'ın temel prensipleri olarak görülen Allah'tan sakınmak (4), ona isyan değil itaat etmek (5), din yolunda gaza

110 Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, s. 251-253.

111 Kocaturk, *age.*, s. 96-157.

(47, 54), haramlardan sakınmak (274), içki (275) ve zinadan uzak durmak (322) vb. gibi dinî konuları açıklayıcı ve öğretici bir özellik taşır. İyi ve kötü sıfatlar yan yana zikredilerek iyinin tercih edilmesi telkin edilir. Dünya ve Ahiret bir dengeye oturtularak yalnızca gücü-kuvveti şöhret bulan “alp”in yerine İslamî bilgilerle donanmış ve onun için çarpışmayı gaye edinmiş, ölürsem şehid kalırsam gazi diyen, kuvvetinin yanında maneviyatı da olan “gazi” tipi örnek olarak sunulur.¹¹²

Bu gaye Muhammed Hanefî cenk-nâmelerinin de ana fikrini oluşturur. Cenge başlarken, hangi şartlar altında olursa olsun, savaş esnasında ve savaş biterken din mutlaka her şeyin üstünde tutulur. Kâfirler imana davet edilir. İmana gelmeyenlerle savaşılr. İmana gelen derhal kelime-i şehadet getirir ve Müslüman olur.

Cenk-nâmede gaza ya da cihad adeta bir vazife olarak telakkî edilir.

47. Çün 'Alînin işidür ceng ü gâzâ
Başladı gâzîlerin adın yaza

Hatta çocuk yaşta olmasına rağmen Muhammed Hanefî bile bu hevesle dolup taşar. Savaşa katılma, kâfir kırıp gazi olma isteğiyle ağlarken tasvir edilir. Gaza etmek ve gazi olmak gıpta edilen bir iş olarak anlatılır.

50. Çün Muhammed Hanefî gördi anı
Ağlar eydür bilece al git beni

Ben daği kâfir kırup gâzî olam
Sağ esen Allah getirürse gelem

Cenk-nâmeler dinî bilgi kitabı değildir. Bu yüzden de doğrudan doğruya dinî bilgi verme yoluna gitmezler. Bunun yerine hikâyenin akışına uygun şekilde aralara serpiştirilmiş özlü sözlere, dinî uyarılara ve öğütlere rastlamak mümkündür.

112 Çetin, **Hz. Ali Cenknâmeleri**, s. 131.

160. Zinhar oğul ol oruya varmağıl
Başun terkin varuben urmağıl

Ol yavu kim grdüñ iblisdür 'ayān
Aña kim uyma görmezsın ziyān

Şeytana uyan peşimān olıser
Şonra yerinüp perişān olıser

'Alī virdi oğluna öküş öğüt
İşidüp kıldı abül oldı süküt

IV. MUHAMMED HANEFİ CENK-NÂMELERİNİN KONUSU VE GAYESİ

İlk örnekleri Osmanlı'nın kuruluş dönemlerine rastlayan Muhammed Hanefî cenk-nâmeleri konusunu Kur'an kıssaları, enbiyâ ve evliyâ menkıbeleri, Hz. Peygamber ve ashabının hayatı ve savaşlarından alır. Hz. Ali ve oğulları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı ve savaşları, dinî inanç ve bu inançtan kaynaklanan cihad, gaza, şehitlik, gazilik gibi manevî değerler teşkil eder.¹¹³ Gâyesi de bu şahsiyetler etrafında oluşturulan örnek insanı halk arasında yaşanabilir kılmaktır.

İlk yazıldığı devirdeki halkın içinde bulunduğu durum göz önünde bulundularak dinî bilgi vermek, kendine ve başkalarına karşı sorumluluklarını öğretmek, güzel huylar kazandırmak gibi konuları da içine alır. Cenk-nâmelerde çokça rastlanan gazi tipinde sıralanan özellikler aynı zamanda İslam'ın ön gördüğü örnek insan tipini oluşturan özelliklerdir. Dolayısıyla cenk-nâmeler peygamberlerin, sahabelerin ve diğer din büyüklerinin hayat hikâyelerine serpiştirilmiş dinî-ahlakî öğüt ve ilkelere yayılması ve yaşanması için yazılmıştır, denebilir.

113 Çetin, **Tursun Fakih**, s. 16; Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 122.

Cenk-nâmelerin konuları arasında Müslümanlarla gayr-ı müslimler arasındaki mücadele de vardır. Hikâyeye iki taraf üzerine inşa edilir; karşı taraf bütünüyle kâfirdir, İslam düşmanıdır.

154. Dünya kâfirdür kamu düşmân bize
Kılmışam cânlarına cevr [ü] cezâ

Nice kâfirler kanını dökmişüz
Başların süñü ucuna dikmişüz

Böylelikle çekişme milletler arası mücadeleden dinler arası mücadeleye taşınır. O yıllarda Müslümanların genel görünümüne baktığımızda Arap, Fars, Türk, hatta irili ufaklı başka ırktan Müslüman toplulukların varlığı, milletlerin değil de dinlerin mücadelesinin tesadüfi olmadığını ortaya koyar.

96. İki yüz er cümle demür tonları
Ol kâfir Tâbüt komışdı anları

Kim koruya kimse gelüp düşmeye
Hem müslümân tağı beri aşmaya

Bu mücadelenin şekli, nasıl olacağı, içeriği, nelere dikkat edilmesi gerektiği ve hedefi, asıl varılmak istenen netice ayrı ayrı ilkelere bağlanarak cenk-nâmenin beyitleri arasında titizlikle işlenir. Gaza öylesine yapılan bir kahramanlık gösterisi değil farz olan bir ibadettir.

54. Sen tıfılsın saña farz olmaz cihād
Biz kılalum din yolunda ictihād

Yukarıda verilen bu örnek cenk-nâmelerin ana temasını özetler gibidir. Yeni kurulma ve yayılma dönemini yaşayan Osmanlı ordusu çerçevesinde düşünüldüğünde Muhammed Hanefî cenk-nâmelerinin teması savaştır. Fakat bu savaş kahra-

manlık, ganimet, ya da başka bir gayeyle değil yalnızca Allah için yapılmaktadır. Kâfir önce Allah yoluna davet edilir, kabul etmese savaş kaçınılmaz olur. Artık bu yolda ölmek var, dönmek yoktur. Nihâi şartlardan birisi İslam dininin emir ve yasaklarına boyun eğmek ve fitne çıkarmamaktır.

475. Yılda bize bu miqdâr mâl viresiz
Dîn-i islâm yaşağına giresiz

Hayın olmayasız İslâm dînine
Fitne kılıcın kaçasız kınına

Sonuç olarak söylemek gerekirse cenk-nâmeler dinî-ahlakî bilgi vermek, toplumun his ve heyecanını diri tutmak ve tarih bilgisi ve şuuru kazandırmak gayesiyle kaleme alınmış ve konusu da bu gaye etrafında oluşturulmuştur.

V. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMELERİNİN GEÇTİĞİ MEKÂN

Muhammed Hanefî cenk-nâmeleri, Hz. Ali'nin ve Muhammed b. Hanefiyye'nin yaşadığı devirdeki İslam coğrafyası sınırları içerisinde geçmektedir. Başka bir ifadeyle Muhammed b. Hanefiyye'nin yaşadığı dönem İslam coğrafyasının tamamı; doğuda Amuderya (Seyhun) batıda Trablusgarp, güneyde Yemen ve kuzeyde Antakya'dan Azerbaycan ve Hazar kıyılarına kadar bütün bir İslam coğrafyasıdır.¹¹⁴

Cenk-nâmelerin geçtiği bu coğrafya bir yana esas mekân Medine'dir. Hz. Peygamber hayatta olmadığı için hikâye onun ravzasında başlamakta ve aynı yerde son bulmaktadır.

22. Ol Emîrû'l-mü'minîn Kân-ı şehâ
Çatı ağlardı 'Aliyyü'l-Murtażâ

114 Çetin, **Tursun Fakih**, s. 16.

Gice gündüz **ravzadan** çıkmaz idi
Ağlamağdan dünyāya bakmaz idi

Beklemişdi **Muṣṭafā'nuñ kubbessin**
Yaşlanuban yatur idi türbesin

25. **Türbeden çıkmazdı** kırk gün şān ile
Dāimā meşgūl idi Qur'ān ile

Ravzai bir gice koçmışdı 'Alī
Düşde gördi Muṣṭafā'yı ol velī

Cenk-nâmelerde geçen Muhammed Hanefî tipinin diğerk dinî-kahramanlık hikâyelerinde geçen kahramanların hususiyetlerinden de yararlanılarak Tursun Fakih tarafından ortaya konan hayalî bir karakter olduğunu söylemiştik. Bu tahayyül cenk-nâmedeki diğerk unsurlar için de geçerlidir. Kahramanının hayalî olmasının yanı sıra savaşlar, savaşların geçtiğı mekân da hayalîdir. Dolayısıyla Muhammed Hanefî cenk-nâmelerindeki mekân konusunu işlerken çoğunlukla hayalî mekânlar olduğunu söylersek abartmış olmayız.

Örnekte verdiğimiz mekân hayalî bir yerdir. Türlü çiçeklerin açtığı, türlü kuşların öttüğü bir bozkırdır. Tâbût ismindeki hayalî bir kâfire aittir. İki yüz kişi tarafından korunmaktadır. Bu hayalî mekânda başlayan hikâye adetâ nihâyet bulana kadar böyle devam eder.

91. Er boyudur gördi ol yer otunı
Atdan indi qoruya şaldı atını

Dikdi süñüsini bir dem uyudı
Bir kâfir qorusı meğerk buyıdı

Bir ulu kâfir idi Tâbût adı
Bu qoruyı ol Tâbût bekler idi

Günlerden bir gün gaza için gazileri toplayan Hz. Ali, kemerini bağlanıp kılıcını kuşandıktan sonra Medine'nin gün doğusundan yana atını sürer. Hem bu örnekte geçen Medine'nin gün doğusu, hem de bir sonraki örnekte geçen Medine'nin gün batımından yana yedi günlük yola gitmesi, Medine'nin merkez alındığı geniş bir fetih ufku ve coğrafyası oluşturmak düşüncesini ortaya koymaktadır

62. Bağlandı 'Alī kemendin beline
Karşu çıktı çāk-seher tag yolına

Medinenün gün doğrusundan yaña
'Azim kıldı Hāk Çalap yoldaş aña

Muhammed Hanefi'nin başı derde düştüğünde elini açar ve Allah'a dua ederek babasını ve kardeşlerini yardımına göndermesi için yalvarır. Hz. Ali'nin rüyasına giren Hz. Peygamber elini çabuk tutmasını, Cebel-i Gaylan (420) dağına¹¹⁵ yürümesini ve oğlunu kurtarmasını söyler.

420. Yā 'Alī bin Düldüle tiz dur örü
Cebel-i Ğaylān tağına var yüri

'Alī şol dem işidüp āh eyledi
Ġāzilere hem düşini söyledi

Mağrib eline ğazā kılmış-idi
Medineye yedi gün kalmış idi

Ma'lūm oldu çün bu iş ol ğāziye
Bindi sürdi Düldülü bir **yaziya**

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi belirtilen mekânlar muhayyel bir yerdir. Muhammed Hanefi Cebel-i Gaylan dağında, Hz. Ali ise Mağrip tarafında, yani

115 İsmet Çetin "Cebel-i Gaylan" ismini hayalî bir mekan olarak zikreder. Çetin, **H. Ali Cenknameleri**, s. 142.

gün batımında Medine'ye yedi gün uzaklıkta bir yerdedir. Her iki mekân da hayalîdir. Ayrıca kâfir askerleri kendi aralarında Hz. Ali'nin şöhreti hakkında konuşurken Selâsil kalesini yalnız başına aldığından söz ederler. Söz konusu edilen Selâsil kalesi de aynı şekilde muhayyel bir yerdir.¹¹⁶

189. Nice divlerin kıopardı kellesin
Yalnız aldı **Selâsil** kal'asin

Bu örneklerden hareketle söyleyecek olursak; Tursun Fakih, cenk-nâmelerde Medine dışında gerçek mekân kullanmaz. Cenk-nâmelerin amacının dinî bilgi vermek ve kahramanlık duyguları aşılama olduğu göz önünde bulundurulursa hayâlî mekânlar kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir denebilir. Ama bunun dışında hikâyeye geçmediği halde okuyanın/dinleyeninin zihninde sabit bir yere işaret etmesi bakımından bazı yer adlarının zikredildiği de bir gerçektir. Özellikle incelediğimiz cenk-nâme bu tür yer isimleri anılarak bitirilir. Bu anma fethedilen yerleri yücelttiği gibi fethedilmesi istenen yerlere de gizli birer işaret niteliğindedir.

524. Şark ü Garb ü Rûm ü Hind ü Yemen
Çin ü Kaşyâr ü Semerkand ü 'Aden

Mısr ü Bağdâd ü Horasan ü Hicâz
Deşt ü Bulğar ü Şîrân ü Belğ ü Hîrâz

Müslümanlık ziyâde oldu yere
Sancağı İslâm yürüdi eşkere

VI. MUHAMMED HANEFİ CENK-NÂMELERİNİN KAYNAKLARI

İslamiyet'in Türkler arasında yayılıp yerleşmesinin ardından birçok alanda olduğu gibi sosyal ve kültürel konularda da yeni dinin izleri görülmeye başlanmıştır. Eski Türk toplumunun *Ozan*larının konumu yavaş yavaş değişmiş, onların yerini

116 İsmet Çetin, "Selasil Kalesi"ni de muhayyel mekanlar arasında sayar. Çetin, **Hz. Ali Cenknâmeleri**, s. 142.

âşıklar ve söyleyip gezen dervişler almıştır. İslam ve acem geleneklerinden pek çoğu bunlar aracılığıyla Türkler arasında yayıldığı gibi, pek çok eski Türk ananesi de İslam dairesine sokulmuştur. Bu yüzden edebî konular kaynakları itibarıyla şu üç başlık altında incelenebilir:

- a- Eski Türk geleneklerinden intikal eden konular.
- b- İslam geleneklerinden intikal eden konular.
- c- İran geleneğinden -Hind de buna dâhil edilebilir- intikal eden konular.¹¹⁷

Konularına göre yapılan bu değerlendirmeden¹¹⁸ yola çıktığımızda, konusu dinî kahramanlıklar olan Muhammed Hanefî cenk-nâmelerinin ilk kaynağı Kur'an-ı Kerim, Hadisler ve bunlara dayanan diğer eserlerdir¹¹⁹, denilebilir.

Cenk-nâmelerde zaman zaman Kur'an'dan bizzat alıntılar yapıldığı gibi, bazen de telmihen bazı sure ve ayetlere atıflara rastlanmaktadır. Şu örnek bu tezimizi destekler mahiyettedir.

314. Kuyu dibinde Muhammed Hanefî
*Hel etâ süresin*¹²⁰ oğur ol şafî

Ayrıca Kur'an'da anlatılan kıssalar(8), bu işlerle uğraşanlar arasında hızla yayılan enbiya(9) ve sahâbe menkıbeleri (13), din büyüklerinin efsaneleştirilmiş kişilikleri çevresinde anlatılan hikâyeleri de buna dâhil edilebilir.¹²¹

Ayrıca Peygamberimizin sahih rüyaları da cenk-nâmenin kaynakları arasına girmiştir. Hz. Yusuf'un Kur'an'daki kıssasından hareketle rüyaların da Kur'an menşeli olduğunu söyleyebiliriz. Tevil edilerek farklı kompozisyonlarda aktarılsa da bu rüya motifine cenk-nâme metinleri arasında sıklıkla başvurulmaktadır.

Cenk-nâmenin akışı içerisinde Hz. Peygamber, rüya yoluyla zaman zaman Hz. Ali'ye, dolayısıyla da Muhammed Hanefî'ye yol göstermektedir.

117 Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları II**, 365-367.

118 Âgah Sırrı Levend, konularına göre Türk hikâyeciliğini iki gruba ayırarak birinci grupta konusunu Arap ve Acem edebiyatından alanları, ikinci grupta konusunu bizzat Türk sosyal hayatından alanları sıralamıştır. Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 119-123.

119 Levend, **age.**, s. 121.

120 Kur'an-ı Kerim'in 76. suresi olan bu sure "İnsan" veya "Dehr" suresi olarak da bilinir.

121 Levend, **age.**, s.123.

26. Ravzayı bir gice omışdı ‘Alı̄
Düşde gördi Muştafa’yı ol velı̄

Kur’an ve hadislere dayanan diğer eserleri de bu kaynaklar arasında zikretmiştik. Cenk-nâmelerin düşünce zeminini Allah, din yolunda “cihad”, “gaza” ve bu uğurda “şehid düşme” fikri oluşturmaktadır. Dinî inanç ve kanaatlerin oluşumunda fıkıh, tefsir gibi Kur’an ve hadislere dayanan kitapların rolü inkar edilemez. Bu yüzden cihad, gaza ve şehid konusunu işleyen fıkıh kitapları ve cihad ve şehid ayetlerini açıklayan tefsir kitapları da cenk-nâmelerin kaynakları arasında sayılabilir. Kaldı ki elimizdeki metinlerde bu husus açık bir şekilde gözlenebilmektedir.

54. Sen ıfilsın saña olmaz cihād
Biz kılalum din yolunda ictihād

‘Alı̄ istemez gāzāya ilete
Ol heves kıılır bilesince gide,

530. Kim boyandı kıanlar ile yazılar
Ol şehı̄dler kim kıana bulaşdılar

Rahmet irişdü olaruñ cānuna
Gitdi anlar bu fenādan bāıye

Lāyık oldu ramet ile cennete
şavdı anlar geldi nōbet bizlere

Cenk-nâmelerin kaynaklarından birisi de İslam tarihi alanında yazılan eserlerdir. İslam tarihinin ilk dönemlerinde değişim ve dönüşüme yol aan tarihî olaylar, gazve ve seriyyeler, büyük savaşlar, bu savaşlarda ortaya ıkan olağanüstü olaylar, Hz. Peygamber’in mucizeleri, sahabelerin kerametleri cenk-nâmelerin ilk kay-

nakları sayılabilir. İslam tarihinin ilk dönemlerinde yazılan siyer¹²² ve meğâzî kitapları¹²³ bunlara örnek olarak zikredilebilir. Muhammed Hanefî cenk-nâmesinde de Hz. Ali ile arkadaşlarının -Hz. Peygamberin sahabeleri- yiğitliklerinden, kerametlerinden ve din için, Allah için savaşmalarından ve bu savaşlarda gösterdikleri olağanüstü olaylardan çokça bahsedilir.

135. 'Alî üç gündün gazâdan irişür
Kamu ashâbları-y-ıla görüşür

Ayrıca dikkat edilirse cenk-nâmelerde yer yer öğütlere(6) ve öğretici, aydınlatıcı bilgilere rastlanmaktadır. Buradan hareketle bu tür bilgileri, dinî tasavvufî ve ahlakî umdeleri içeren ahlak kitaplarını da cenk-nâmelerin kaynakları arasında sayabiliriz.¹²⁴

274. Oğlan eydür bu haramdur içmezem
Ud [ü] imân perdesini açmazam

320. Kız anuñ yüzünü göricek hemân
Barmağın kaldurdı getürdi imân

Kız eydür şimden gerü nitmek gerek
Oğlan eydür atama gitmek gerek

Ol bize kılsun nikâh olğıl helâl
Zinâ itmekdür katı yavlağ vebâl

And içüp birbir-ile inandılar
Kavl-i muhkem itdiler ol dem bunlar

122 Bu kaynaklar; günümüzde bilinen adlarıyla *İbn İshak* ve en meşhur eseri *Kitabü'l-Hulefa, İbn Hişam* ve en meşhur eseri *Kitabü Tican*'dır. Diğerleri Belazuri, Mesudi, Zehebi, Yakubi'dir

123 *Vâkidî* (747/823) bunlara bir örnek olarak verilebilir; Fıkıh ve hadis alimi olan *Vâkidî* aynı zamanda Arap tarihçisidir. Müslümanların Hristiyanlar karşısında kazandıkları zaferleri ve İslam coğrafyasının genişleme devrini ayrıntılarıyla kaleme almıştır. *Fütûhu's-Şam, Kitabü'l-Meğâzî* gibi eserleri vardır.

124 Çetin, **Hz. Ali Cenknâmeleri**, s. 83.

Türk edebiyatında klasik olmuş birtakım eserler de cenk-nâmelerin kaynakları arasındadır. Bunların en başında destanlar devrinin şaheserleri sayılabilecek eski masal ve destanlar gelir. Muhammed Hanefî cenk-nâmelerini dil, üslup ve konusu açısından incelediğimiz zaman onda klasikleşmiş masal ve destanlardan izlere rastlanabilir. Meselâ, Muhammed Hanefî'nin koruya girip iki yüz kâfiri perişan etmesi, sonra tekrar dönüp yedi yüz kâfirle karşılaşması, bize Dede Korkut'taki cenk maceralarını hatırlatır. Yine cenk-nâmeden örnek vererek söylemek gerekirse kâfir kızının kahraman bir Müslümana âşık olması hem Battal Gazi destanı ve Danişmend-nâme'de hem de Dede Korkut hikâyelerinde görülen motiflerdendir.¹²⁵

311. Virdi gönül aña arı kalmadı
Giceye değin qararı kalmadı

315. 'Âşık olmuşdı kız anuñ yüzine
Hayran olup ol lañif âvâzına

319. İki elin boynuna şaldı anuñ
Didi qaravaşuñ olayım ben senüñ

Cenk-nâmelerin kaynakları arasında yukarıda belirttiğimiz klasik edebî ürünlerden birisi de şüphesiz *Mesnevi*'dir. Bir şâheser olarak kendinden sonra yazılmış pek çok eseri tesiri altında bırakmış olan *Mesnevi* burada da karşımıza çıkmaktadır.

7. **Meşnevî**den ideyim bir kelecî
Çanı İbrâhim ki ol eyledi Haccı

125 Kocattürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 162.

İKİNCİ BÖLÜM

CENK-NÂMENİN DİNÎ-TASAVVUFÎ TAHLİLİ

I. DİNÎ KAVRAMLAR

A. İtikad

1. Allah

Allah¹²⁶, her şeyi yaratandır.¹²⁷ Yerde, gökte ve ikisinin arasında ne varsa O'nundur.¹²⁸ Varlığı mutlaktır. Hamd, yalnız onun içindir. Âlemlerin rabbi, rahmân, rahîm ve din gününün sahibidir.¹²⁹ O, hiçbir şeye benzemez.¹³⁰ Her şeyi yaratan O'dur. Hiç kimseye muhtaç değildir, fakat her şey ona muhtaçtır.¹³¹ Zâhir, bâtın, evvel, âhir O'dur.¹³² Yerde gökte ve ikisinin arasında ne varsa hepsini O yaratmıştır.¹³³ O'nun her şeye gücü yeter.¹³⁴

Özellikle “Allah” lafzı üzerine kaleme alınan Tevhîdler, Münacatlar ve Esmâü'l-Hüsna'lar¹³⁵ içerikleri açısından konu ile ilgili en başta gelen edebî türler olup edebiyatımızda çok zengin örnekleri vardır. Bir edebî tür olarak Tevhidler; Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini, isim ve sıfatlarını anlatan, O'nu övüp yücelten eserlerdir. Geleneksel tertibe göre hazırlanan divanların baş tarafında önce Tevhid, sonra Münacat yer alır.¹³⁶

126 Ayrıntılı bilgi için bkz. İzzeddin Cemal, **El-Esmâü'l-Hüsna**, (haz., .: Mustafa Nuhoğlu), Ravza Yay., İstanbul 2000, s. 81-100; Bekir Topaloglu, “Allâh”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 471-498; Amil Çelebioglu, “Kültür ve Edebiyatımızda Allâh”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 93-108.

127 En'am, 6/102.

128 Enbiya, 21/16.

129 Fatıha, 1/1-3.

130 Şûra, 42/11

131 İhlas, 111/2.

132 Hadid, 57/3.

133 Bakara, 2/216.

134 Mülk, 67/1.

135 Ayrıntılı bilgi için bkz.: H. İbrahim Şener, **Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l- Hüsna'lar**, İzmir 1985, (Yayımlanmamış Doktora Tezi.)

136 Mustafa İsen, Muhsin Macit, **Türk Edebiyatında Tevhidler**, TDV Yay., Ankara 1992. s 174; Ayrıca bkz.: Ali Nihad Tarlan, **Divan Edebiyatında Tevhidler**, Burhaneddin Matbaası, İstan-

Münacat ise ademoğlunun aczini idrak edip, tabiatı icâbı işlediği günah ve kusurlarının bağışlanmasını dileyerek Allah'a karşı samimi yalvarışlarını içine alan eserlerdir.¹³⁷

Esasen edebiyatımızda bağımsız bir tür olmasının yanı sıra, bu tür manzum ya da mensur eserlerin başına da tevhid ve münacat konulmasının sebebi olarak “Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla” anlamına gelen ve Peygamberimizin “Besmele ile başlanmayan her iş bereketsiz ve güdüktür.”¹³⁸ hadis-i şerif’i aranabilir. Kısa ifadesi ile “bismillah” da bunun gibidir.

Elimizdeki cenk-nâmede geleneksel mesnevi tertibine uygun olarak Tevhid ve Münacat bağımsız birer bölüm olarak yer almasa da iç içe girmiş bir şekilde yer verilmiş ve esere Allah’ın adı ile başlanmıştır.

1. Allah adıdur dilimüzde yine
Allahıñdur tā ki ver ħamd ü şenā

Yirde gökde söylenen anuñ adı
Sevgüsin ol ħamu canlarda ħodı

O, sevgisiyle tüm cihanı ihata etmiştir. Bütün kâinat onun eşsiz varlığıyla doludur. Zamandan ve mekândan münezzehe olup her an, her yerde hazır ve nazırdır. Buyruğunu tutanlar ve ona isyan etmeyenler onun has kullarıdır. Onlar iki cihanda da seçileceklerdir.

3. Arş ü ferş dopdoludur ol ħanī
Kande istersen ħazır bil sen anı

bul 1936; Cemal Kurnaz, “*Türk Edebiyatında Tevhidler*” **Yedi İklim**, İstanbul Mayıs 1993, S: 5, ss. 528-32.

137 Abdülhakim Koçin, **Divan Şiirinde Münacat**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998. s. 787; Cemal Kurnaz, **Münacat Antolojisi**. TDV Yay., Ankara 1992, s. 241.

138 İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu'l-hafa ve müzilu'l-ilbas amma iştehere mine'l-ahâdîsi alâ elsineti'n-nâs**, Kahire ty., II, 174.

Utan andan olmağıl 'āšī aña
Kim nigâhın irişe hışmı saña

5. Buyruğun tüt kim olasın hâş
Sev bulasın dü-ciğānda ihlâş

Ayrıca eserde Allah'ın güzel isimlerinden (esmâü'l-hüsna) olan Hakk (8), Ğanî (550) ve yine O'nun adı yerine Türkçe'de kullanılan Tañrı (64-190-234), Çalab (403) isimleri kullanılmaktadır. Ayrıca Allah'ın sıfatlarından faydalanılarak kullanılan Lâ Yezâl (67), Rabbü'l-ulâ (71) yahut da Farsça'dan dilimize giren Hüdâ (168) gibi diğer isimlere de rastlanmaktadır.

2. Melekler

Metinde geçen Ferište sözcüğü dilimize Farsça'dan geçmiştir. Melek yerine kullanılmaktadır. Arapça karşılığı melek'tir.¹³⁹ Çoğulu "melâike"dir. Nurdan yaratılmışlardır. Erkeklikleri ve dişilikleri yoktur. Yemez, içmez, uyumaz, başka varlıklara benzemezler. Melekler gece-gündüz Allah'ı tespih eder, O'nun emirlerini yerine getirirler.

Melekler Divan edebiyatında birçok hususiyetleriyle yer almıştır. Sevgili, huyuyla, simâsıyla meleklerle benzetilmiştir.¹⁴⁰

Cenk-nâmede ferişte, olayların gidişatı doğrultusunda Hz. Ali ve Muhammed Hanefî'nin en büyük yardımcılarıdır. Elini açıp Allah'a yalvaran Muhammed Hanefî yalnız kaldığını ve tek yardımcısının Allah olduğunu söyledikten sonra Allah'tan atasını ve karındaşlarını yardımına göndermesini ister. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali'in düşüne girerek durumu ona malum eder.

423. Ma'lûm oldu çün bu iş ol gâziye
Bindi sürdi Düldülü bir yazıya

139 Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul 2006, s. 989; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000, s. 269.

140 Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, s. 303.

Gâzîler 'Alî ardından irdiler
Ferişteler yir tamarın dürdiler

3. Kitaplar

Hız. Allah tarafından¹⁴¹ Cebrail aracılığı ile son Peygamber Hz. Muhammed'e indirilen¹⁴² son semavi kitaptır. Aklını kullananlar, ibret almak isteyenler, düşünen, ve öğüt dinleyenler için ayetleri apaçık ve anlaşılır bir kitaptır.¹⁴³

Kur'an okumak bizzat Hz. Peygamber tarafından teşvik edilmiş, okuyanlara şefaati olacağı bildirilmiştir. Bir harfi için on ecir verileceği de Hz. Peygamber'in sözleri arasındadır.¹⁴⁴

Kur'an-ı Kerim, birbirinden farklı 114 sureden meydana gelir. Hem bu surelerin hemde ve içindeki belirli ayetlerin esrarı olduğu, özel önem ve anlamı olduğuna dair rivayetler vardır.

Cenk-nâmede kutsal kitaplardan yalnızca Kuran-ı Kerim geçmektedir. Hz. Ali'nin, zaman zaman Hz. Peygamber'in ravzasına giderek Kur'an okuduğu anlatılmaktadır.

25. Türbeden çıkmazdı kırk gün şân ile
Dâimâ meşgûl idi Qur'ân ile

Ayrıca Muhammed Hanefî de kâfirler tarafından yakalanıp zindana atıldığında kendini Kur'an okumaya vermiş, onu kurtarmaya gelen Mine, onu kuyunun dibinde güzel sesiyle "Dehr suresi"ni okurken bulmuştur.

314. Kuyu dibinde Muhammed Hanefî
Hel etâ süresin okur ol şafi

141 Hâkka, 69/43.

142 Şuarâ, 26/192-195.

143 Nur, 24/34-46 ; En'am, 6/98 ; A'raf, 7/32 ; Yunus, 10/24 ; Rum, 30/28 ; En'am, 6/55.

144 el-Münzirî, **et-Tergîb ve't-Terhîb**, (çev.: A. Muhtar Büyükçınar), Huzur Yay., İstanbul 1986, II, s. 342.

4. Peygamberler

a. Hz. İbrâhim

Hz. İbrahim, ulü'l-azm peygamberlerdendir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in atası kabul edilir. Kur'ân-ı Kerim'de İbrahim peygamberin adı olarak altmış dokuz yerde geçmekte ve hayatından çokça bahsedilmektedir.¹⁴⁵

Allah'a olan bağlılığından dolayı ona Halîlullah (Allah'ın dostu) lakabı verilmiştir. İlahlık davasında bulunan hükümdar Nemrut ve kavmi ile giriştiği hakikat mücadelesi sonucunda Nemrut ve adamları tarafından yakılmasına karar verilmiş, fakat ilahî emir gereği ateş onu yakmayarak, serin ve esenlik bir “gül bahçesi”ne döndürülmüştür.¹⁴⁶

Oğlu İsmail ile birlikte Kabe'nin yeniden inşâsı, bakımı temizliği ve ziyaret için gelenlerin hizmeti ile görevlendirilmiştir.¹⁴⁷ Kur'an-ı Kerim'de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere “Rabbim bana hac ibadetinin uygulamalarını göster” diyerek dua etmiş ve insanlara haccı yeniden öğretmiştir.¹⁴⁸

Cenk-nâme'de Hz. İbrahim'in hacc yaptığından bahsedilerek bu ilahî gerçeğe işâret edilmektedir.

7. Meşnevîden ideyim bir kelecî
Çanı İbrâhim ki ol eyledi haccı

b. Hz. İsmâil

Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in oğludur ve kardeşi Hz. İshak gibi o da bir peygamberdir. Hz. İbrahim'in Allah'a kurbanlık olarak adadığı oğlunun Hz. İsmail mi, Hz. İshak mı olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Fakat islam âlimlerinin çoğunluğuna göre kurban edilmek istenen oğul Hz. İsmail'dir.¹⁴⁹

145 Abdullah Aydemir, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, TDV Yay., Ankara ty., s. 57.

146 Enbiya 17/51-70

147 Bünyamin Erul ve diğerleri, **Haccı Anlamak**, DİB Yay., Ankara 2005, s. 1-5.

148 İbrahim 14/35-37, Hac 22/26-37, Bakara 2/125-128.

149 İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, (çev.: Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul 2006, s. 322.

Hız. İbrahim'in yaşlandığı bir dönemde kabul olan bir duasının, ilahî bir mucizenin eseri olarak Hız. Hacer'den doğmuştur. Babası Hız. İbrahim ile birlikte Mekte'ye gelmiş ve Kabe'nin inşasında babasına yardım etmiştir.¹⁵⁰

Kur'an'da, kurban edilme hadisesinde bizzat ismi zikredilmese de olay ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve babasına gösterdiği teslimiyet ve itaate dikkat çekilmektedir: "Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, 'Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?' dedi. O da, 'Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın' dedi."¹⁵¹

Hız. İsmail'in bu teslimiyetine ilahî bir ödül olarak kurban edilmek üzere bir koç gönderilmiştir. Hız. Peygamber (as) bu hadisenin yanında babası Abdullah'ın da kardeşlerinin arasından kurban edilmek üzere seçildiğini beraber zikretmiş ve; "Ben iki kurbanlığın oğluyum" diyerek bununla iftihar etmiştir.¹⁵²

Cenk-nâme'de Hız. İsmail'in bir koç gibi kurban edildiği hususu kısa da olsa zikredilmektedir:

9. Kıanı İsmâ'il ki koç kıurbân idi
Kıanı Dâvud ki şem'î Kur'an idi

c. Hız. Musâ

Hız. Musa, kendisine kitap verilen dört peygamberden ilkidir. Ulü'l-azm peygamberlerden olup Kur'an-ı Kerim'de adı en çok zikredilen peygamberdir.¹⁵³ Firavun'un zulmettiği israiloğulları'nı Mısır'dan çıkarmış ve hürriyetlerine kavuşturmuştur.¹⁵⁴ Bu görevi ifa ederken yanında yardımcı olarak kardeşi Hız. Hârun da bulunmaktadır.¹⁵⁵

150 Bakara 2/125-127.

151 Saffat 37/95-111.

152 Muhammed b. Abdullah en-Nisâbûrî el-Hâkim, **el-Müstedrek ala's-sahîhayn**, (thk. Mustafa Abdulkadir Atâ), Beyrut 1990, II, 609; Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, I, 230.

153 M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi**, TDV Yay., Ankara 1995, I, 11.

154 Ömer Faruk Harman, "Musa", **DİA.**, İstanbul 2006, XXXI, 207-212.

155 Kasas 28/34, Furkan 25/35, Meryem 19/53.

İsmâîlî inancında, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed için bir vasî konumunda oluşu, Hz. Hârûn'un Hz. Musa için bir vasî konumunda oluşuna benzetilmektedir.¹⁵⁶

Kur'ân'da bildirildiğine göre, Hz. Musa Allah'a münacatta bulunmak için kırk gece boyunca Tur Dağı'nda kalır.¹⁵⁷ Bu süre, tasavvufta kâmil maneviyatı elde edebilmek için yerine getirilmek zorunda olunan kırk günlük inzivanın ilk örneğini oluşturmaktadır. Ayrıca "İsrailoğulları'nın çölde dolandıkları kırk yıl, insanoğlunun çekmek zorunda olduğu başka birtakım çileleri simgelemektedir" denilmiştir.¹⁵⁸

Hz. Musa'nın Tur dağına çıkışı, yaşadığı vahiy süreci ve tanrıyla konuştuğuna¹⁵⁹ telmihen, Cenk-nâme'de "kulağına ün gelmek" şeklinde ifade edilmektedir:

8. Kanı Mûsâ çıkardı Tûr tağına
 Hağ Çalapdan ün gelür kulağına

d. Hz. Dâvud

Hz. Dâvud, İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Peygamberlik ve hükümdarlık ilk olarak onun şahsında mündemiçtir. Tâlut ile Câlut (Golyat) orduları arasında yapılan savaşa katılmıştır. İkili mücadele için Câlut'un meydan okumalarına kimse cevap veremeyince Tâlut, Şemuyel (Samuel) peygambere başvurur ve Allah'a dua edip yardım dilemesini ister. Allah, "Câlut'u öldürecek olan İsrailoğullarına kral olacaktır" buyurur.¹⁶⁰

Bu meydan okumalar karşısında ortaya çıkan Dâvud elindeki sapan taşı ile Câlut'u öldürür. Bu olay Kur'an'da şöyle zikredilir: "Câlut ve askerleriyle savaşa tutuştuklarında, Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır. Bize cesaret ver ki tutunalım. Kâfir kavme karşı bize yardım et, dediler. Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler.

156 Ahmed Çelebi, **İslâmda Eğitim-Öğretim Târîhi**, (çev.: Ali Yardım), Damla Yay., İstanbul 1998, s. 324.

157 A'raf 7/142.

158 Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, (çev.: Ekrem Demirli), Kabcacı Yay., İstanbul 2004, s. 119.

159 Nisa, 4/164

160 Taberi, **Tarih I**, 476-478.

Dâvud da Câlut'u öldürdü. Allah ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dile-
diği ilimlerden ona öğretti.¹⁶¹

Hiz. Dâvud'un günah işlemekten titizlikle kaçındığı, Allah'ı çok zikrettiği,
ibadete ve salih amele düşkün olduğu da yine Kur'an-ı Kerim'de belirtilmektedir.¹⁶²

Hiz. Dâvud'un diğer pek çok hususiyetinin yanı sıra özellikle sesi hem çok
gür hem de çok güzeldir. O gür ve güzel sesiyle Zebur'u okumaya başladığında kurt,
kuş durup onu dinler, sesinden dağlar yankılanırdı. Hiz. Âişe ve Ebu Hüreyre'den
rivayet edilen bir hadise göre Hiz. Peygamber, Ebu Musa el-Eş'arî'nin sesini işitti-
ğinde, "Ebu Musa'ya Davud'un Mezamir'inden verilmiştir"¹⁶³ buyurmuştur.

Kültürümüzde de güzel sesleriyle Kur'an ve ezan okuyanlar için Hiz.
Davud'un bu yönüne telmihen "dâvudî sesli" denilmektedir.

Cenk-nâmede, onun abid, zahid ve güzel sesiyle mezamir okumasına işaret
vardır.

9. Kanı İsmâ'il ki çoç kurbân idi
 Kanı Dâvud ki şem'i kûr'ân idi

e. Hiz. Eyyûb

Hiz. Eyyûb'un ismi, Kur'ân-ı Kerim'de dört yerde geçer.¹⁶⁴ Özellikle sabre-
denlerden olduğu vurgulanır.¹⁶⁵ Yaşadığı zaman ve mensup olduğu aile hususunda
ihtilaflar vardır. Vücudunu baştan aşağı çibanların ve yaraların sardığı Hiz. Eyyûb,
metanetini kaybetmemiş, yarasından düşen kurtları yerden alıp tekrar yerine koy-
muş ve "Ye! Daha nasibin var" demiştir.¹⁶⁶

Hiz. Eyyûb'un çile çeken fakat karşılaştığı sıkıntılara sabreden birisi olması,
hem divan edebiyatında hem de halk edebiyatında yaygın bir mazmun olarak kulla-

161 Bakara, 2/250-251

162 Sa'd, 38/17.

163 Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (nşr.: Müessesetü'l-Kuruba), Kahire ty., II, 354.

164 Aydemir, **İslami Kaynaklara Göre Peygamberler**, s. 97.

165 Sad, 38/41-44.

166 Aydemir, **age..**, s. 98.

nılmıştır. Ayrıca onun bu vasfı atasözlerine ve deyimlere de konu olmuştur.¹⁶⁷ Onun bu derlere sabredişi Cenk-nâme'de işlenir:

10. anı Eyy b ki bunca derde abr iderdi
Cümle tenin yeyen anuğ urd idi

f. Hz. Zekeriy 

Hz. Zekeriy  İsrailoğullarına gönderilen en son peygamberlerdendir. İsrailoğullarının peygamberi olmasının yanı sıra aynı zamanda hem din bilginleri hem de danışmanlarıdır.¹⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'de salihlerden biri olarak zikredilir.¹⁶⁹

Marangozlukla uğraşan Hz. Zekeriy , bir iftiraya uğramış ve israiloğulları tarafından katledilmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurmasından sonra bu mucizeye kulak tıkayan yahudiler, bu durumdan Hz. Zekeriy 'yı sorumlu tutmuşlar ve onu takip etmişlerdir. Kendisine iftira atılan Hz. Zekeriya, kaıp bir ağacın kovuğuna saklanmıştır. Bu durumu farkedenden Yahudiler, ağacı hızarla keserek Hz. Zekeriya'yı  ld rmuşlerdir.¹⁷⁰ Eserde konu şu şekilde ifade edilmektedir:

12. anı Zekeriy  ağaıda buldılar
Hızar ile iki p re ıldılar

g. Hz. Yahy 

Hz. Yahya, Hz. Zekeriya'nın oğludur. Hz. Zekeriya'nın Allah'tan bir evlat isteyerek yalvarması üzerine ve bu duası kabul edilerek ona Hz. Yahya bağışlanmıştır. Hz. Yahya bu adıyla dünyada bir ilktir.¹⁷¹

167 Levend, **Divan Edebiyatı**, s. 116-118.

168 Köksal, **Peygamberler Tarihi**, II, 292.

169 En'am, 6/84-85.

170 Taberi, **Tarih**, I, 591.

171 Meryem, 19/2-7.

Tasavvuf edebiyatında “ağlamak” fiili ile anılan ve âdeta bir edebiyat mazmunu haline gelen peygamber olarak Hz. Yakup şöhret bulmuştur. İncelememize konu olan bu Cenk-namede Hz. Yakup'un yerine Hz. Yahya'nın yanlışlıkla yazıldığı düşünülebilir. Tasavvufî eserlerde Hz. Yahya'nın da çok ağladığına dair bilgilere rastlanılmaktadır.¹⁷²

Cenk-nâme'de de Hz. Yahya'nın çok ağladığını ifade eden mısralar şöyledir:

11. Kanı Yaḥyā ki ağlamağdan gözi
 Gözyaşından çürümüş idi yüzi

h. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed, insanlığa gönderilen en son peygamberdir. Son ilahî kitabı getirmiş ve son dini tebliğ etmiştir.¹⁷³

Tasavvufta; “sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” kutsî hadisine istinaden, âlem yaratılmadan önce Muhammed'in nurunun yaratıldığına, âlemin onun nurundan halkedildiğine inanılır. Buna kısaca 2levlâk sırrı” da denilir.¹⁷⁴

Hz. Peygamber'in; Ebu'l-Kasım, Ahmed, Muhammed, Mahmûd, Mustafa gibi başka güzel isimleri de bulunmaktadır. Bunlardan “Ahmed”¹⁷⁵ ve “Muhammed”¹⁷⁶ Kur'an'da zikredilir.

Hz. Muhammed, insanlığa hem dünya hem de ahiret mutluluğunu öğreten bir müjdecidir. Onun adı anıldığı zaman “Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavat getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin.”¹⁷⁷ ayeti mucibince salavat getirmek inananlara tavsiye edilmiştir. Âdeta, bu tavsiyenin bir icabı olarak Cenk-nâmeye Hz. Peygamber'e salavat getirilerek başlanır:

15. Vir şalavât ol Aḥmed'e şevk ile
 Diñle imdi bir ğazavât zevk ile

172 Bu konuda Bk. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, **Fîhi Mâ Fîh**, (çev. Ahmed Avni Konuk), İz Yay., İstanbul 2006, s. 47.

173 Ahzab, 33/40.

174 Pala, **age.**, s. 288.

175 Saff, 61/6.

176 Al-i İmran, 3/144; Ahzab, 33/40; Muhammed, 47/2; Fetih, 48/29,

177 Ahzab, 33/56.

Ayrıca ona salavat getirmenin, zafere götüreceğine inanılır. Muhammed Hanefî hem cenge girdiğinde hem de hamle yapacağı zaman mutlaka ona salavat getirir;

205. Virdi şalavât Muhammede kıatı
Depdi kâfir üstüne ol dem atı

Cenk-nâmede Hz. Peygamber'in bu dünyayı terkedip ahirete göçtüğünden, dünyanın bütün güzelliklerini vererek ahiret sultanlığını satın aldığından, ve cennete yerleştiğinden bahsedilir;

17. Ol zamânda kim Muhammed Muştafâ
Dünyâsın degşürdi ol kân-ı şafâ

Dünyânın beğliğini şaldı bütün
Âhiret sultanlığın aldı şatun

Fenâyı terk eyleyüp buldı beķâ
Sermed-i milke irişdi mutlakâ

Dutdı firdevsin uçmağını turaķ
Lâkin aşhâb içinde oldu firâķ

Hz. Peygamber, bir gece ravzasını kucaklayarak uyuyakalan Hz. Ali'nin rüyasına girer ve ona bir erkek çocuğu müjdesi verir. Ayrıca doğacak olan bu çocuğa kendi adının verilmesini vasiyet eder.

26. Ravzai bir gice kıoçmışdı 'Alî
Düşde gördi Muştafâ'yı ol velî

Şöyle şân olmuş ki Muhammed gelür
Geldi 'Alînüñ gözi yaşın silür

Yā 'Alī dur ağlamagıl sen dağı
Togıser senden bir oğul ey sağı
...
Ben beşāret kıлмаđa geldüm sağa
Muğammed Hānefi adın virgıl ağa

Hz. Muhammed, kâfirle cenge tutuşan Muhammed Hanefi'nin başı her dara düştüğünde, Hz. Ali'nin düşüne girerek haber verir; ona yardım etmesini, oğlunun çok zor durumda olduğunu, gidip kâfirlerin elinden onu kurtarmasını söyler;

415. İçdi anı vücudu buldı şafā
İşid imdi ol Muğammed Muştafa

'Alinün düşüne girdi söyledi
Ođlunuñ hālini ma'lüm eyledi

Yā 'Alī tiz irişgil oğlığa
Yoğsa nāgāh acı olur cānuđa

...
Üşdi kâfir ođlunuñ dört yanına
Seni ister derdiniñ dermānına

Yā 'Alī bin Düldüle tiz dur örü
Cebel-i ğaylān tağına var yüri

(1). Dört Halife

(i). Hz. Ebu Bekir

Ebu Bekir'in asıl adı Abdullah'tır. İlk Müslümanlardandır. Kureş'in ileri gelenlerinden olması hasebiyle İslâm'ın yayılmasında büyük katkısı olmuştur. Daha İslâm'ın ilk günlerinden itibaren Peygamberimizin yanında bulunmuş, onun en güç-

lü destekçisi olmuştur.¹⁷⁸ Çok şefkatli ve merhametli olduğu için "Evvâh" lakabıyla anılmıştır. Ancak onun en meşhur lakabı Sıddîk'tir. "Çok samimi, çok sadık" anlamına gelen bu lakap kendisine, mi'rac olayı başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Resûl-i Ekrem tarafından verilmiş ve İslâm geleneğinde bu lakapla şöhret bulmuştur.

Resûlullah'ın en zor ve sıkıntılı zamanlarında yanında bulunan Hz. Ebu Bekir, hicret yolculuğunda da ona arkadaşlık etmiştir. Tasavvufta "yâr-ı ğâr" olarak tavsif edilen bu arkadaşlık aynı zamanda Kur'an'da da zikredilmektedir.¹⁷⁹

İslâmî Türk edebiyatının daha çok dinî-tasavvufî mahsullerinde Hz. Ebu Bekir'in şahsiyetiyle ilgili bazı motif ve imajlara rastlanmaktadır. Ayrıca az sayıda müstakil mensur eserde de onun hayatı ve faziletleri konu edilmiştir. Hz. Ebü Bekir'in şahsiyeti etrafında meydana getirilen manzum eserlerin birinci grubunu hakkında yazılmış methiyeler, na'atler, hilyeler, ilahî ve kasideler teşkil eder. Ayrıca Türk-İslam edebiyatında Hz. Peygamber'in hayatından bahseden manzum ve mensur eserlerde de Hz. Peygamber'e olan yakınlığı sebebiyle ona genişçe yer verilir. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber'in mi'racını işleyen mi'râciyyelerle hicretini anlatan hicret-nâmelerde de Hz. Ebû Bekir'e özellikle yer verilmektedir.¹⁸⁰

Cennetle müjdelenen kişiler (aşare-i mübeşşere) arasında adı en başta geçen Hz. Ebu Bekir, aynı zamanda Hz. Peygamberin vefatından sonra devlet yönetimi görevini üstlendiği için kendisine "Halîfe-i Resulillah" diye hitap edilmiştir. Bu yüzden de incelememizdeki beyitte de olduğu gibi Hulefâ-i Râşidîn ve Aşere-i Mübeşşere kitaplarında olduğu gibi en ön sıralarda onun adına rastlanmaktadır.

Cenk-nâmede yalnızca ismi zikredilmiş ve İslam yolundaki mücadele ve yiğitliğine dikkat çekilmiştir:

13. anı ol Bu Bekr mer smn 'Al Erlik ile dirdiler bunlar yolu

178 Taberi, **Tarih**, IV, 457; İbn Sa'd, **Tabakt-Kbr**, VIII, 283; Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (ev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul 2004, s. 147-151.

179 Tevbe, 9/40.

180 Drt Halfe hakkında bkz.: Ahmet Cevdet Paa, **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 1997; Mahmud akir, **Drt Halife**, (ev. Ferit Aydın), Kahraman Yay., İstanbul 1996; Mustafa Fayda, "Hulef-y Rşidn", **DA**, İstanbul 1998, XVIII, 324-338.

(ii). Hz. Ömer

Heybeti ve celâli ile meşhur olan Hz. Ömer'in İslam'a girişi, Müslümanların cesaretini artırmış; Müslümanlar onun Müslüman olmasını takiben ilk defa Ka'be'de toplu olarak namaz kılmıştır.¹⁸¹

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'den sonra İslam halifelerinin ikincisidir. Hilafeti tayinle olmuştur.¹⁸² Hz. Ebu Bekir tarafından atanarak halife olan Hz. Ömer, on yıldan fazla görev yapmıştır.

Aşere-i mübeşşere'den olan Hz. Ömer aynı zamanda Hz. Peygamber'in kayınpederidir. Halifelik dönemindeki icraatları edebiyatımızda adının "adalet" sembolü olarak anılmasını sağlamıştır. Hüküm vermede isabetli olması yönünden Hz. Ali'yi takdir eden Hz. Ömer, "Ali olmasaydı, Ömer helak olurdu"¹⁸³ diyerek adil olmasının yanı sıra tevazu sahibi olduğunu da göstermiştir.

"Hattab Oğlu", "Faruk" gibi lakablarıyla Türk-İslam edebiyatında mühim bir yeri olan Hz. Ömer, hem eski hem yeni edebiyatımızda yazılan eserlerde kuvvetiyle, cesaretiyle ve daha çok da adaletiyle yer almaktadır.¹⁸⁴

Hz. Ebu Bekir'in olduğu gibi Hz. Ömer'in de Cenk-nâmede yalnızca ismi zikredilmiş ve islam yolundaki mücadele ve yiğitliğine dikkat çekilmiştir:

13. Çanı ol Bu Bekr Ömer Oşmân 'Alî
 Erlük-ile dirdiler bunlar yolu

(iii). Hz. Osman

Hz. Osman, Hz. Ömer'den sonra halifeliğe gelmiştir. Kendisinden sonraki halifeyi seçmek üzere Hz. Ömer'in seçtiği heyet; üç gün süren görüşmeler neticesinde Hz. Osman'ı halife olarak tayin etmiştir. Yaklaşık on iki yıl hilafette kalan Hz. Osman, son yıllarda çıkan siyasî karışıklıklar neticesinde muhaliflerin öncülük ettiği bir grup genç tarafından evi kuşatılarak Kur'an tilaveti eder halde iken şehit edilmiştir.

181 Hamidullah, *age.*, s. 100.

182 Fayda, *agmd.*, s. 324-328.

183 Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, s. 110.

184 Hasan Aktaş, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 89.

Hiz. Osman, kendisinde mevcut olan yüksek hayâ duygusu ile anılagelmiştir. Cennetle müjdelenen on sahabeden birisi olan Hiz. Osman, Hiz. Muhammed'in iki kızıyla evlendiği iin “iki nur sahibi” anlamında “zinnureyn” lakabını da almıştır.

Hiz. Ebu Bekir'in ve Hiz. Ömer'in olduğu gibi Hiz. Osman'ın da Cenknâmede yalnızca ismi zikredilmiş ve İslam yolundaki mücadele ve yiğitliğine dikkat çekilmiştir:

13. anı ol Bu Bekr Ömer Osmân 'Alî
Erlik-ile dirdiler bunlar yolu

(iv). Hiz. Ali

Hiz. Ali, Hiz. Peygamberin amcası Ebu Talib'in oğludur. Beş yaşından itibaren hicrete kadar Hiz. Peygamber'in yanında kalmıştır. İlk iman edenlerdendir.

Müşriklerin eza ve cefalarını gittikçe artırmaları ve hatta kendisini öldürme hazırlığı yapmaları üzerine Medine'ye hicret etmeye karar veren Hiz. Peygamber, Hiz. Ali'yi, kendisini öldürmek isteyenlere karşı oyalamak ve yokluğunu gizlemek maksadıyla Mekke'de bırakmıştır. O da geceyi Hiz. Peygamber'in yatağında geçirerek onun evde olduğu kanaatini uyandırmıştır. Daha sonra da Hiz. Peygamber'in kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine iade edip yine onun emri uyarınca Resulullahın kızı Fâtıma, kendi annesi Fâtıma ve yanında bulunan diğerleriyle birlikte Mekke'den ayrılarak Kuba'da konaklamış olan Hiz. Peygamber'e yetişmiştir.¹⁸⁵

Hicret'ten bir kaç ay sonra muhacirler ile ensar arasında dayanışma sağlamak amacıyla kurulan muâhât sırasında Hiz. Peygamber, Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiştir. Bunu takiben, hicretin 2. yılının son ayında da onu kızı Fâtıma ile evlendirmiştir. Bu evlilikten; Hasan, Hüseyin ve ölü doğan Muhsin adlı erkek çocukları ile Zeyneb ve Ümmü Gülsüm adlı kız çocukları olmuştur.¹⁸⁶ Hiz. Ali, Pey-

185 Hamidullah, **age.**, s.144-147

186 Zülfikar Durmuş, “Hiz. Peygamber'in Kızlarıyla Olan İletişimi” **Diyanet İlmî Dergi**, Ankara 2009, s. 83.

gamberimizin kızı Hz. Fatma'nın sağlığında başka evlilik yapmamıştır. Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra ise birok kez evlenmiş ve ok sayıda ocuğu olmuştur.

Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere, Resulullah'ın önderliğinde yapılmış olan bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda Hz. Peygamber'in sancaktarlığını yapmıştır. Uhud'da ve Huneyn'de eşitli yerlerinden yara almasına rağmen Hz. Peygamber'i bütün gücüyle korumuş, Hayber'de ağır bir demir kapıyı kalkan olarak kullanmış ve bu seferin zaferle sonuçlanarak yahudilere galebe alınmasında büyük payı olmuştur. Onun bu hususiyeti daha sonraları menkıbevî bir hal almış ve zamanla dinî destanlara, gazavat-nâmelere, fetih-nâmelere, cenk-nâmelere konu edilmiştir.¹⁸⁷

Hz. Peygamber vefat ettiğinde gasil, tekfin ve defin hizmetleri, vasiyeti üzerine Hz. Ali ile Resulullah'ın yakın akrabasından Abbas, oğulları Fazl ve Kuşem ile Usâme b. Zeyd yapmışlardır.¹⁸⁸

Tarihte Cemel Vak'ası olarak bilinen savaşı Hz. Ali kazanmıştır. Bu savaşta âdeta İslam tarihinin akış seyri değişmiş, Talha ve Zübeyr de dâhil olmak üzere pek ok Müslüman şehit edilmiştir. Bu savaşta şehit olanlara ok üzölen ve cenaze hizmetlerini bizzat yüröten Halife Hz. Ali, Aişe'yi hanımlardan oluşan bir heyet refakatinde Medine'ye göndermiştir. Beytölmaldeki paraları ve savaş meydanında ele geen mal ve silahları ordusuna ganimet olarak dağıttıktan ve kendisine karşı harekete geenlerle hesaplaştıktan sonra Muâviye'yi tekrar biata davet etmiş fakat sonuç alamamıştır. Bu yüzden Müslömanlar bu defa da Sıffın'de karşı karşıya gelmişlerdir.¹⁸⁹

Hz Ali'nin, Hz. Peygamber'in yanındaki konumu Alevîlikte yaygın olan bir rivayete göre şöyle anlatılır: Hz. Muhammed, Uhud savaşında yaralandığı zaman yere kan damlamasın diye hemen Cebrail gelmiş, kanadını tutmuş ve Hz. Muhammed'e "Nâdi Ali" (Ali'yi ağır) duasını okutmuştur.¹⁹⁰ Hz Muhammed bu duayı

187 Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", **DİA**, İstanbul 1989, II, 371.

188 Taberî, **Tarih**, III, 213.

189 Fığlalı, **agmd**, II, 372.

190 Alevî törenlerinde önemli bir yeri olan "Nâdi Ali" duası şöyledir: "Nâdi Aliyyen, mazharü'l-acâyib tecidhü avnen leke fi'n-nevâyibi ila'llâhi hâcetün aleyhâ külli hemmin ve ğammin seyencelî bi-inâyetike yâ Allâh ve bi-nübüvvetike yâ Muhammed ve bi-velâyetike yâ Ali, yâ Ali, yâ Ali ve aleyhâ muhavvilîne edriknî, edriknî, edriknî, ağisnî, ağisnî, ağisnî, lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr." Bu duanın Türke anlamı şu şekildedir: "Üstün kerâmetlere sahip olan Ali'yi ağır. Sıkıntıya düştüğün zaman ondan yardım görörsün. Her türlü keder ve acı, senin

okuyunca Hz. Ali derhal imdada gelmiş, Zülfikâr'ı çekmiş ve Hz. Muhammed ile birlikte bütün Müslümanları kurtarmıştır.¹⁹¹

Hz. Ali ortaya yakın kısa boylu, koyu esmer tenli idi. İri siyah gözlü olup sakalı sık ve genişti. Güzel yüzlü idi. Gülümserken dişleri görünürdü. Kendisine Hz. Peygamber tarafından verilen “Ebu Türâb” lakabından başka “Esed’ullah”, “Emirü'l-mü'minîn”, “Mevla'l-muttakıyn” ve “Murtaza”¹⁹² lakapları da vardır. Çocukluğunda puta tapmadığı için daha sonraları “Kerremallahu vecheh” dua cümlesiyle anılmıştır.¹⁹³

Araştırmamıza konu olan Cenk-nâme, Muhammed Hanefî Cenk-nâmesi olmasına rağmen âdeta Hz. Ali'nin üzerine kurgulanmıştır. Giriş bölümüne Hz. Ali'nin savaş hazırlıkları ile başlanır. Hikâyeye biraz ilerleyince yine karşımıza o çıkar. Nihayet cenk-nâmenin sonuç bölümünde de onu görürüz. Fakat daha başında, bir çeşit “çihâryâr-ı güzîn”i¹⁹⁴ selamlama diyebileceğimiz bir şekilde, Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın yanı sıra Hz. Ali'nin de ismi zikredilmiş ve din yolundaki mücadele ve yiğitliğine dikkat çekilmiştir:

13. anı ol Bu Bekr mer sm n 'Al  Erlik-ile dirdiler bunlar yolu

İncelememizde; özellikle katıldığı gazve ve seriyyelerde göstermiŐ olduğu kahramanlıklardan hareketle; yiğitliği, savaŐçılıėı, ilim, iman ve faziletleri

lütfunla dağılır ey Allah'ım! Senin peygamberliğinle dağılır ey Muhammed! Senin Hak dostluğunla dağılır ey Ali! Ey Ali! Ey Ali! Allah'ım! [Bu gerçeği] anlamamı sağla! [Bu gerçekle] beni zenginleŐtir. Ali gibi geç, Z lfik r gibi kılıç yoktur.” Esat Korkmaz, **Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1994, s. 261; Yusuf Ziya Y r k n, **Anadolu'da Aleviler ve Tah-tacılar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 126; **Kit b-ı D r**, (haz., . Osman Eğri), TDV Yay., Ankara 2007, s. 57;

191 Yusuf Ziya Y r k n, **age.**, s. 126.

192 Hz. Muhammed, Teb k savaŐına giderken Hz. Ali'yi Medine'de bırakınca, savaşa katılmadığına  z len Hz. Ali'ye, “Harun Musa'ya ne menziledeyse, sen de bana o menziledesin, buna r zı değil misin? Ancak benden sonra peygamber yok.” buyurmuŐ, Hz. Ali de bunun  zerine “R zı oldum.” demiştir. “R zı edilmiş” anlamına gelen “murtaza” lakabı kendisine bu yüzden verilmiştir. Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İsl m Mezhepleri ve Ő ilik**, s. 340; Abdullah Fevzi Kocaer, **Sah h-i Buh r  Muhtasarı Tecr d-i Sar h**, Hüner Yay., Konya 2004, s. 614. Hz. Peygamber'in Gazveleri Bölümü, Hadis no: 1695

193 M. Yaşar Kandemir, “Ali”, **D A**, İstanbul 1989, II, 371-378.

194  ihar-y r hakkında bkz.: İskender Pala, **age.**, s. 93; Hasan Akay, **İsl m  Terimler Sözlüğü**, İŞaret Yay., İstanbul 2005, s. 89.

menkıbevî bir dille anlatılmaktadır. Elimizdeki yazmada Hz. Ali'nin; "Mürüvvet İssü"(443), "Kân-ı Kerem"(428), "Ma'deni lütf-i kerem"(468), "Ma'deni cûd-ı va-
kâr" (49), "Kân-ı Sehâ"(22), "Şir-i Hüdâ"(520), "Tanrı Arslanı"(515) gibi menkıbevî isim ve sıfatları öne çıkarılmaktadır.

Bir gece Resûlullah'ın ravzasına giden ve ibadetle meşgul olan Hz. Ali, uyuyakalır ve rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Hz. Ali, Hz. Peygamber'i görünce ağlamaya başlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona mahzun olmaması gerektiğini söyleyerek gözyaşlarını siler ve onu bir oğlan çocuğu ile müjdeler. Bununla da kal-
maz, "çocuğa benim adımı ver", diyerek adını "Muhammed" koymasını ister;

22. Ol emîr-el mü'minîn kân-ı sehâ
Çatı ağlardı 'Aliyyü'l-Murtażâ

Gice gündüz ravzadan çıkmaz idi
Ağlamağdan dünyāya bakmaz idi

Beklemişdi Muştafâ'nuñ kubbessin
Yaşlanuban yatur idi türbesin

Ravzai bir gice çoçmuşdı 'Alî
Düşde gördi Muştafâ'yı ol velî

Gördükleri karşısında ne yapacağını şaşırان Hz. Ali, sabah olup tan yeri ağa-
rıncaya kadar tesbih ve duaya devam eder ve sabah olunca eve gelerek düşünü Hz.
Fâtıma ile paylaşır:

33. Şubh-olunca zıkr-i tesbîh eyledi
Tañla geldi Fâtıma'ya söyledi

Hz. Ali, günlerden bir gün kâfirler üzerine cenk etmek üzere hazırlanır; gazi-
leri etrafında toplansın diye sancağını Hz. Hasan'a verir, giyinir, kuşanır, zülfikarını

eline alır Düldül'e biner ve gazileri de ardına saf saf dizerek yola koyulur; çünkü bu onun işidir. Yiğit bir Müslümana evde durmak yaraşmaz. Allah yolunda, din yolunda cenk etmek gerektir:

47. Çün 'Alî'nin işidür ceng ü gâzâ
Başladı gâzileriñ adın yaza

Virdi Hasan eline bir aq 'alem
Kim çıka taşra dike evvel kadem

Gâziler anda derilüb cem' ola
Kâfiriñ cem'i tağılup gam ola

Ol 'Alî ma'deni cüd-ı vaqâr
Düldüle bindi dağındı Zülfigâr

Hz. Ali, kâfirlerin korkulu rüyasıdır. Onların çok canını yakmıştır. Muhammed Hanefî'nin, Hz. Ali'nin oğlu olduğunu öğrendikleri zaman âdeta bunu itiraf ederler.

115. İtdiler gelün budur düşmânımız
Yandı atası elinden cânımız

Hz. Ali, kâfir üzerine yaptığı cenklerde onların canlarına çok ceza eylediğinden bahisle oğlunu uyarır ve çok dikkatli olmasını söyler;

138. 'Alî eydür bunca kıldum ben gâzâ
Eyledim kâfir cânına çok cezâ

Sen 'Alîyi şanma bunda gelmeye
'Alîye kimse muqâbil olmaya

Muhammed Hanefî Tâbût'un askerleri tarafından yakalandığında, Tâbût onu bir meydana darağacı kurarak öldürmek ister. Bunu duyan halk ayağına kapanıp yalvararak onu bu fikrinden vazgeçirmeye çalışırlar.

239. Sen 'Alîyi şanma bunda gelmeye
'Alîye kimse muķābil olmaya

Oğlunu öldüresin şimdi anuñ
Kim ğarazun yerine gele senüñ

Ol gelürse cümlemüz kıılır helāk
Biz helāk olmadan nedür pes dilek

Kâfirlerin lideri Tâbût, askerlerinin on yaşında bir oğlan olan Muhammed Hanefî ile başedemediğini öğrenince onları azarlayarak Hz. Ali'nin cengaverliğini onlara hatırlatır;

362. Bir oğlanı getürmeyesiz ele
Ya 'Alî gelürse ħālîñüz n'ola

Hz. Ali, cenk için Medine'nin uzaklarına gittiği bir gün, Hz. Muhammed düşüne girer ve oğlu Muhammed Hanefî'nin başının dertte olduğunu haber verir. Bunu duyan Hz. Ali derhal ahabına haber verir, hemen toplanırlar. Meleklerin de yardımıyla göz açıp kapayıncaya kadar hadisenin olduğu yere gelirler; kimisi heybetini görünce kaçır, kimisi narasını duyunca bayılır düşer;

Kim irişdi atañ uş ħardaşlaruñ
Ġāzīler cümle bile yoldaşlaruñ

438. 'Alî bir kez na'ra vurdı k'ey ħatı
Şıçradı şahrada ol Düldül atı

Kāfir işitdi 'Alīnūñ āvāzın
Heybetinden niceler düşdi yüzün

Nicesi dutdı kılunç kórkıudan
Nicesi atdan yıkılup virdi cān

Bununla yetinmeyen Hz. Ali hemen kâfirlerin liderini çağırır ve onu sorguya çekerek bir küçücük oğlana bunu nasıl yaparsınız, diye hesap sorar. Sonra da hepsini karnını deşip, doğramakla tehdit eder;

446. Çağırup eydür ey kâfir-i la'în
Zülfiğârla karnuñızı yarayın

Nice kıyduñuz bu bir genç oğlana
Kim bulaşdurdıñız anı siz kana

Şimdi siziñ kaniñuzı dökeyim
Süñü ilen bendleriñüz sökeyim

Sonra kâfirlerin lideri elçi göndererek eman diler. Tüm isteklerini kabul edeceğini beyan edip canını bağışlamasını ister. Hz. Ali bunun üzerine şartlarını söyler, gaziler için, oğlu için, dini ve vatani için yapılmasını istediklerini bir bir sayar ve oradan ayrılır.

467. Kaşid kıldı-kim kıra ol pehlüvān
Geldi Tābüt elçisi diler emān

Didiler emān dilerüz yā 'Alī
Ma'deni lutf-ı keremsin yā velī

Cānumuzı sen bize bağışlağıl
Daği ne kim gerek ise işlegil

‘Alī didi virün üç yıllık h̄araç
Mine H̄ātun-ile bile taht u t̄aç

(2). Ehl-i Beyt

(i). Hz. Fâtıma

Hz. Fâtıma Peygamberimizin en küçük çocuğudur. Kureyş'in Kâbe'yi yeniden inşası sırasında, M. 605'te Mekke'de doğmuştur.¹⁹⁵ Künyesi “Ümmü ebîhâ” (babasının annesi)'dir. Lakabı “beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü kadın” anlamında “Zehrâ” olmakla beraber, “iffetli kadın” manasındaki “Betül” lakabıyla da bilinir.¹⁹⁶ İncelememize konu olan yazma eserde de Betül lakabına işaret edilmiştir.¹⁹⁷

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde; “Fâtıma benim bir parçamdır, onu sevindiren beni sevindirmiş, onu üzen de beni üzmüş olur” buyurur. Ayrıca, “Melek bana gelerek Fâtıma'nın cennetliklerin hanımefendisi olduğunu müjdeledi” demiştir.¹⁹⁸

İncelemiş olduğumuz yazma eserde; Hz. Ali bir gece ravzada ibadet ederken uyuyakalır ve bir rüya görür, tanyeri ağarcaya kadar bekledikten sonra gelir rüyasını Hz. Fâtıma'ya anlatır. Hz. Fâtıma'nın künyelerinden biri olan “Betül” ismiyle hitab etmesi dikkat çekicidir.

33. Şubh-olunca zıkr-i tesbîh eyledi

Tañla geldi Fâtıma'ya söyledi

195 Bazı kaynaklar, Hz. Hatice'nin Fâtıma'ya İsrâ ve Mirac hadisesinden sonra hamile kaldığını ileri sürmektedir. Bu tür rivayetlerde, Hz. Peygamber'in miracda bulunduğu sırada kendisine ikram edilen cennet meyvesinden yediği, Fâtımanın da bu meyveden hâsıl olduğu, Resûl-i Ekrem'in o meyvenin kokusunu özledikçe Fâtıma'yı öptüğü rivayet edilir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, **Adı Güzel Kendi Güzel Muhammed**, Erkam Yay., İstanbul 2007, s. 185-186; Necdet Şengün, “Hz. Fâtıma Mevlidi ve Vesîletü'n-Necât İle Mukayesesi” **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/2 - 2008, ss. 419-438; M. Yaşar Kandemir, “Fâtıma” **DİA.**, İstanbul 1995, XII, 222-223.

196 Ahmed b. Ali b. el-Hacer, **el-İsâbe fî temyîzi'z-sahâbe**, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412, VIII, 54.

197 **Hazâ Kitâb-ı Muhammed Hanefî**, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3538/6, (34)

198 Durmuş, **agm**, s. 83.

Kim düşüme geldi atañ yâ Betül
Ağlamagıl didi baña ol Resûl

Muştuladı baña bir oğlan adı
Muhammed Haneî olsun didi

Fâtıma'ya çün bu düşü söyledi
İşidüben ol dañi şükr-eyledi

Kayguyı bir dem yabana atdılar
İki helâl bir döşeğe yatdılar

(ii). Hz. Hasan

Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın ilk çocuğudur. Hz. Peygamber'in de ilk torunu olan Hz. Hasan, hicrî 3. yılın (625) Şaban ayında -bazı rivayetlere göre ise Ramazan ayında- Medine'de dünyaya gelmiştir. Babası ona Harb adını koymayı düşünmüşse de Hz. Peygamber, Câhiliye döneminde bilinmeyen "Hasan" adını ve "Ebu Muhammed" künyesini vermiş ve kulağına bizzat ezan okumuştur. Doğumunun yedinci gününde de akıka kurbanı kestiği ve Hz. Fâtıma'dan saçının ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istediği bilinmektedir. Kaynaklarda, Resulullah'a çok benzediği için Hz. Ebû Bekir'in onu, "Ey nebîye benzeyen, Ali'ye benzemeyen" diye sevdiği ve Hz. Ali'nin de buna tebessüm ettiği belirtilir.¹⁹⁹

Hz. Hasan, halim, cömert, sakin tabiatlı, vakarlı, ve siyasetten uzak duran bir yaratılışa sahiptir. "Müctebâ, takî, zeki ve sıbt" lakaplarıyla anılır.²⁰⁰

Hem cemel vak'asında, hem de Sıffîn savaşında babasıyla birlikte hareket etmiştir. Babasının şehit edilmesinin ardından Ubeydullah b. Abbas b. Abdülmuttalib, Kûfeliler'i halife olarak ona biata davet eder. İzleyen günlerde Kûfe'de kendisine biat edilir. Ölümünden kısa bir süre önce Hz. Ali, Hasan'a biat

199 Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 282-284.

200 Fığlalı, *agmd.*, s. 282-284.

konusunda sorulan bir soruya, “Bunu ne emreder ne de nehyederim” diye cevap vermiştir.²⁰¹ Ancak Şiîler, Hz. Ali’nin onu veliaht tayin ettiğine inanırlar.²⁰²

İncelediğimiz yazmada babası Hz. Ali’nin sancaktarıdır. Eline aldığı sancakla ashabı etrafında toplar.

47. Çün ‘Alî’nin işidür ceng ü gâzâ
Başladı gâzîleriñ adın yaza

Virdi Hasan eline bir aq ‘alem
Kim çıka taşra dike evvel kadem

Gâzîler anda derilüb cem’ ola
Kâfiriñ cem’i tağılup gam ola

Hz. Hasan, Muhammed Hanefî’nin zor ve sıkıntılı zamanlarında babasıyla birlikte hemen onun imdadına yetişir;

429. İrdi Hasan Hüseyin oğlanları
Karşuladı bir karavaş anları

437. Kim irişdi atañ uş qardaşlarıñ
Gâzîler cümle bile yoldaşlarıñ

Muhammed Hanefî, Hz. Hasan’ın kardeşi olmakla öğünür;

116. Hasan Hüseyin benim qarındaşlarım
Atam ile gâzâda yoldaşlarım

(iii). Hz. Hüseyin

Hz. Peygamber’in ikinci torunu olan Hz. Hüseyin, abisi Hz. Hasan’dan bir yaş küçüktür. M. 626/4 yılının Şaban ayında Medine’de dünyaya gelmiştir. Hz.

201 Taberi, **Tarih**, V, 146-147.

202 Yörükan, **age.**, s. 85

Peygamber, o doğduğu zaman tıpkı ağabeyi Hasan'a yaptığı gibi kulağına bizzat ezan okuyarak adını koymuş ve doğumunun yedinci gününde akîka kurbanı kestirip Hz. Fâtıma'dan saçının ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istemiştir.

Hz. Hüseyin'in ilk iki halife zamanında her hangi bir siyasî faaliyet içerisinde bulunmadığını görüyoruz. Hz. Osman'ın muhaliflerce kuşatıldığı zaman ona yemek ve su taşıyan Hz. Hüseyin, Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Kûfe'ye giderek babasının bütün seferlerine katılmıştır. Özellikle Cemel vak'ası ve Sıffin savaşında abisi ile birlikte babasının yanında yer almışlardır.²⁰³

Hz. Hasan'ın vefatından Yezîd'in halife oluşuna kadar siyasî olaylardan geri durmuş, kendini ibadete vererek zühd ve takva içerisinde yaşamıştır. Bununla birlikte Hz. Hüseyin'in Muâviye'ye karşı gösterdiği olumlu tavrı, oğlu Yezîd'e biat edilmesini istemesinden sonra değişmiştir; çünkü Yezid'in halifeliği diğer pek çok Müslüman gibi Hz. Hüseyin'i de rahatsız etmiştir.²⁰⁴

Bu arada kendisine biat etmek isteyen Kûfelilerin davetine olumlu bakan Hz. Hüseyin, Kûfe'ye doru yola çıkmış kendisine uyarılara ve gitmesini engellemeye çalışanlara; "Rüyamda Resulullah'ı gördüm. İster lehime ister aleyhime sonuçlansın, bu işi tamamlamakla emrolundum" diyerek geri dönmeyi reddetmiştir. Yolda şair Ferezdak ile karşılaşır Kûfe'deki durumu sorunca, "Halkın kalbi seninle, kılıçları Benî Ümeyye iledir; ilâhî takdir ise gökten iner ve Allah dilediğini yapar" cevabını aldığı halde, "Doğru söyledin, Allah'ın dediği olur, Allah dilediğini işler ve rabbimiz her gün yeni bir iştedir. Takdir hoşumuza gidecek şekilde olursa nimetlerinden dolayı Allah'a şükrederiz; O şükredenlerin yardımcısıdır. Eğer takdir umulandan başka türlü çıkarsa niyeti hak ve takvası da teneşir tahtası olan kimse elbette taşkınlık göstermez" diyerek Kûfe yolculuğunu sürdürmüştür.²⁰⁵

Hz. Hüseyin, Kûfelilerin biat etmekten vazgeçtiğini, amcası oğlu Müslim b. Akîl'in öldürüldüğünü öğrendiğinde geri dönmek istemişse de artık Yezid ve valisi Ubeydullah bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve geri dönüşe izin vermemişlerdir. Bunun üzerine kendisine biat edenlere dönerek isteyenine gidebileceğini

203 İlyas Üzüm, "Hüseyin", **DİA**, İstanbul 1998, XVIII, 518-524.

204 Taberî, **Tarih**, V, 381-399.

205 Taberî, **Tarih**, V, 423.

söyleyen Hz. Hüseyin, candan bağılıları ve aile fertleri ile birlikte 70 kişi kalmıştır. Her şeye rağmen intikam peşine düşen Ubeydullah ve ordusu 9 Muharrem günü bu küçük birliği kuşatmıştır. Geceyi dualarla, tevbe ve istiğfarla geçiren Hz. Hüseyin ve beraberindekiler şafakla birlikte kanlarının son damlasına kadar çarpışarak şehit olmuşlardır.

Hz. Hüseyin şehitlerin efendisi kabul edilir. O Seyyidü’ş-Şühedâ’dır. Onun şehadetini hatırlamak ve yaşamak bir hürmet ifadesi olarak taziye ziyaretlerinde onun adıyla başlamak, şiir ve ağıtlar okumak bir gelenek halini almıştır. Özellikle Hz. Hüseyin’in şehadeti Türk-İslam edebiyatında başlı başına bir edebî tür olan “Maktel”²⁰⁶ türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Cenk-nâmede Hz. Hüseyin, Muhammed Hanefî’nin zor ve sıkıntılı zamanlarında, abisi Hasan ve babasıyla birlikte hemen onun imdadına yetişir.

136. İrdi Hasan Hüseyin ol dem bile
Gâziler tırmış idi şağa şola
429. İrdi Hasan Hüseyin oğlanları
Karşuladı bir qaravaş anları
437. Kim irişdi atañ uş qardaşlaruñ
Gâziler cümle bile yoldaşlaruñ

Muhammed Hanefî, Hz. Hüseyin’in kardeşi olmakla öğünür gaza yolunda onların en büyük yoldaşları olduğunu söyler.

116. Hasan Hüseyin benim qarındaşlarım
Atam ile gâzâda yoldaşlarım

206 Korkmaz, **Alevîlik Bektâşîlik Terimleri Sözlüğü**, s. 230; Arslan Tekin, **Edebiyatımızda İsimler ve Terimler**, İstanbul 1995, s. 296; Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1997, II, 114; Hüseyin ÖZCAN, “Bir Katliamın Şiiri Maktel-i Hüseyin”, **Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu Bildirileri**, MÜ Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, (25-26 Kasım) 2004, ss, 112-127.

5. Ahiretle İlgili Kavramlar

a. Ahiret, Dünya

Ahiret; ölümle birlikte başlayacak olan yeni hayattır. Ahiret bir dini kavram olarak içerisinde, ba's, haşr, mizan, sırat, a'raf, havz, şefaath, cennet, cehennem gibi bir çok ögeye sahiptir.²⁰⁷

Ahirete iman, iman eseslerindandır. Kur'anda, ahirete iman Allah'a iman ile birlikte zikredilmiştir.²⁰⁸

Edebiyatta dünya hayatı, ahiret hayatı ile birlikte kullanılır; dünya hayatı fanidir, geçici bir oyalanmadır, yalandır. Ahiret hayatı bekâ alemidir, gerçek hayattır, ebedi hayattır.

İncelediğimiz eserde Peygamberimizin dünyayı ve içindekileri verip karşılığında ahiret sultanlığını satın aldığı söylenmekte, fenayı terkedip bekayı bulduğu ve sermed-i mülke eriştiği anlatılmaktadır:

18. Dünyânın begliğini şaldı bütün
Āhiret sultanlığın aldı şatun

Fenâyı terk eyleyüp buldı bekâ
Sermed-i milke irişdi muṭlaḳâ

Yine Muhammed Hanefî, altmış bin askerinin toplu taarruzu neticesinde kementlerle tutulup esir edildikten sonra, kâfirlerin lideri ona dünya beyliğini, hazinelerini ve tüm saltanatını vermeyi vaad ederek, elinden bir kadeh içki içmesini ve kızı ile birlikte olmasını istediğini söyleyince dünya için dinini terk etmeyeceğini söylemiş ve bu isteği reddetmiştir.

207 Fikret Karaman ve Diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay., Ankara 2006, s. 13.

208 Nisa, 4/136.

292. Muḥammed Ḥanefī eydür ey paşa
Dünya için dini terk itmek ḥāşā

Қызуñ için ben dinüm terk itmeyem
Тоғры yolu қойуп egri gitmeyem

b. Cennet

Cennet, dünya hayatında ilahî emir ve nehiylere uyan, iman edip salih amel-ler yapan müminlere vaat edilen yerdir. Kur’anda çokça zikredilen kavramlardandır. İçinde kevser, huri, içki dolu kadehler, gılmanlar, ırmaklar, tahtlar, köşkler, gölge-likler, meyve bahçeleri gibi öğelerle tasvir edilir.

Divan edebiyatında ‘cennet’ yerine daha çok farsça karşılığı olan “behişt”in kullanıldığı görülür. İnanışa göre cennetin sekiz kapısı vardır. Bu sekiz kapıdan sekiz ayrı cennete girilir. Bunlar; Huld, Me’va, Na’im, Aliye, Adn, Firdevs, Darü’s-Selam ve Hayevan’dır.²⁰⁹ Cenk-nâmemizde cennet yerine öz Türkçemizdeki ifade-siyle ‘uçmak’ bu cennetlerden Firdevs ile birlikte kullanılmıştır.

20. Dıtdı firdevsin uçmağını turağ
Lâkin aşhâb içinde oldı firâğ

B. İbadet

1. Hac, Kurban

Hac, İslam’ın beş şartından biridir. Hem malî hem de bedenî bir ibadet ola-rak değerlendirilir. Kur’an-ı Kerim’de “gücü yetenlerin Kâbe’yi ziyaret etmeleri, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır” buyurulmaktadır.²¹⁰ Hac belirli günlerde-dir.²¹¹

209 Aktaş, **Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf**, s. 101

210 Âl-i İmran, 3/97.

211 Bakara, 2/197.

Hız. İbrahim, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi yeniden inşa etmiştir. Bakımı temizliği ve ziyaret için gelenlerin hizmetini üstlenmiştir. Ayrıca ayette ifade edildiği üzere hac ibadeti Hz. İbrahim ve Hz. İsmail eliyle insanlara yeniden öğretilmiştir. “Rabbim bana hac ibadetinin uygulamalarını göster”²¹² diyerek dua etmişler ve insanlara haccı yeniden öğretmişlerdir.

Cenk-nâmede Hz. İbrahim'in adı anılarak kısa da olsa hac ibdetinden bahsedilmektedir.

7. Meşnevîden ideyim bir kelecı
Kanı İbrâhim ki ol eyledi Haccı

Kur'an'da “Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da, “Babacığım, emr olunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın” diye karşılık verdi. Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i kurban etmek üzereyken Cenâb-ı Allah, Cebrail aracılığıyla bir koç göndermiş ve İbrahim'den onu kurban etmesini istemiştir.²¹³

Edebiyatımızda Kâbe sevgilidir. Aşık sevdiğini durmadan tavaf etmek ister. Kurban için de böyle sembolik bir anlam yüklenerek, sevgilinin yoluna kurban olunur. Bu iki öge cenk-nâmede gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır.

Cenk-nâmede bir ibadet olarak kurban edilme hadisesinde dikkat çekilmekte ve Hz. İsmail'in babasına karşı âdeta kurbanlık bir koç teslimiyetiyle davranması hatırlatılmaktadır.

9. Kını İsmâ'il ki koç kurbân idi
Kını Dâvud ki şem'i Kur'an idi

C. Ayet ve Hadisler

Kur'an-ı Kerim ve hadisler, klasik edebiyatımızda, yazar ve şairlerimizin çokça başvurdukları kaynaklardır. Bu, bazen bir sure adı olduğu gibi bazen bir

212 İbrahim 14/35-37, Hac 22/26-37, Bakara 2/125-128.

213 Saffât, 37/95-111.

ayet de olabilmektedir. Hadisler için de durum aynıdır. Ayet ve hadisler, ya telmih yoluyla veya manasıyla yahut da tamamı veya anlamlı bir parça halinde iktibas edilerek kullanılır.²¹⁴ Edebiyatımızda bir surenin tamamının ya da bazı ayetlerinin ele alındığı edebî türe *ayet-nâme* adı verilir. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı alanında eser veren Türk Mutasavvıf ve şairlerinin neredeyse tamamı eserlerinde ayet ve hadisleri, ya aynen, ya mealen veya telmihen işlemişlerdir. Ya da bazı sureleri müstakil olarak ele alıp nazma konu etmişlerdir.²¹⁵

Cenk-nâmede yalnızca bir sûre adı iktibas edilerek kullanılmıştır. Bunun dışında bir ayete veya hadise açıkça yer verilmediği görülmüştür. Böyle olmakla birlikte bazı ayetlere telmih yapıldığı söylenebilir.

1. Ayetler

a. İktibas Edilen Ayetler

*Hel etâ...: “Geçmedi mi...?”*²¹⁶

Cenk-nâmede “*Hel etâ suresin okur ol safî*” mısraı Kur’an-ı Kerim’in 76’ıncı sûresi olan “*İnsan suresi*”nden iktibastır. “*Hel etâ ale’l-İnsânî*” sözleriyle başlayan bu sure, 31 âyettir. Dehr suresi adıyla da bilinir. İnsanın yaratılışını, doğru yolun gösterilişini, inananların durumunu ve onlara verilecek nimetleri; inanmayanları durumunu ve onları bekleyen azabı anlatır.

Dinî-Tasavvufî bir kavram olarak *Hel Etâ*’nın alevilikte kendine has bir yeri vardır. Cenk-nâmede yalnızca bir yerde rastladığımız bu motif, alevilikte “*hel etâ sırrı*” diye bilinir. Hz. Peygamber’e ait olduğu söylenen “*Ali’den başka feta (yiğit), Zülfikârdan başka kılıç yoktur*” sözü bu sırrın anahtarı durumdadır.²¹⁷ Alevî düşün-

214 Âgah Sırrı Levend, **Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Yay., İstanbul 1984, s. 101.

215 Güzel, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, s. 233-238; Abdurrahman Güzel’in *Ayet-nâme* adını verdiği bu tür için Doğan Kaya “ayetleme” adını vermiş ve yazdığı bir makalesinde *hel eta* şiirlerinin de içinde bulunduğu örnekler vermiştir. Doğan Kaya, “Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür: Ayetleme”, **Folklor/Edebiyat**, 2007/1, Ankara 2007, S. 49, ss. 211-218.

216 İnsan 76/1-31.

217 Osman Eğri, “Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, **Kutlu Doğum 2006, İslam Ahlakı ve Sevgi**, Ankara 2007, s. 199-200.

cesine göre *Hel etâ sırrı* Hz. Ali'nin bütün üstün vasıflarının Kur'an tarafından tasdik edilmesi anlamındadır.²¹⁸

Özellikle incelediğimiz cenk-nâmede Alevî-Bektâşî düşüncesini hatırlatacak edebî motiflerden en dikkate değer olanı “*Hel etâ suresin okur ol safî*” mısraıdır. Görüldüğü kadarıyla bu tasvir elimizdeki tüm manzum cenk-nâmelerin ortak motiflerinden birisidir.

Cenk-nâmede Muhammed Hanefî, Kâfir Tâbût'un gönderdiği bin kişi tarafından kuşatılır. Hepsinin aynı anda taarruzu ile kısıklıvrak yakalanır ve bir kuyuya hapsedilir. Günde bir ekmek ve biraz su cezası ile cezalandırılarak oraya terkedilir. Onu daha ilk gördüğünde âşık olan ve yiğitliğine hayran kalan Tâbût'un kızı Mine, hava karardığında, kimsenin haberi olmadan gelir ve zindancının başını keser. Muhammed Hanefî'yi kurtarmak için kuyunun ağzındaki taşı kaldırırken onun güzel sesiyle *Hel Etâ* suresini okuduğunu işitir.

312. Dün karañu olıcağ durdı nigār
Zindanuñ kapusına vardı nigār

Kesdi zindancı başın girdi içerü
Kapu ağzına kulağ urdı girü

Çuyu dibinde Muhammed Hanefî
Hel etâ süresin oğur ol şafî

b. Telmih Edilen Ayetler

Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn: “Hamd âlemlerin rabbi Allah içindir”²¹⁹

Cenk-nâmenin ilk mısralarında Kur'an'ın ilk suresinin ilk ayeti olan bu söz-
lere telmih vardır; Allah'ın adına hamd ve senâ edilerek başlanır;

1. Allah adıdur dilimüzde yine
Allahıñdur tâ ki ver **hamd ü senâ**

218 M. Saffet Sarıkaya, “Şah İsmail'in Şiirlerinde Hz. Ali” **Uluslararası Şah İsmail Hatayî Sempozyumu Bildirileri**, Hüseyin Gazi Vakfı, 9-11 Ekim, Ankara 2003, ss. 45-63.

219 Fatiha, 1/1.

*Yüsebbihu lillâhi mâ fi's-semâvâti ve'l-arz...: "Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder"*²²⁰

Kur'an-ı Kerim'de bu ayette olduğu gibi pek çok başka ayetlerde de yerde ve gökte her ne varsa, yaratılan tüm mahlukatın Allah'ı tesbih ettiğinden bahsedilir. Aşağıdaki satırlarda mana itibarıyla bu ayetlere işaret edilmektedir.

2. Yirde gökde söylenen anuñ adı
Sevgüsin ol kamu canlarda qodı

*İnn(A)llâhe vemelâ-iketehu yusallûne 'alâ-nnebiyy...: "Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavat getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."*²²¹

Hız. Muhammed, insanlığa hem dünya hem de ahiret mutluluğunu öğreten bir müjdecidir. Onun adı anıldığı zaman; yukarıda zikredilen ayet mucibince salavat getirmek inananlara tavsiye edilmiştir. Adeta, bu tavsiyenin bir icabı olarak Cenk-nâmenin hemen başında Resûlullah (a.s.)'a salavat verilerek başlanır.

15. Vir şalavât ol Ahmede şevk ile
Diñle imdi bir gâzavât zevk ile

II. DİĞER DİNÎ-TASAVVUFÎ KAVRAMLAR VE MOTİFLER

A. Şeytan-İblis, Ğûl

Şeytan lügatte; uzak olmak, muhalefet etmek, yanmak ve helâk olmak anlamlarına gelir.²²²

220 Sâff, 61/1, Cuma, 62/1.

221 Ahzab, 33/56.

222 Karaman ve Diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006, s. 620.

İblis ve Şeytan isimleri Kur'an'da birbirlerinin yerine kullanılmıştır. 70 yerde "Şeytan", 18 yerde onun çoğulu olan "Şeyâtîn" ve 11 yerde de İblis olarak zikredilir.

Ğül ise; sözlüklerde "Şeytan" olarak geçmektedir.²²³ Tıpkı İblis gibi Şeytan yerine kullanılan bir aldaticıdır.

Allah; insanlığın atası Hz. Adem'i yaratınca meleklerle, ona secde etmelerini emretti. Şeytan (İblis) hariç hepsi secde ettiler. Böylece ilk isyan, ayrılık, ve düşmanlık başladı.²²⁴ Artık Şeytan'ın inanoğluna yaptıkları bununla kalmayacak; onu doğru yolundan saptıracak,²²⁵ vesvese verecek,²²⁶ kötü işleri güzel gösterecek²²⁷ ve onu aldatacaktır.²²⁸

Şeytan, Türk şiirinde kandırmanın sembolüdür. Düşman'ın, rakibin, kötünün şeytana benzetildiği görülür.²²⁹

İncelediğimiz bu yazmada şeytan, ava çıkan Muhammed Hanefî'ye geyik kıllığında görünmüş, peşine takmış ve bilmediği yerlere sürüklemiştir. Ne yaptıysa yakalayamadığı şeytan tam vazgeçip döneceği zaman yeniden önüne çıkararak hile ile onu kendine bağlamış ve peşine takmayı başarmıştır.

66. Seyr-iderken bir ğazāla uğradı

Bilmedi kim fi'l-i āle uğradı

Avına düşdi nigāhın ol ğazāl

Turfe yaratmışdı anı lā Yezāl

Gözleri gevher yāķutdan yanağı

Dişleri mercan la'lden tudağı

223 Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 981; Devellioğlu, **Lügat**, s. 293

224 Araf, 7/11-22.

225 Kasas, 28/15.

226 Nas, 114/1-4.

227 Ankebut, 29/38.

228 Lokman, 31/33.

229 Aktaş, **age.**, s. 130.

Göbeği ebyāz tutar zağfirān dānesi
Kuyruğı zeberced idi sündüsü

Çün Muhammed Hanefî gördi anı
Key ta'accüb kıldı öğdi sübhānı

İnsanın aklını başından alan bu güzellik karşısında büyülenen ve kendisinden geçen (71) Muhammed Hanefî, onu avlamak ve Medine'ye götürmek (72) hevesiyle yanıp tutuşmakta fakat bir türlü ele geçirememektedir.

Geyik, Muhammed Hanefî'nin başına olmadık işler açmış, onu bir kâfirin korusuna kadar sürüklemiş ve ortadan kaybolmuştur.(84) Şeytan'a (Ğul/İblis) benzetilen bu geyik için Hz. Ali oğlunu uyarır ve daha dikkatli olmasını, Şeytan'ın hilelerine kanıp aldanmamasını, Şeytan'a uyup aldananların sonra hep pişman olduklarını söyler.

84. Şıçradı tırdı yerinden ol ğazāl
Ğul'a benzer kim ider hılk ile āl

162. Ol yavuk kim gördüñ iblisdür 'ayān
Aña kim uyma görmezsın zeyān

Şeytana uyan peşimān olıser
Şonra yerinüp perişān olıser

B. İman-Mü'min, Küfür-Kâfir

Lügatte; "birini tadsik etmek, birinin söylediğini kabul etmek, güvenmek ve güven vermek" anlamlarına gelen iman, bir dinî kavram olarak; bir kişinin, "Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği emir ve yasak hükümlerini tereddütsüz kabul edip inanması ve bunu dili ile ikrar etmesidir."²³⁰

230 Karaman ve Diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 315.

İman'ın altı esası vardır. Bunlar sırasıyla; Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahiret gününe, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır. İnanan kimselere Mümin denir. Müminler Allah'ın emirlerini yerine getiren ve bu uğurda çaba sarfeden insanlardır.

İmanın zıddı küfürdür. İman "aydınlık" , küfür "karanlık" demektir. İmanın karşıtı küfür olduğu gibi, mü'minîn karşısında da kâfir vardır. Kâfir Allah'ın, dolayısıyla müminlerin en büyük düşmanıdır.

Cenk-nâmede adı sıkça geçen Tâbût kâfirdir. Onun kızı olan Mine, Muhammed Hanefî'ye aşık olunca dinini değiştirerek imana gelir ve Müslüman olur.

320. Kız anuñ yüzünü göricek hemân
Barmağın kaldırdı getürdi imân

Sonra da Muhammed Hanefî omuz omuza vererek babası Tâbût dâhil tüm kâfirlere ölümüne savaşa girer.

345. Arkamız ol tağa olsun turalum
Kâfire ölünce kılıç uralum

C. Gaza-Gazi, Cihad

Gaza; Allah ve din yolunda (fî sebîlillah) yapılan savaştır. Kur'an'da ve hadislerde ise buna cihad adı verildiğini görüyoruz.²³¹ Arapçada; Allah, din yolunda savaşa giden anlamında kullanılan "mücâhid" kelimesi yerine Türkçede aynı anlama gelecek şekilde "gazi" kelimesi kullanılmıştır.

Hem Kur'an-ı Kerim'in hem de Hz. Peygamber'in şehitlik ve gaziliğin faziletleri hakkındaki ifadeleri gaziliğin değerini arttırmış ve "ölürsem şehid kalırsam

231 Bakara, 2/218; Maide, 5/35; Hucurat, 49/15.

gazi" düsturunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Müslümanların fetih hareketlerinde bu anlayışın büyük rolü vardır.²³²

Cenk-nâmede Hz. Ali, düşman üzerine sefer hazırlığı yapacağı zaman "bu Ali'nin işidir" şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu ifade biraz önce işaret edilen ayet ve hadislerin bakışına ne kadar da paralel bir anlayıştır. Buradan yola çıkarak devrin "gaza" ve "gazi" anlayışını tesbit edebiliriz.

47. Çün 'Alînin işidür ceng ü ğazā
Başladı ğāzîleriñ adın yaza

Hz. Ali, gazileri oğlu Hasan'ın eline verdiği İslam sancağının etrafında toplar, kılıcını kuşanır, atına biner ve kâfir üzerine gazaya çıkar. Böyle bir seferin ecrine ve şerefine nail olmak isteyen, fakat çocuk yaşta olduğu için izin verilmeyen Muhammed Hanefî de bu sefere katılmak ve Allah yolunda gaza edip gazi olmak ister.

49. Ol 'Alî ma'deni cûd-ı vaķār
Düldüle bindi daķındı Zülfiĝār

Çün Muḫammed Ḥanefî gördi anı
Aĝlar eydür bilece al git beni

Ben daḫi kâfir kırup ğāzî olam
Saĝ esen Allah getürürse gelem

Hz. Ali gazaya gider ve üç gün olmadan döner (135), döndüğünde meydan-
da bir kesikbaş görür ve taaccüp ederek sorar:

135. 'Alî üç gündən ğazādan irişür
Ḳamu ashābları-y-ıla görüşür

232 Abdulkadir Özcan, "Gazi", **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 443-444.

...

Ol başı meydān içinde gördüler
Bu ne başdur deyü bunu şordılar

‘Alī eydür bunca kıldum ben ğazā
Eyledim kāfir cānına çok cezā

Kesmedüm bunuñ gibi büyük başı
Zihi erdür bu başı kesen kişi

Cenk-nâmenin ilerleyen bölümlerinde Mine, şehadet getirip Müslüman olduktan sonra Muhammed Hanefî’ye gazi diye hitap eder.

376. Mine eydür ben girem meydanına
Zahm-ı tiĝi ben urayım cānına

Rüsteme ben gideyim sen fāriĝ ol
Yā ğazī nōbet benim olsun bu yol

D. Nikâh, Zina

Nikâh, iki karşı cinsin bir arada yaşayabilmesine imkân veren dini bir sözleşmedir. Tarafalara birtakım hak ve sorumluluklar yükler.²³³ Bu anlamda nikâha evliliğin ilk adımı denilebilir. İslam, insanlardan, nikâhsız birliktelik ya da yasak ilişki adı da verilen zinadan korunması için nikâhlı olmasını ister.²³⁴

Peygamberimiz bizzat nikâh kıymış, evlenmiş ve nikâhı “Nikâh benim sünnetimdir”²³⁵ buyurarak tavsiye etmiştir.

233 Karaman ve Diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 527.

234 Nur, 24/32.

235 Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, **es-Sünen**, (thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî), Çaĝrı Yay., İstanbul 1992, II, “Nikah”, 1.

Cenk-nâmede Mine, Muhammed Hanefî'ye âşık olur. Ailesini, babasını, yurdunu terkederek gelir ve onu hapsedildiği zindandan kurtarır. Daha sonra ona olan aşkını söyleyerek boynuna sarılır. Fakat Muhammed Hanefî buna izin vermez bu yaptığıın kesin zina olduğunu ve dinin yasakladığını söyleyerek babama gidelim, o bize nikâh kıysın, birbirimize helal olalım diye Mine'nin bu teklifini aralarında nikâh oluncaya kadar kabul etmez.

319. İki elin boynuna şaldı anuñ
Didi karavaşuñ olayım ben senüñ

Qız anuñ yüzünü göricek hemân
Barmağın qaldurdı getürdi imân
Qız eydür şimden gerü nitmek gerek
Oğlan eydür atama gitmek gerek

Ol bize kılsun nikâh olsun helâl
Zina itmekdür qatı yavlaq vebal

Cenk-nâmenin sonunda kâfir Tâbût mağlup olur. Canını bağışlamasını, ne dilerse yapacağını bir elçi vasıtasıyla Hz. Ali'ye bildirir. Bu isteği kabul edilir ve şartlar kendisine iletilir. Şartlar arasında Mine Hatun da vardır. Hz. Ali, Mine ile Muhammed Hanefî'den izin alarak onları birbirlerine nikâhlar.

504. Mine Hâtun saña aqid idelüm
Şulh oluben ilimüze gidelüm

İkisinden izin alup kıldı nikâh
Kâfir ile kıldılar şulh-u şalâh

E. Humus

Humus, “beşte bir” anlamına gelen Arapça bir kelimedir. İslam hukukunda savaşlardan sonra elde edilen ganimetlerin beşte birinin (1/5) kamu yararına kullanılmak üzere hazinenin hakkı olarak ayrılmasıdır.²³⁶

Konunun Kur’an’daki ifadesi şöyledir; “Bilin ki, Allah’a ve kulumuza indirilene inanmışsanız, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı, hak ile batılın ayrıldığı gün (Bedir savaşı) ganimet olarak aldığınız bir şeyin beşte biri Allah’a, Rasulüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”²³⁷

Hz. Peygamber, yapmış olduğu savaşlarda getirilen ganimetlerin taksimi ile bizzat ilgilenmiş ve hazinenin payını (humus) bizzat kendi eliyle tahsil etmiştir. Kaynuka gazvesi sonrası yapılan taksim buna örnek olarak verilebilir.²³⁸

İncelediğimiz eserde Hz. Ali de tıpkı Hz. Peygamber gibi zafer kazandıktan sonra elde edilen ganimetleri kitaba ve sünnete uygun bir şekilde taksim eder, humusu aldıktan sonra geri kalanı gazilere dağıtır.

501. Yedi günde kıyası bitdi tamām
Humsını aldı içinde ol hümām

Gâzilere kalanın bahş eyledi
‘Alî Muhammed Hanefî’ye söyledi

F. Mucize, Keramet, Rüya

Mucize aciz bırakan, güç yetirelemeyen, anlamında bir sözcüktür.²³⁹ Peygamberlerin getirdikleri ilahî haberlerin doğruluğu ve dini kuvvetlendirmek için Allah’ın yardımına başvurmaları neticesinde ortaya çıkan olağanüstü hallerdir.²⁴⁰ Kur’an’da pek çok Peygamber için mucizelerden bahsedilir. Divan edebiyatında bu

236 Yunus Apaydın, “Humus”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 365-369.

237 Enfal, 8/41.

238 İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 29-30.

239 Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 350-352.

240 Pala, *age.*, s. 327.

mucizelerden telmih yoluyla çokça bahsedilir. Hz. Nuh'un gemisi, Hz. İbrahim'in ateşte yanmaması, Hz. Musa'nın asasının yılanı dönmesi vs. Peygamberimizin en büyük mucizesi ise Kur'an-ı Kerimdir.²⁴¹ Zira Kur'an-ı Kerim hem lafzı, hem de manası itibarıyla en büyük mucize olarak kabul edilir. Ayrıca, Ay'ın ikiye ayrılması, hayvanlarla konuşması, Hz. Peygamberi öldürmek için kızartılan ve zehirlenen kuzunun dile gelerek bunu haber vermesi gibi mucizeleri de vardır.

Mucize inanmayanların imana gelmesin yol açarken inananların da imanlarını kuvvetlendirmektedir.

Keramet de Allah'ın veli kullarının velayetleri gereği benzer bir şekilde insanların güç yetiremeyeceği ve olağanüstü olaylar ortaya koymalarıdır.

İnanmayanlar arasında bu tür olağanüstü birtakım halleri olanların yaptıklarına istidrac adı verilir.²⁴²

Cenk-nâmelerde olayların akışı çerçevesinde mucize ve kerametlerle hikâyeye yön verildiği görülür. Günlerden bir gün ravzada ibadet ederken uyuyakalan Hz. Ali, Hz. Muhammed'i rüyasında görür. Bu sıradan bir rüya değil ona geleceğe dair Hz. Peygamber'in müjde verdiği bir rüyadır. Hz. Ali'nin bu rüyayı görmesi keramet, Hz. Peygamber'in de Hz. Ali'nin rüyasına girerek birtakım müjdelere vermesi mucize olarak yorumlanabilir.²⁴³

26. Ravzayı bir gice çoçmuşdı 'Alî
Düşde gördi Muştafâ'yı ol velî

Şöyle şân olmuş ki Muḥammed gelür
Geldi 'Alî'nün gözi yaşın silür

Yâ 'Alî dur ağlamagıl sen daḫi
Togıser senden bir oğul ey saḫi

241 Hamidullah, *age.*, s. 113 ve vd.

242 Çetin, *Hz. Ali Cenknâmeleri*, s. 366-367; Çetin, *Tursun Fakih*, s. 89.

243 Çetin, *Tursun Fakih*, s. 90.

...

Benüm adımı aña vir yā 'Alī
Yeter imdi aqlama tır yā velī

Ben beşāret kıılmağa geldüm saña
Muḥammed Ḥanefī adın virgıl aña

Yine aynı şekilde, Muhammed Hanefî kâfirle savaşa girip hayatı tehlikeye düştüğünde, Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin rüyasına girerek bu durumu ona bildirmiş ve acele ederek oğluna yardım etmesini istemiştir.

415. İçdi anı vücudu buldı şafā
İşid imdi ol Muḥammed Muştafā

'Alī'nün düşine girdi söyledi
Oğlunuñ ḥālını ma'lūm eyledi

Yā 'Alī tiz irişgil oğluña
Yoḥsa nāgāh acı olur cānuña

G. Tekbir

Tekbir, “Allahü Ekber” lafzıdır. Allah'ı ululamak, onu yüceltmek, büyüklüğünü anarak ta'zim etmek anlamlarına gelir. Allah'ı ululamak ilahî bir emirdir.²⁴⁴

Namazın ilk kelimesi tekbirdir. Ezan tekbirle başlar. Tavafa da aynı şekilde tekbirle başlanmaktadır. Namazlardan sonra 33 defa söylenmesi sünnet kabul edilir. Namaz içerisinde bütün hareket başları tekbir iledir. Kurban günlerinde arefe gününden başlayarak dört gün tekbir getirilir. Yine kurban kesilirken yine Allah'ı ululama ve ona ortak koşmayışın bir ifadesi olarak tekbir getirilir. Bu günlere teşrik günleri -Allah'ı eş ve ortak koşmaksızın ululamak- adı verilir. Bayram namazların-

244 İsra, 17/111.

da bu anlamda ziyade tekbirler vardır. Bütün bu söylenenlerden hareketle tekbirin İslam kültüründe özel bir yeri olduğunu söylemek mümkündür.

Türk musikisinde Itri'nin bestelediği segâh makamındaki tekbir hemen hemen tüm dini ayinlerde toplu bir şekilde okunur. Bunun dışında tekbirin günlük dilde de taaccüp ifadesi olarak da kullanıldığı bilinmektedir.

Ayrıca savaşlarda ve benzer durumlarda hamle yapmadan önce tekbir getirmenin insana güç verdiği inandırılır. Cenk-nâmede bu yönüyle “tekbir vermek” şeklinde kullanılmıştır. Muhammed Hanefî, kâfirin üzerine hamle yapmadan önce mutlaka tekbir getirir.

125. Aldı süñü eline virdi tekbîr ü şalavât
Kâfirin qalbi içine sürdi at

Cenk-nâme de tekbir vermenin şeytanın aldatmasına engel olacağına ve şeytanı kahr edeceği düşüncesine yer verilir.

537. Şeytanı qahr-idelüm tekbîr ile
Kim bizi aldamasun tezvîr ile

Yine tekbir vermek, aşk ve şevk ile tekbir getirmek telkin edilir.

540. Erlerün aşqına tekbîr virelüm
Yazan için Fâtihâ okuyalum

H. Salavat

H. Peygamber'in kendisi, ailesi ve ashabı için okunan dua ve övgülere salavat adı verilir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “Allah ve melekleri şüphesiz Peygamber'e salât ediyorlar. O halde ey iman edenler, siz de onu salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin.”²⁴⁵ Genellikle “Allahümme salli ...” ifadeleriyle başlayan salavat, H. Peygamber için, onun âli ve ashâbı için Allah'tan rahmet, sa-

245 Ahzab, 33/56.

lat ve selam dilemektir. “*Sallû aleyh, sallallâhü aleyhi ve sellem, aleyhisselam, Allahümmesalli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihi ve sahbih*” gibi yaygın kalıp ifadeleri mevcuttur.

Hz. Peygamber, adı anıldığında işitip, salavat getirenlere şefaatinin vacip olduğunu müjdelemiştir. Aynı şekilde adını duydukları halde ona salavat getirmeyenler için de “burnu sürtülsün” buyurmuşlardır.²⁴⁶

Cenk-nâmede harbe girerken, harp esnasında hamle yaparken sürekli Hz. Peygamber’e salavat getirmek, onun yardımını mucip bir davranış olarak yorumlanabilir. Daha söz başı yaparken onun adına salavat getirelerek başlanır.

15. Vir şalavât ol Aḥmede şevḳ ile
Diñle imdi bir ğazavât zevḳ ile

Muhammed Hanefî savaşın çok şiddetli olduğu bir anda Allah’a yalvarıp kendisine yardımcı olmasını diledikten sonra, Hz. Peygamber’e salavat getirerek yeni bir şevkle kâfir içine atını surer.

204. Yalñuzem yarıcım sübhân durur
Arşlan yavrusı yine arşlan durur

Virdi şalavât Muḥammede ḳatı
Depdi kâfir üstüne ol dem atı

Savaşın tam ortalarında kan gövdeyi götürmektedir. Muhammed Hanefî tek başınadır. Tüm düşman askerleri olanca güçleri ile el birliği edip üstüne saldırınca, zerre kadar korku ve kaygu yaşamadan Hz. Peygamber’e salavat getirir ve naralarla karşılık verir.

246 Ahmet b. Hanbel, **Müsned**, II, 254.

392. amle kıldılar bua leker varı
Gör Muammed anefı ol serveri

Na'ra urdı daı tiz sürdi atı
amle kıldı virdi hem alavātı

I. Dua

Dua; aırmak, seslenmek, talep etmek, yardım istemek anlamlarına gelir. Kulun bütün benliiyle Allah'a yönelerek halini ona arz etmesi demektir. Kur'an-ı Kerim'de "De ki: duanız olmasa Rabbim size nediye deer versin"²⁴⁷ buyrulurak insanın ancak Allah'a olan yöneliiyle ve duasıyla deer kazanabilecei ifade edilmitir. Duanın yalnızca Allah'a yöneltilmesi ısrarla vurgulanmı ve Allahtan başkasına dua edilmesi kınanmı hoş görülmemitir.²⁴⁸

Eskiler "dua on bölümdür, dokuzu sessizliktir" derler. Duanın yeri, zamanı, şekli ve mahiyeti, kısaca adabı ile ilgili kaynaklarda pek çok bilgi vardır. Kur'an gönülden ve gizlice yapılmasını ister.²⁴⁹ Özel zaman ve mekanlarda yapılan duaların geri çevrilmeyeceine inanılır.

Cenk-nâmede yukarıda da bahsedildii gibi özel zaman ve mekânlar gözetilerek Hz. Peygamber'in ravzasını ziyarete gelen gaziler ve Hz. Ali Kur'an okuyup dua ederler.

516. Bilesince ol aşablar geldiler
Mutafa kabrin ziyâret kıldılar

Oudılar urâmı atm itdiler
Du'â kıilup ol gâziler gitdiler

247 Furkan, 25/77.

248 uara, 26/213; Kasas, 28/88.

249 Araf, 7/55.

İ. Hamd, Senâ, Şükür

Hamd, Allah'a yönelik bir övgü demektir. İçinde mana itibarıyla senâ ve şükür anlamları da vardır. Kur'an-ı Kerimin ilk sözüdür.²⁵⁰ Lügatte "övmek, razı olmak, hakkını ödemek ve şükretmek" mânasına gelen hamd, isim ve masdar olarak kullanılır.²⁵¹

Bazı âlimler hamd ile şükür arasında anlam bakımından fark gözetmezken çoğunluğa göre şükür, kişinin kendisine yapılan bir iyiliği bilip sahibine övgü ile mukabelede bulunması ve bunu diğer insanlara da duyurmasıdır. Hamd ise söz konusu iyiliğin kendisine yönelik olma şartı aranmadan bir kimsenin mutlak mânada lütfkârlığının ve iyilikseverliğinin dile getirilmesidir. Buna göre hamd şükürden daha kapsamlıdır. Senâ kelimesi aslında birini iyi veya kötü yönleriyle niteleyip tanıtmak mânasına geldiği halde bazı âlimler onun kapsamını sadece iyi vasıfların anlatılmasına tahsis etmiştir. Bu durumda senâyı medihle eş anlamlı kabul etmek mümkündür.²⁵²

Hamd tıpkı Kur'an'ın olduğu gibi Cenk-nâmenin de ilk sözüdür. Adet olduğu üzere senâ ile birlikte kullanılmıştır.

1. Allah adıdur dilimüzde yine
Allahındur tâ ki ver hamd ü şenâ

Hz. Ali bir gece gördüğü rüyayı gelip Hz. Fâtımâ ile paylaşınca Hz. Fâtımâ buna çok sevinir ve Allah'a şükreder.

36. Fâtımaya çün bu düşü söyledi
İşidüben ol daği şükr-eyledi

250 Fâtiha, 1/1.

251 Karaman ve Diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 627.

252 Bekir Topaloğlu, "Hamd", **DİA**, İstanbul 1997, XV, 442-445.

Aynı şekilde Hz. Ali, oğullarıyla birlikte gazadan sağ salim bir şekilde ve zaferler kazanarak Medine'ye ulaşınca Allah'a şükreder.

519. Çün evine geldi ol şîr-i hüdâ
Hakka şükr itdi 'Alîyy'ül-Murteżâ

J. Zikir, Tesbih

Kelime anlamı olarak “anmak, hatırlamak, yad etmek” manalarına gelen zikir, bir dinî terim olarak Allah'ı anmak, hatırlamak demektir. Ayrıca tekbir, tahmid, tesbih ve tehlil cümlelerini tekrarlayarak zikir çekmek anlamında da kullanılır.²⁵³ Bu manasıyla tesbihle içiçedir. Kâinattaki tüm mahlukat Allah'ı zikir ve tesbih etmektedir.²⁵⁴

Allah'ın zikri en büyük²⁵⁵ işlerdendir. Tasavvuf erbabı için riyazetin en önemli ögesi kabul edilir. Kalple olduğu gibi, dille ve hal ile de yapılır. Açık zikir, gizli zikir, umumun zikri, seçkinlerin zikri gibi tasnifleri yapılan zikrin düşünmek de dahil her türlü düşünceyi uzaklaştıran bir huzur ile yapılması önemsenir.²⁵⁶

Cenk-nâmede Hz. Ali'nin sabahlara kadar zikir-tesbih yaptığından sözedilir.

33. Şubh olunca zıkr ü tesbîh eyledi
Tañla geldi Fâtımaya söyledi

K. Hel Etâ Okumak

Cenk-nâmede “*Hel etâ sûresin okur ol safi*” mısraı Kur'an-ı Kerim'in 76'ncı sûresi olan “*İnsan sûresine*” işaret etmektedir. “*Hel etâ ale'l-İnsânî*” sözleriyle başlayan sure, 31 ayettir. “*Dehr*” suresi adıyla da bilinir. İnsanın yaratılışını,

253 Karaman ve Diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 715.

254 Al-i İmran, 3/191.

255 Ankebut, 29/45.

256 Abdürrezak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, (çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 250.

doğru yolun gösterilişini, inananların durumunu ve onlara verilecek nimetleri; inanmayanların durumunu ve onları bekleyen azabı anlatır.²⁵⁷

Edebiyatımızda bir surenin tamamını ya da bazı ayetlerini ele alarak inceleyen türe *ayet-nâme* adı verilir. Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı alanında eser veren Türk Mutasavvıf ve şairlerinin neredeyse tamamı eserlerinde ayet ve hadisleri, ya aynen, ya iktibas edilerek veya telmihen işlemişlerdir. Ya da bazı sureleri müstakil olarak ele alıp nazma konu etmişlerdir.²⁵⁸

Dinî-Tasavvufî bir kavram olarak *Hel Etâ*'nın Alevîlikte kendine has bir yeri vardır. Cenk-nâmede yalnızca bir yerde rastladığımız bu motif, Alevîlikte "*hel etâ sırrı*" diye bilinir. Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen "*Ali'den başka feta (yiğit), Zülfikârdan başka kılıç yoktur*" sözü bu sırrın anahtarı durumdadır.²⁵⁹ Hz. Ali'ye izafe edilen fetâlık, sadece gaza meydanındaki yiğitlik anlamında değildir. Bilakis fetâlık, yiğitlikle beraber cömertlik, konukseverlik, merhametli ve şefkatli olmak gibi pek çok hasleti de içerir. Bu hasletler Alevî-Bektaşî edebiyatında Hz. Ali'nin "*Hel etâ*" ile beyan kılınması şeklinde ifade edilir. Alevî düşüncesine göre *Hel etâ ile beyan kılınması* onun bütün bu üstün vasıflarıyla birlikte Kur'an tarafından tasdik edilmesi anlamındadır.²⁶⁰

Hel etâ'da Hak sana çün sâki-i mutlak didi
Âb-ı kevserden senin destindedir ya 'kût u câm²⁶¹

Bildün ne ma'nidür ale'l-insân hîn-i dehr
Kur'anda çünkü kıldı beyân **Hel etâ** seni²⁶²

Hel etâ ile ilgili söylenecekler bunlarla sınırlı değildir. Alevî-Bektâşî geleceği başta olmak üzere Türk-İslam edebiyatında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in faziletleri

257 İnsan 76/1-31.

258 Güzel, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, s. 233-238; Kaya, "Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür: Ayetleme" **Folklor/Edebiyat**, 2007/1, S. 49, s. 211-218.

259 Eğri, **İslam Ahlakı ve Sevgi**, s. 199-200.

260 Sarıkaya, **agm.**, s. 45-63.

261 Sarıkaya, **agm.**, s. 47.

262 Sarıkaya, **agm.**, s. 51.

söz konusu edildiğinde önümüze bu çerçevede oldukça zengin bir miras çıkmaktadır.²⁶³

Özellikle incelediğimiz cenk-nâmede Alevî-Bektâşî düşüncesini hatırlatacak edebî motiflerden en dikkate değer olanı “*Hel etâ sûresin okur ol safî*” mısraıdır. Görebildiğimiz kadarıyla bu tasvir elimizdeki tüm manzum cenk-nâmelerin ortak motiflerinden birisidir.

Cenk-nâmede Muhammed Hanefî, zalim Tâbût’un gönderdiği bin kişi tarafından kuşatılır. Hepsinin aynı anda taarruzu ile kısıklıvrak yakalanır ve bir kuyuya hapsedilir. Günde bir ekmek ve biraz su cezası ile orada bırakılır. Onu daha ilk görüşünde aşık olan ve yiğitliğine hayran kalan Tâbût’un kızı Mine, hava karardığında, kimsenin haberi olmadan gelir ve zindancının başını keser. Muhammed Hanefî’yi kurtarmak için kuyunun ağzındaki taşı kaldırırken onun güzel sesiyle *Hel Etâ* sûresini okuduğunu işitir.

312. Dün karañu olıcağ durdı nigâr
Zindanuñ kapusına vardı nigâr

Kesdi zindancı başın girdi içerü
Kapu ağzına kulağ urdı girü

Çuyu dibinde Muḥammed Ḥanefî
Hel etâ sûresin oğur ol safî

L. Ravza

Bu isim Ravza (bahçe) olarak tek başına kullanıldığı gibi Ravza-i Mutahhara (temiz bahçe) olarak da bilinir. Hz. Peygamber’in kabri ile minberi arasındaki bölüme denilir. Ebat olarak ortalama iki yüz metre karelik bir alandır. Peygamberimiz

263 Sarıkaya, agm, s. 52; Abdülbaki Gölpınarlı, *Müminlerin Emiri Hz. Ali*, Der Yay., İstanbul 2004, s. 389-390.

bir hadisinde ravza adı verilen bu alana işaret ederek “evimle minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.” Buyurur.²⁶⁴

Günümüzde Müslümanlar; özellikle hacca ve umreye gidenler, ravzayı âdetâ hac ve umre ibadetinin bir parçası gibi görürler ve bu mekânı bu düşünceyle ziyaret ederler. Ravzada kılınan namazların ve yapılan duaların geri çevrilmeyeceğine inanılır. Özellikle Türkler arasında ravzada kılınan namazları “kırk vakte tamamlamak” anlayışı yaygındır.

Ravza; kubbesinin renginin yeşil olmasından dolayı Kubbetü'l-Hadra (yeşil kubbe) adıyla da bilinir.

Cenk-nâmede de aynı şekilde ravza, gece gündüz ibadet edilen bir yer olarak tasvir edilir. Hz. Ali her gün ravzadadır ve ibadet halindedir. Hz. Peyygamber'in özlemiyle ravzasına sarılarak uyur. Bir gün rüyasında Hz. Peygamberi görür. Resulullah gelir ve gözyaşlarını sildikten sonra ona bir oğlan çocuğu müjdeler.

23. Gice gündüz ravzadan çıkmaz idi
Ağlamağdan dünyāya bakmaz idi

...

Türbeden çıkmazdı kırk gün şân ile
Dāimā meşgūl idi Qur'ân ile

Ravzayı bir gice çoçmışdı 'Alī
Düşde gördi Muştafā'yı ol velī

Şöyle şân olmuş ki Muḥammed gelür
Geldi 'Alī'nün gözi yaşın silür

Yā 'Alī dur ağlamagıl sen daḥi
Toğiser senden bir oğul ey saḥi

264 Nebi Bozkurt, “Ravza”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 475.

M. Sancak, Alem

Sancak kelime olarak kubbe, külah ve çatıların tepesine takılan sembol anlamındadır. Alem kelimesi de Arapça a-li-me “bilmek, bildirmek, işaret etmek” kökünden türemiş kuralı bir isim olup anlamı “belli eden, bildiren; iz, alâmet, işaret, nişan” anlamlarına gelir. Tek tanrılı dinlerden Musevîliğin alemi (sembol) mühr-i Süleyman, Hıristiyanlığın alemi haç ve İslâmiyet'in alemi de hilâl motifleridir.²⁶⁵

Hiz. Muhammed'in ünlü alemi ukâb (sancak-ı şerif) sefer sırasında bir mızrağın ucuna bağlanarak taşınmıştır. Sancağı taşıyana sancakdar, alemi taşıyana ise alemdar adı verilir. Hiz. Peygamberin ilk sancağı beyaz bir bez, ilk sancakdarı da Mus'ab b. Umeyr'dir. Daha sonraları Hiz. Hamza, Hiz. Ali, Sa'd b. Muaz gibi sahabeler de Hiz. Peygamber'in sancakdarlığını yapmışlardır. “Livâ” adı da verilen Hiz. Peygamber'in sancağı üzerinde sonraki zamanlarda “Kelime-i Tevhid” yazıldığı belirtilir.²⁶⁶

Tasavvufta Müslümanların ahiret gününde Hiz. Peygamber'in *livâü'l-hamd* adlı sancağı altında toplanacağına inanılır. Hatta Fatımîler devrinde savaşa giderken götürülen en büyük sancağa bu isim verilmiştir.²⁶⁷

Türk Edebiyatında bir savaş motifi olarak sancak ve aleme Dede Korkut hikâyelerinde rastlanılır. Fakat Saltuk-nâme, Battalnâme, Danişmend-nâme gibi ilk dönem kahramanlık hikâyelerinde İslâmî bir motif olarak karşımıza çıkar.²⁶⁸

Cenk-nâmelerde sancak ve alem aynı anlamlarda kullanılmıştır. “Sancak açmak” savaş için hazırlık yapmak, ya da hazırlıklarını tamamlayanların altında toplanacağı bir mecazdır. Hiz. Ali gazaya çıkacağı zaman gazilere haber salar, hazırlanıp gelen gazilerin altında toplanması için Hiz. Hasan'ı beyaz bir alemle önceden Medine'nin meydanına gönderir. Sancak açılır açılmaz kâfirlerin yüreğine bir korku düşer ve dağılırlar;

265 Sargon Erdem, “Alem”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 352-354.

266 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 840 vd.

267 Pala, *age.*, s. 290.

268 Çetin, *Hiz. Ali Cenk-nâmeleri*, s. 421-422; Çetin, *Tursun Fakih*, s.108.

47. Çün 'Alinin işidür ceng ü gazā
Başladı gāzīleriñ adın yaza

Viridi Hasan eline bir aq 'alem
Kim çıka taşra dike evvel qadem
Gāziler anda derilüb cem' ola
Kāfiriñ cem'i tağılup gam ola

Cenk-nâmelerde sancak İslam'ın bir sembolü olarak kabul edilir. Hatta sancak açılıp sefere çıkılacağı duyurulunca gaziler bunu bir fırsat olarak görürler.

165. Şāh-ı merdān gine bindi Döldüle
Geydi zırhı zülfeğār aldı ele

Gāziler yanına cümle cem' olur
Cümlenüñ içinde kendi şem' olur

Sancağ-ı İslām getürüp yürüdi
Gāziler fırsat bizimdür dir idi

N. Geyik:

Türk edebiyatında dinî ve tasavvufî metinlerde, Hz. Peygamber'in hayatı, mucizeleri ve onun etrafında cereyan etmiş olaylar anlatılırken yahut da diğer İslâm büyüklerinin hayat hikâyeleri ve kahramanlıkları konu edilirken bazı motiflere yer verilir. Bu motiflerden birisi de geyiktir. Geyik, bazı Türk boylarının sembolüdür.

²⁶⁹ Bu bakımdan Türk mitolojisi ve efsanelerinde geyik motifine sıkça rastlanır. ²⁷⁰

269 Gıyasettin Aytaş, "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik" **GÜ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Yıl: 1999 S: 12, ss. 21-37; Saadet Çağatay, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", **TDAY-Belleten**, TTK, Ankara 1956, s. 153-177; Müjgan Cunbur, "Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Halk Edebiyatı**, II. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, ss. 71-94; Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalıcı Yay., İstanbul 2002, s. 142-144

Bilhassa Şamanizm ve Budizm’de insanın şekil değiştirdiğine inanılır. Bu inanç çeşitli yollardan tarikatlara girmiş ve menkıbelere konu olmuştur. Özellikle Bektaş geleneğinde geyik motifine tasavvufî bir mâna verilmiştir.²⁷¹ Bu inanç ve kültür neticesinde Ahmed Yesevî’nin turnakuşu, Hacı Bektaş Velî’nin güvercin veya şahin, Doğrul Baba ve Abdülkadir Geylanî’nin doğan, Geyikli Baba ve Abdal Musa’nın geyik şeklinde dolaştığı menkıbeleri yaygınlaşmıştır.²⁷²

Edebiyatımızda teşbih unsuru olarak kullanılan geyiğin bazı özellikleri vardır. Geyik, sevimli, çevik, hassas ve içli bir hayvandır. İnce, zarif bir vücuda sahip ve ürpektir. İnsandan kaçar, kendisine hayran bıraktığı insanı peşinden sürükler, dermansız bırakır. Yalnızdır, تنها yerlerde yaşar. Geyik bazı özellikleriyle Türklerdeki kurt totemine benzer; ansızın ortaya çıkar ve çoğu kere insanlara doğru yolu gösterir. Birden bire ortadan kaybolur. Mutlu sona erdiricidir. Sevgi perisidir.²⁷³

Cenk-nâmemizde de yer yer bu özelliklerine dikkat çekilen geyik, aniden ortaya çıkan (67), çekici, insanı kendine bağlayan ve hayranlık uyandıran (70) bir motiftir. Sevimlidir (75). Kılık değiştirir (162). Bir görünüp bir kaybolarak peşinden sürüklediği Muhammed Hanefî’yi bilmediği yerlere götürür. Bırakıp dönmek istediği zaman önüne çıkar (77), avlamak istediği zaman ava girmez ve çevik bir şekilde kurtulur (78).

70. Çün Muḫammed Ḥanefî gördi anı
Key ta’accüb kıldı öğdi sübhānı

Sübhānallāh zihi rabb’ül-ulāle
Bu ğazālı getüreyim dir ele

75. Kaçmadı tırdı yakınında anuñ
İtdi mişli gelmiş ola mı bunuñ

270 Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları II**, s. 205-206.

271 Aytaş, **age.**, s. 12.

272 Ahmet Yaşar Ocak, “Geyikli Baba”, **DİA**, İstanbul 1996, XIV, 45-47.

273 Aytaş, **age.**, s. 12..

Nice kim atar kemendinden çıkar
Yakınında duruben aña baqar

Yedi kez depdi kemend atdı aña
Ava düşmez ol geyik qaldı taña

Geyik tüm bu özelliklerinin yanı sıra Cenk-nâmede farklı bir özellikle de anılmaktadır. Bir görünen, bir kaybolan ve sürekli hile ederek Muhammed Hanefî'yi aldatan gul (iblis)'dur.

Şıçradı tırdı yerinden ol ğazāl
Ğul'a benzer kim ider hılk ile āl

Onun bu özelliğini Hz. Ali'nin oğluna söylediği sözlerden de anıyoruz. Geyik insanı aldatmak için şeytan kılığına girmiş bir iblistir.

160. Zinhar oğul ol qoruya varmağıl
Başun terkin varuben urmağıl

Ol yavuq kim gördüñ iblisdür 'ayān
Aña kim uyma görmezsın ziyān

Geyik şekil değiştiren vasfıyla geleneksel Türk Edebiyatı motifine uymakla birlikte iblise dönüşen ve insanı aldatan kisvesiyle bu özelliğinden ayrılır. Buradan hareketle geyik motifinin cenk-nâmede kendine has bir imgeyle kullanıldığını söyleyebiliriz.

O. Zülfikâr:

Zülfikâr, Hz. Ali'nin çatal uçlu kılıcının adıdır. Bedir savaşından önce Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye hediye edilmiştir. Bedir savaşında ölen yetmiş

müşrikin yirmi yedisi, Hz. Ali tarafından Zülfikâr ile öldürülmüştür.²⁷⁴ Zülfikâr ismi bir hadiste şöyle geçmektedir: “Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ Zülfikâr.” “Yiğit Ali'dir; kılıç Zülfikâr” anlamına gelen bu cümle, İslâmî silahlar ve zırhların üzerine yazılan ve genellikle güçlerini artıran kalıplaşmış dinsel sözler arasında yer almıştır.²⁷⁵

Kelime-i tevhidin başındaki “lâ” sözcüğü, harfin şeklinden dolayı Zülfikâr'a benzetilmiştir. Hz. Ali'nin Zülfikâr ile küfrün üzerine gidişi gibi, müminin, Allah'tan başka her şeyi lâ kılıcıyla, yani kelime-i tevhidin ilk sözüyle kesip yok edeceği düşünülür.²⁷⁶

Edebî eserlerde Zülfikâr, Hz. Ali ile birlikte zikredilir ve savaş sırasında Zülfikâr'ın boyunun kırk arşın uzaması gibi mübalağalı ifadelere rastlanır.

Hz. Ali, kâfir üstüne cenge niyet edince gazilere haber salar. Onlar hazırlanıp toplanırken hemen zülfikârını takınarak Düldüle biner.

49. Ol 'Alî ma'deni cüd-ı vaqâr
Düldüle bindi daqındı Zülfigâr
...
165. Şâh-ı merdân gene bindi Düldüle
Geydi zırhı Zülfigâr aldı ele

Hz. Ali'nin yiğitliği kâfirlerin içine öyle bir korku salmıştır ki; halk Muhammed Hanefî'ye bir şey olmasından korkmaktadır. Böyle bir durumda halinde Hz. Ali'nin derhal gelip müdahale edeceğini ve başlarına geleceği bilmektedirler. O yüzden de toplanıp liderleri Tâbût'a giderek Muhammed Hanefî'ye bir şey yapmaması konusunda onu uyarırlar;

235. İşdürse bu dem oğlanı öle
Zülfigârın aluben 'Alî gele

274 Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik**, s. 344.

275 Schimmel, **age.**, s. 57.

276 Annemarie Schimmel, **İslâmın Mistik Boyutları**, (çev, Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., İstanbul 2004, s. 437.

Ö. Düldül

Hz. Peygamber'e hicretin 6/627 yılında Mukavkıs tarafından hediye edilmiştir. Boz renkli olan bu katıra hızlı yürüyüşü ve çevikliği dolayısıyla "kirpi" anlamına gelen düldül adı verilmiştir. Bu katırın erkek veya dişi oluşu hususunda kesin bir kayıt bulunmamaktadır.²⁷⁷

Hz. Peygamber, hem savaşlarda hem de diğer zamanlarda bindiği düldülün idaresini, ileride Mısır valiliği de yapacak olan Ukbe b. Âmir el-Cühenî'ye vermişti. Daha sonra Hz. Ali'ye bağışladığı düldül ondan oğulları Hasan ve Hüseyin'e, ardından da diğer oğlu Muhammed Hanefî'ye intikal etmiştir.

Hz. Ali, Hz. Muhammed'in kendisine hediye ettiği Düldül'ün üzerinde pek çok kahramanca iş başarmıştır. Günümüzde binaya ve sahibine bereket getireceği inancıyla Düldül tasvirleri Hindistan ve Pakistan'daki türbe duvarlarına asılmaktadır.²⁷⁸

Hz. Ali cenge niyet edince hemen gazilere haber salar ve onlar hazırlanıp toplanırken hemen zülfikarını takınarak Düldüle biner,

49. Ol 'Alî ma'deni cûd-ı vaķâr
Düldüle bindi daķındı Zülfigâr

Muhammed Hanefî'nin başı sıkışıp dara düştüğü zaman Nebi (a.s.) Hz. Ali'nin düşüne girerek;

420. Yâ 'Alî bin Düldüle tiz dur örü
Cebel-i gaylân taşına var yüri

277 Mustafa Uzun, "Düldül", **DİA**, İstanbul 1994, X, 20; Korkmaz, **Alevilik Bektaşılık Terimleri Sözlüğü**, s. 105.

278 Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, (çev.: Ekrem Demirli), Kabcacı Yay., İstanbul 2004, s. 50.

Diyerek hemen kuşanıp, hızlı bir şekilde yardıma gitmesini söyler. Bu iş Hz. Ali'ye malum olunca hemen giyinir, kuşanır, Düldül'e binerek hedefine doğru atını sürer.

423. Ma'lûm oldu çün bu iş ol gâziye
Bindi sürdi Düldülü bir yazıya

Hz. Ali, Muhammed Hanefî'nin dara düşmüş, sıkışmış halini görünce öyle güür bir na'ra atar ki duyan kâfirlerden pek çoğu bu sesin şiddetinden can verdiği gibi geri kalanlarda da cenk edecek mecal kalmaz ve kaçarlar;

438. 'Alî bir kez na'ra vurdu k'ey çatı
Şıçradı şahrada ol Düldül atı

III. CENK-NÂMEDE GEÇEN ŞAHISLAR

A. Muhammed Hanefî

Cenk-nâmedeki hikâyenin üzerine kurulduğu esas tip Muhammed Hanefî'dir. Onun hem tarihî şahsiyeti hem de cenk-nâmede geçen menkıbevî şahsiyeti cenk-nâmelerde anlatılanlar çerçevesinde yukarıda geniş bir şekilde anlatıldığından burada yeniden anlatılmaya gerek duyulmamıştır.

B. Mine

Cenk-nâmede adına en çok rastlanan kadın kahramandır. Kâfir Tâbût'un kızıdır. Yüzü ay gibidir. Görenin şaşırıp kaldığı bir güzelliği vardır. Cenk-nâmede Mine Hatun tatlı dili (281), ay gibi parlak yüzüyle (285) ve dünyada emsalsiz güzelliğiyle (291) cennet hurilerinden bir nişan taşımaktadır.

279. Tâbût eydür şıma benüm sözümi
Varıñ oquñ gelsün görsün kızımı

Bir kıızı var idi maħbūb-ı zamān
Virürdi cennet hūrisinden nişān

Tābūt, Muhammed Hanefî esir edildiğinde İslamı terkedip kendi dinlerine girecek olursa kıızı Mine'yi ona vereceğini söyler.

250. Ger bu oğlan işidürse söziñi
Dīne girürse virelüm kıızıñı

Fakat Muhammed Hanefî bu teklifi derhal geri çevirir. Dinin emirlerini canı pahasına olsa da terk etmeyeceğini söyler.

308. İçmedi atam elinden ol süci
Zihi er kim kendüye kııldı güci

Kendüzine kıılmadı beni kabūl
Ben kabūl itdüm ki şāhım ola ol

Dinine girsem kabūl itse beni
Kıurtaraydum bu esirlikten anı

Böyle der ve zindana atılan Muhammed Hanefî'yi kurtarmaya gider. Yiğittir. Zindancıyı öldürür, başını keser. On kişinin kuyu ağzına koyduğu taşı yerinden kaldırır, kuyunun ağzını açar ve Muhammed Hanefî'yi kurtarır. Sonra da şehadet getirerek İslam dinine girer.

313. Kesdi zindancı başın girdi içerü
Kapu ağzına kıulaķ urdı girü

Kıuyu dibinde Muħammed Ĥanefî
Hel etā süresin oķur ol şafî

’Āşık olmuşdı kız anuñ yüzine
Hayran olup ol lañif āvāzına

Qız kıyu ağızından giderdi taşu
Kim gidermeye yerinden on kişı
Didi tur yapış kemende ey cānum
Kim saña cānum fedā olsun benüm

Çün Muḥammed Ḥanefī bildi kıızı
Ol kemende yapışup çıkdı tizi

Tâbût, kıızının, zindana attırdığı oğlanı kurtarıp onunla birlikte kaçtığı duyunca saçını yolup, başına topraklar saçıp ağılar ve hemen ikisinin de yakalanmasını ister. Arkalarından yüz bin kişilik ordu gönderir. Mine ve Muhammed Hanefî sırt sırta verir ve babasının askerleriyle çarpışırlar (335). Babasının ordu komutanı Rüstem ikili cenk isteyince, Mine “sen dur ben çıkayım sen yaralısın” diye Rüstem’e karşı çıkar ve onun kellesini uçurur.

378. Çün Muḥammed Ḥanefī turdı girü
Sürdü atın Mine vardı ilerü

Ḥamle kıldı ikisi birbirine
Sen bağı imdi Tañrı’nuñ tağdırine

Bir süñü urdı kıız anuñ tenine
Kim ciğerden zaḥm irişdi cānına

Sançdı süñü urdı yürekden öte
Yıkdı atdan Rüstemi gör heybete

İndi kesdi Mine Rüstem başını
Gör ne kılur Rüstem'ün kıardaşını

Cenk-nâmenin sonunda Hz. Ali ashabıyla birlikte gelip Tâbût'u mağlup edince anlaşma tekliflerini kabul eder. Anlaşmanın şartlarından birisi de Mine Hatun'un Muhammed Hanefî'ye nikâhlanmasıdır.

470. 'Alî didi virün üç yıllık haraç
Mine Hâtun-ile bile taht u tâç

Mine Müslüman olarak babasından alınır ve Muhammed Hanefî ile nikâhlanırlar. Böylece iki âşık muradlarına ererler.

504. Mine Hâtun saña aqid idelüm
Şulh oluben ilimüze gidelüm

İkisinden izin alup kıldı nikâh
Kâfir ile kıldılar şulh-u şalâh
...

523. Muhammed Hanefî ol hoş nihâd
Mine Hatun'dan daği aldı murâd

C. Tâbût

Muhammed Hanefî'nin av için dolaşırken girdiği toprakların beyidir (93). Kâfir olduğu ısrarla vurgulanır.

93. Bir ulu kâfir idi Tâbût adı
Bu koruyı ol Tâbût bekler idi

107. Tâbütüñdur bu kuru bilmez misin
Yoğsa hışmından hazer kılmaz mısın

Zalimce işler yapmakta, kendini beğenmiş, kibirli, işret ehli bir günahkar olarak tasvir edilmektedir. Tâbût'un askerlerinden iki yüz kişi Muhammed Hanefî ile baş edemeyince bin kişi ile destek gönderir (157), onlar da mağlup olurlar ardından altmış bin kişilik bir ordu gönderir ve Muhammed Hanefî'yi yakalattır. Yakalanma haberini duyduğunda, sevinçle getirenleri karşılar ve onlara alkış tutar.

229. Leşker-ile çün Tâbût karşı gelür
Şâd oluben anlara alkış virür

Sonra meydana bir darağacı kurdurarak yaptıklarına bir ceza olsun diye Mhammed Hanefî'yi astırmak ister (232). Fakat şehir halkı hep bir ağızdan onu uyarır ve bu yaptığının doğru olmadığını, daha akıllı bir yol bulmasını söylerler. Hz. Ali, oğlunun asıldığını duyarsa hepsini kılıçtan geçirir düşüncesini Tâbût'a iletir ve ayağına kapanarak yalvarırlar;

237. Feryâd idüp Tâbüta çağrışdiler
Yalvaruben ayağına düşdiler

Didiler kim ey bizim sulţānımız
Almağıl boynuña bizim kânımız

Sen 'Alîyi şanma bunda gelmeye
Alîye kimse muķâbil olmaya

Toplanan şehir halkı; Muhammed Hanefî'yi içirip Tâbût'un kızını da vererek “dinden çıkarabilirsek babasının şerrini üzerimizden kendi eliyle savar” diye Tâbût'a fikirlerini söylerler (244), Tâbût da bu fikri kabul eder ve uyar.

253. Çünkü Tâbût bu sözi kıldı kabûl
Sen nice dir iseñ öyle olsun ol

...

259. Tâbût eydür meclis âletin kuruñ
Süci gelsün şöhbete bünyâd uruñ
...
263. Doldurup cām [ü] kadeh getürdiler
Sağ u soldan yüreyüp yetürdiler

Saği getürdi tolu zerrin kadeh
Tâbût aldı içdi mey oldı ferağ

Fakat Muhammed Hanefî, Tâbût'un bütün tekliflerini canı pahasına reddeder (274). Ne kızın kabul eder, ne de elinden bir kadeh içkiyi içer (278). Bütün teklifleri reddedilen Tâbût, onu zindana attırır.

297. Kâfir Tâbût ğazap itdi oğlana
İtdi şoyuñ tonuñ iltüñ zindana

Öfkesinden deliye dönen Tâbût, bu söz dinlemez çocuğa kızını layık görmez (298) ve onu kırk kulaç derinliğinde bir zindana attırarak “günde bir içim su ve bir ekmek”le cezalandırma yoluna gider (301). Muhammed Hanefî'nin kızı ile birlikte zindan kaçtığını duyunca öfkesinden ağlayan (329) Tâbût, arkalarından yüz bin kişilik bir ordu gönderir (330). Gönderdiği askerlerin başarısız olduğunu öğrendiğinde “iki kişi ile baş edemediniz” diye askerlerini ayıplar (361) ve onları bir torba samandan daha aşağılık görür (363). Onlardan bir an önce bu işi bitirmelerini, hem oğlanı hem de kızı yakalamalarını ister. Fakat Hz. Ali derhal zor durumda kalan oğlunun imdadına yetişir. Hz. Ali'nin sesini duyan Tâbût, korkudan ödü patlamış bir şekilde hemen beylerini toplar ve canını bağışlamasını dileyerek teslim olur.

442. 'Alî'nün âvâzın işitdi Tâbût
Beğlerini döğşürüp virdi öğüt

467. Kaşid kıldı-kim kıra ol pehlüvân
Geldi Tâbût elçisi diler emân

Didiler emān dilerüz yā 'Alī
Ma'deni lutf-ı keremsin yā velī

Cānumuzı sen bize bağışlağıl
Dağı ne kim gerek ise işlegil

D. İskender

İskender, Cenk-nâmede sadece bir teşbih ögesi olarak zikredilmektedir. Fakat biz onun Cenk-nâme kahramanı olmasa bile arkaik bir motif olarak zikredilmesinden dolayı buraya almayı uygun bulduk.

Tarihte iki İskender vardır. Bunlardan ilki İskender-i Zülkarneyn de denilen Büyük İskender'dir. Diğeri de Makedonyalı İskender'dir. Cenk-nâmemizde bir askerî motif olarak zikredilen sedd-i İskender, İskender-i Zülkarneyn'e ait bir sedd olmalıdır.²⁷⁹

347. Kāfirin önce gelenün aqdarur
Sedd-i İskender gibi şöyle durur

E. Dâvud

Cenk-nâmede kâfir Tâbût'un ordu komutanlarından birisi olarak adı geçmektedir. Hakkında açık bilgiler verilmez ama genel ifadelerden onun da savaşı, güç kuvvet sahibi bir pehlivan olduğu anlaşılmaktadır.

182. İki pehlvân bunlara baş qodı
Biri Dâvūd biri Rüstem'dür adı

F. Rüstem

Cenk-nâmemizde iki Rüstem'den bahsedilir;

279 Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 160.

Birincisi, Sam'ın torunu, Zal'ın da oğlu olan Rüstem; anası normal yollarla doğuramadığı için karnı yarılarak alınır. Anası da bu doğumdan kurtuldum anlamında “Rüstem” adını verir. On dadı birden emzirir. Bir aylıkken bir yıllık gibi görünür. Tek başına girdiği bütün savaşları kazanır. Kimsenin düşünmeye bile cesaret edemediği esrarengiz canavarlarla, devlerle savaşan, olağanüstü güçlerle, teçhizatlarla donanmış efsanevî bir şahsiyettir.²⁸⁰

İran Edebiyatının şaheseri sayılan Şehnâme'nin başkahramanı olan Rüstem, Türk edebiyatında, özellikle de divan edebiyatında kahramanlık sembolü olarak kullanılır.²⁸¹

Efsanelerin vazgeçilmez kahramanıdır. Edebiyatımızda bazen yiğitliği, kahramanlığı ve cesareti ile meth ve kıyas ögesidir. İncelediğimiz Cenk-nâmede, Muhammed Hanefî'yi bu yönüyle yani yiğitliğini kıyaslamak için kullanılmıştır.

46. Erlige bay oldu kâmil devlete
Zâl-ı Rüstemdür deyesin heybete

İkincisi, Tâbût'un ordu komutanlarından olan Rüstem'dir. Belki de Zâl-ı Rüstem'den esinlenerek oluşturulmuş hayalî bir kahramandır. Güçlü ve cesurdur. Tâbût'un Pehlivanlarının başıdır.

Tâbût, korusuna girip iki yüz askerini öldüren Muhammed Hanefî'ye karşı yedi yüz asker seçer ve başlarında Rüstem'i gönderir.

181. Seçdi yüz kez yedi yüz atlı eri
Varuben bekleye buñlar qoruyu

İki pehlüvân bunlara baş qodı
Biri Dāvūd biri Rüstemdür adı

Muhammed Hanefî, Mine ile sırt sırta verip Tâbût'un askerlerini dağıtınca kahrından ağlayıp dövünen ve ne yapacağını bilemeyen Tâbût'a gidip eğer Mine'yi

280 Dursun Ali Tökel, **Divan Şirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yay., Ankara 2000, ss. 247-258.

281 Belkis Mutlu, **Efsanelerin İzinde**, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yay., İstanbul 1968, s. 160.

bana verir, beni güveyin olarak kabul edersen sana ikisini de getiririm, diye bir teklifte bulunur.

368. Bir sözüm vardır diyem işüd beni
Ger saña tütup getürem oğlanı
Dilegümü virmezsın ey şāh bana
Dile nedür dilegüñ virdüm saña

370. Şāha dir Mine benüm olsun hemān
Virmeyem oğlana hiçbir dem emān

Saña tütup anı diri getürem
Hācetüñ ne ise ey şāh bitürem

Tābüt eydür kim saña virdüm kızum
Yine sen tütduñ nāmusumuz bizüm

Tābüt tarafından bu isteği kabul edilen Rüstem, ordunun başında gider ve Muhammed Hanefî'yi ikili cenk tutuşmaya davet eder (375). Muhammed Hanefî'den izin alan Mine Rüstem'in karşısına çıkar (377). Rüstem ile Mine uzunca bir süre çarpışır ve kavganın sonunda galip gelen Mine, Rüstem'in başını keser.

379. Hāmle kıldı ikisi birbirine
Sen baq imdi Tañrı'nuñ taqđirine

Çaldı altmış kez bu anı ol bunı
Tolmuş idi Rüstem'üñ ol dem kanı

...

Sançdı süñü urdı yürekden öte
Yıkdı atdan Rüstemi gör heybete

İndi kesdi Mine Rüstem başını
Gör ne kılur Rüstem'üñ qardaşını

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TENKİTLİ METİN

I. NÜSHALARIN TAVSİFİ VE METİN KURARKEN TAKİP EDİLEN METOD

A. Cenk-nâme Nüshalarının Tavsifi

Tez çerçevesinde yapılan araştırmalar sonunda “Kitâb-ı Muhammed Hanefî”, “Hikâyet-i Muhammed Hanefî”, “Dâsitân-ı Muhammed Hanefî”, “Gazavât-ı Muhammed Hanefî” gibi isimler altında on beş adet manzum el yazması cenk-nâme nüshasına ulaştık. Bu nüshalardan bazıları okunamayacak kadar tahrip olmuş, bazıları başından, arasından ve sonundan eksik bir halde olduğundan fazla istifade edilememiştir. Bunlar arasından metin olutururken esas aldığımız nüsha dışında beş nüshayı seçtik ve metin kurarken istifade ettik.

Seçilen bu nüshaların eksiksiz ve okunaklı oluşları, metin bütünlüğü açısından diğer nüshalardan daha sağlam olmaları ve istinsah tarihlerinin olması tercih sebebimiz olmuştur. Tercih edilen bu nüshalar, tavsif için ilk sıraya konulmuş ve MK1, MK2, MK3, MK4, MK5, TDK1 şeklinde kodlanmıştır. Bunlar arasından Cenk-nâmenin karşılaştırmalı metni oluşturulurken en son istinsah edilen ve en hacimli nüsha olan MK1 nüshası tertip şekli açısından esas alınmıştır.

Esas aldığımız nüshanın 544. beytinde geçen “*Aç gözünü biçâre Dursun Fakı/Bu öğüdi kendü nefsiñe oğı*” ifadelerinden yola çıkarak elimizdeki nüshanın Tur-sun Fakih’e ait olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birinin müellif nüshası olup olmadığı veya hangi nüshanın müellif nüshasına daha yakın olduğuna dair bir fikir edinebilmiş değiliz. Cenk-nâmeler çokça okunup yazılan eserlerdir ve zamanla anonim bir hüviyet kazanmışlardır. Bununla birlikte hepsinin aynı kaynaktan beslendiğini söylemek mümkündür.

Çalışmamız esnasında ulaşabildiğimiz manzum nüshaların tavsifleri şu şekildedir:

1. MK1 Nüshası:

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3538/6 demirbaş numarasında kayıtlı yazmanın 126a-162a varakları arasındadır.

Cilt: Sırtı kahverengi meşin, kapakları desenli kâğıt kaplı, miklebli, mukavva bir cildi vardır.

Yazı: Üç hilal filigranlı kâğıda harekeli, okunaklı bir nesih yazı ile kaleme alınmıştır. Bir sayfaya çift sütun olacak şekilde düzenlenmiş, söz başları kırmızı renkli, yaprakları rutubet lekeli.

Ölçüleri: 225X157 (175X117) mm ebadındadır.

Satır sayısı: 15

Varak sayısı: 20

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: “Hāzā kitāb-ı Muḥammed Ḥanefi, raḥmetüllāhi ‘aleyh” ve “Bismillāhirrahmānirrahīm” den sonra eserin ilk beyti şu şekildedir;

Allah adıdur dilimüzde yine

Allahıñdur tā ki ver ḥamd ü şenā (vr. 152b)

Sonu:

Oḳuyanı diñleyeni yazanı yazdıranı

Rahmetiñle yarlıgagıl yā Ğanī (vr. 170b)

2. MK2 Nüshası:

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9260/4 demirbaş numarasında kayıtlı yazmanın 37b-50b varakları arasındadır.

Cilt: Kahverengi meşin kaplı, üzeri aşınmış, sırtı yıpranmış, miklebli bir cildi vardır.

Yazı: Yaprakları çift sütun olarak düzenlenmiş, rutubet lekeli. Harf filigranlı kâğıt üzerine harekeli, okunaklı, nesih ile yazılmıştır.

Ölçüleri: 220X165 (155X105) mm ebadındadır.

Satır sayısı: umumiyetle 13 satır yazılmış olmakla birlikte yer yer 14, hatta 15 satır yazıldığı da olmuştur.

Varak sayısı: 19

Müstensih: Molla Hüseyin b. İbrahim

İstinsah tarihi: 1165 (1751)

Başı: Çerçeve içerisine; ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’, hem renkli, hem siyah iki defa ‘hâzâ kitâb-ı Muhammed H̄anefî’ yazıldıktan sonra ilk beyti şöyledir;

Allâh diyelüm yine Allâh

Adına ki ver hamd ü şenâ (vr. 3b)

Sonu:

Şükür olsun bir duâ idelüm Allâh için

Oğuyana yazana H̄ağ ħabîbullâh için (vr. 21a)

3. MK3 Nüshası:

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8253/1 demirbaş numarasında kayıtlı, 3b-11b varakları arasındadır.

Cilt: Sırtı siyah meşin, kapakları kırmızı kâğıt kaplı, mukavva bir cildi vardır.

Yazı: Kartal filigranlı âbâdî kağıt üzerine oldukça düzgün, okunaklı ve nesih bir yazı ile yazılmıştır. Bazı yapraklar tamir görmüştür. Bazı yaprak kenarları tahrip olmuştur fakat okumaya mani değildir. Jean Louis Mattei, muhteva bakımından bu nüshaya benzer, fakat beyit sayısı açısından bundan daha fazla olan bir nüshayı Nurullah Hoca’ya ait olduğunu söyleyerek incelemiş ve ‘Hz. Ali Cenk-nâmeleri’ adı altındaki eserinde yer vermiştir.²⁸²

Ölçüleri: 235X170 (185X120) mm ebatlarındadır.

Satır sayısı: Her sayfada çift sütun olmak üzere 15 satır vardır.

Varak sayısı: 9

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: Hâzâ dâsitân-ı Muhammed H̄anefî başlığı atıldıktan sonra;

Şol zamân âhirete gitde resûl

Ağlayup aşhâb oldı ğâyet melûl (vr. 3b)

²⁸² Mattei, **H. Ali Cenknâmeleri**, ss. 76-93.

Sonu:

Raḥmet ide Ḥaḳ anuñ cümlesine

Bizde irsek anlaruñ zümresine (vr.11b)

4. MK4 Nüshası:

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3768/1 demirbaş numarasında kayıtlı olan bu eser, adı geçen numaradaki yazmanın 1b-10a varakları arasındadır.

Cilt: Bozuk şirazeli ve ciltsizdir.

Yazı: Suyolu filigranlı kâğıda harekesiz, okunaklı ve düzgün bir nesihle kaleme alınmıştır. Yaprakları boya lekeli. Manzum olarak yazılmasına rağmen, sütun ve mısra düzenine uyulmamış düzyazı gibi satırlar halinde yazılmıştır. Mısra sonları kırmızı benekler konularak işaretlenmiştir.

Ölçüleri: 211X154 (152X110) mm ebadındadır.

Satır sayısı: umumiyetle 21 satır olmasına rağmen 22 satır yazıldığı sayfalarda vardır.

Varak sayısı: 9

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: ‘Hāzā hikāyet-i Muḥammed Ḥanefī’ başlığı atıldıktan sonra şu beyitle başlıyor;

Allāh adıdur dilimüzde yine

Allāhındur ne ki var ḥamd ü şenā (vr.3b)

Sonu:

Tāki bunda ḥatim ola bu destān

Vir şalavāt Aḥmed’e ey dostān (vr.11a)

5. MK5 Nüshası:

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2437/3 demirbaş numarasında kayıtlı yazmanın 79a-105b varakları arasındadır.

Cilt: Sırtı tamir görmüş, ebru süslemeli bir kâğıt kaplı, mukavva bir cildi vardır.

Yazı: Suyolu filigranlı kâğıt üzerine, harekeli, düzgün ve okunaklı bir nesihle kaleme alınmıştır.

Ölçüleri: 220X155 (153X115) mm ebadındadır.

Satır sayısı: Çift sütun olarak düzenlenen sayfalarda, sütunlar kırmızı renkli cetvel içerisinde ve her sayfada 11 satır vardır.

Varak sayısı: 28

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: Her hangi bir başlı olmaksızın doğrudan metne girilmektedir; ilk beyit şu şekildedir:

Evvel Allāh adını yād idelüm

Çaygulu gönülleri şād idelüm (vr.80a)

Sonu:

Oğuyup dinleyenlerün geçmişler-i-çün

Fātihā ihsān ideler yazan için (vr.106a)

6. TDK Nüshası:

Nüsha: Ankara Türk Dil Kurumu, TDK-Fotokopiler-61 demirbaş numarada kayıtlıdır.

Cilt: Kapakları kahverengi kâğıt kaplı, mukavva ciltlidir.

Yazı: Düzgün, okunaklı ve harekeli nesihle yazılmıştır.

Satır sayısı: Bir varakta çift sütun, her sütunda 15 satır vardır. Sütun kenarları kırmızı renkle çerçevelidir.

Varak sayısı:16

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: 15 Muharrem 1165.

Başı: ‘Hikāyet-i Muhammed Hanefi’ başlığı atılarak “Bismillāhirrahmānirrahīm” yazılmıştır. İlk beyiti şöyledir:

Allāh adıdur dilimüzde yine

Allāhındur ne ki ver hamd ü şenā

Sonu:

Fā’ilātün fāilātün fāilāt

Biñ günāhı ‘afv ider bir şalavāt

7. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2175.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2175 demirbaş numarasında kayıtlı, 1a-25b varakları arasındadır.

Cilt: Ciltsizdir. Şirazesi bozuk, kahverengi meşin kaplı, kabartma şemselidir.

Yazı: Suyolu filigranlı kâğıt üzerine bozuk bir nesih yazı ile yazılmıştır. Yaprakları rutubet lekeli. Mısra takibi yapılmamış ve manzum değil mensurdur. Mısra sonlarındaki durakları kırmızı üçgen işaretiyle bölünmüştür. Nüsha baştan ve sondan noksanlıdır.

Ölçüleri: 160X107 (140X80) mm ebatlarındadır.

Satır sayısı: Satır sayısı umumiyetle 11 olmasına rağmen 12 satır yazılan varaklar da vardır.

Varak sayısı: 25

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: Yazma baş tarafından noksan olduğundan hikâye'nin ortalarından başlamakta olup ilk mısraları şöyledir;

Çayguyu bir dem yabana atdılar

İki helâl bir döşeğe yatdılar (vr. 1a)

Sonu:

Gel deyelüm lâ ilâhe illallâh

Hem deyelüm Muhammedü'r-Rasûlüllâh (vr. 25b)

8. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4736/3.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4736/3 demirbaş numaralı yazmanın 6b-21a varakları arasındadır.

Cilt: Ciltsizdir.

Yazı: Suyolu filigranlı âbâdî kağıda nestalik bir yazı ile yazılmıştır. Harekeli ve okunaklıdır. Sayfaları büyük oranda rutubet lekeli.

Ölçüleri: 180X122 (156X96) mm ebatlarındadır.

Satır sayısı: Satır sayısı düzenli değildir. Bir sayfada çift sütun olmak üzere ortalaması 15 satır vardır. Bazı sayfalardaki satır sayısı 13 olduğu gibi bazı sayfalar 14 satırdır. Hatta bazen, sayfalardaki satır sayısı 16'ya kadar çıkmaktadır.

Varak sayısı: 14

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: Hāzā Muḥammed Ḥanefi başlığından sonra,

Rivāyet şöyle gelmişdür ḥitāb

Şöyle nakil eylemiş ba'zı küttāb (vr. 9b)

Sonu:

Ḳıṣṣa iḥtiṣār üzere oldı temām

Oḳuyup diñleyene Ḥaḳ'dan selām (vr. 22a)

9. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3953/2.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3953/2 demirbaş numarasında kayıtlı olan bu eser, yazmanın 16b-74a varakları arasında bulunmaktadır.

Cilt: Sırtı bez, üzeri yeşil kâğıt kaplı mukavva ciltlidir.

Yazı: Birleşik harf filigranlı kâğıt üzerine kırma nesihle harekeli olarak yazılmıştır. Mısra düzenine dikkat edilmemiştir. Söz başları kırmızıdır. Mısra sonları kırmızı renkle işaretlenmiş fakat yanlış bölündüğü için sonra başka bir kalem tarafından tekrar siyah renkli olarak yeniden bölünmüştür.

Ölçüleri: 160X105 (120X75) mm ebadındadır.

Satır sayısı: Mısra düzenine uyulmamakla birlikte bir sayfada 8 satır vardır.

Varak sayısı: 58

Müstensih: Ali Efendi.

İstinsah tarihi: Belli değil. Ama yazarın isminin yanında Zilhicce ayı yazılmıştır.

Başı: Hāzā dāsītān-ı Muḥammed Ḥanefi ve Bismillahirrahmanirrahim den sonra;

Allāh adıdur dilimüzde yine (vr. 16b)

Allāhadur her ne vardur ḥamd ü ṣenā

Sonu:

Çin ü Maçin, Semerḳand ü Ḥitān

Mıṣr ü Baġdād ü Ḥorasān (vr. 74a)

10. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7070/3.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7070/3 demirbaş numarasında kayıtlı bu eser, içinde bulunduğu yazmanın 64b-80b varakları arasındadır.

Cilt: Eser sırtı, sertâbı kahverengi meşin, kapakları desenli kâğıt kaplı, miklebli, yıpranmış mukavva ciltlidir.

Yazı: Üç hilal filigranlı kâğıda, harekeli, bozuk nesih bir yazıyla yazılmıştır. Bazı sayfaları yarısından yırtıktır. Yer yer rutubet lekeli.

Ölçüleri: 213X150 (175X95) mm ebadındadır.

Satır sayısı: bir sayfada çift sütun olmak üzere 15 satır vardır.

Varak sayısı: 16

Müstensih: Belli değil

İstinsah tarihi: Belli değil.

Baş:

Hâzâ destân-ı Muhammed Hanefî, Rażıyallahü anhü, Bismillahirrahmanirrahim, yazıldıktan sonra;

Ol zamanda kim Muhammed Muştafâ

Dünyâsın değışdi ol kân-ı şafâ (vr. 66b)

Sonu:

Eser son tarafından noksan olduğu için hikâyenin ortalarından bir beyit ile bitmektedir;

‘Ali ashâba ziyâfet eyledi

Ġâzîlerün kıamusını topladı (vr. 82b)

11. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7120/1.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7120/1 demirbaş numarasında kayıtlı, 1b-11b varakları arasındadır.

Cilt: Meşin ciltlidir. Fare ve güve yeniklidir. Yıpranmıştır.

Yazı: Âbâdî kağıda harekeli ve bozuk bir nesihle yazılmıştır. Sayfa kenarları kırmızı renkle cetvellidir.

Ölçüleri: 170X110 (140X75) mm ebadındadır.

Satır sayısı: sayfalardaki satır sayısı düzenli değildir. İlk sayfalarda 17 satır vardır. İlerleyen sayfalarda 18, yer yer 19 satır yazılmıştır.

Varak sayısı: 11

Müstensih: Eserin ferağ kaydında tamamlanma tarihinin üzerinde ‘Mustafa’ ismi yazılıdır.

İstinsah tarihi: 1275

Başı: ‘Hāzā Kitāb-u Muḥammed Ḥanefi’ yazıldıktan sonra esere şu beyitle başlanır;
Rivāyet böyle gelmişdür hıṭāb
Şöyle nakleylemiş ba’zı kātib (vr. 3b)

Sonu:

Qışşa ihtiyār üzre oldı tamām
Oḡuyup dinleyene ve’s-selām (vr. 13b)

12. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6818.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6818 demirbaş numarasında, 51b-60a varakları arasında kayıtlıdır.

Cilt: Yıpranmış, sırtı tamir görmüş, kahverengi deri bir cilt içerisindedir. Şemseli-
dir.

Yazı: Üç hilal filigranlı kâğıt üzerine, talik bir yazı ile harekeli olarak yazılmışsa da yer yer harekesiz ve noktasız mısralara rastlanır. İç sayfalarında noksanlık vardır. Mısra sonları kırmızı renktedir.

Ölçüleri: 216X165 (172X123) mm ebadındadır.

Satır sayısı: Sayfalar çift sütun olarak cetvellidir. Her sayfa için 13 satır yazılmıştır.

Varak sayısı: 9

Müstensih: Eserin sonunda ‘Sahibi Muhammed Efendi’ yazmaktadır ama bunun Müstensih olup olmadığı konusunda kesin bir kanaat oluşmamıştır.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: ‘Hāzā Kitāb-ü Muḥammed Ḥanefi, Budur ‘Ali ve Oḡlu’,
‘Bismillāhirrahmānirrahīm’ yazıldıktan sonra esere şöyle başlanmıştır;
Rivāyetde böyle gelmişdür hıṭāb
Şöylece nakleylemiş ba’zı kitāb (vr. 52b)

Sonu:

Fā’ilātün fāilātün fāilāt
Vir Muḥammed Muṣṭafā’ya şalavāt (vr. 60b)

13. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7837/2.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7837/2 demirbaş numarasında kayıtlı olan bir eser, 10b-25a varakları arasındadır.

Cilt: Sırtı ve sol kapağının kenarı bordo meşin, sol kapağının üzeri desenli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir. Sağ kapağı düşmüş, şirazesi dağılmıştır.

Yazı: Üç hilal filigranlı kâğıda düzgün nesih bir yazıyla intizamlı bir şekilde yazılmıştır. Eser ulaşılabildiğimiz manzum yazma nüshalar arasında en dikkat çekenidir. Yaprakları rutubet lekeli. Sayfaları çift sütun ve kırmızı cetvellidir.

Ölçüleri: 165X110 (120X85) mm ebadındadır.

Satır sayısı: 11

Varak sayısı: 16

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: 28 Safer 1259

Başı: ‘Tevārīh-i Ḥanife budur’ başlığı ile başladıktan sonra ilk mısraı şöyledir;

Rivā[yet] böyle gelmişdür ḥiṭāb

Şöyle nakil etmişdür anı kitāb(vr.11b)

Sonu:

Muḥammed Ḥanefi eydür ben size

Müşṭāk idim ḥoş erişdinüz bize(vr. 25a)

14. Ankara Milli Kütüphane, 50 Ür 423/2.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 50 Ür 423/2 demirbaş numarasında kayıtlı yazmanın 44b-81a varakları arasındadır.

Cilt: Bordo renkli, meşin, yaldızlı, zencirekli bir cildi vardır.

Yazı: Üç hilal filigranlı kâğıda, harekeli, nesih tarzı bir yazı ile yazılmıştır. Eser; her sayfada tek sütun olarak ve mısralar alt alta gelecek şekilde kaleme alınmıştır. Yer yer yazı boyası lekeli olan eser sondan eksiktir.

Ölçüleri: 150X108 (115X70) mm ebadındadır.

Satır sayısı: 11

Varak sayısı: 37

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’in ardından ilk beyti şu şekildedir;

Hoş gazâvetler işitdürdüm size

Bir dem imdi müstemi’ olñ bize (vr. 48b)

Sonu: Eser sonlarından noksandır. Bu yüzden son beyitler hikâyenin ortalarından olup şöyledir:

Ev başında birer altın virelüm

Emrñ olur bu kaydı görelüm

Yarısın agyāre virelüm def̄ola (vr. 81a)

.....

15. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4053/3.

Nüsha: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4053/3 demirbaş numarasında kayıtlı yazmanın 163a-171a varakları arasındadır.

Cilt: Şirazesı dağınık, sırtı tamir görmüş, miklebli, kapakları desenli kağıt kaplı, harap halde, mukavva bir cildi vardır.

Yazı: Suyolu filigranlı kâğıt üzerine, harekeli, düzensiz nesih bir yazı ile yazılmıştır. Sayfalar rutubet lekeli. Bazı varakları yırtık olup beyaz bantla yapıştırıldığından okunaklı değildir. Mısralar karşılıklı ve bir düzen içerisinde yazılmamıştır. Mısraların yer yer birbirine girmesi nedeniyle anlam kaymasına olmaktadır.

Ölçüleri:181X133 (178X112) mm ebatlarındadır.

Satır sayısı: varaklar içerisindeki satır sayısı düzenli değildir. Kimi zaman varaklarda 14, bazen 15, bazen de 16 satır bulunmaktadır. Bazı varaklarda ise bu sayı 17 ve hatta 18’dir.

Varak Sayısı: 9

Müstensih: Belli değil.

İstinsah tarihi: Belli değil.

Başı: Ceng-i Muhammed Hanefî, Bismillâhirrahmânirrahîm’den sonra;

Allâh adı ile başlayalım çün söze

Allâh’adur çün ħamdü şenā (vr.163a)

Sonu: Yazma tam değildir. Son varakları noksan olduğundan, son satırı hikâyenin ortalarındandır.

Muhammed Ĥanefî eydür ħāşā, Dünyā içün dīni terk itm̄em ħāşā (vr.171a)

B. Cenk-nâme Metnini Kurarken Takip Edilen Metod

1. Tursun Fakih'e ait olan Muhammed Hanefî Cengi'nin karşılaştırmalı metni oluşturulurken en dikkate değer nüsha olması hasebiyle tertip şekli bakımından MKI²⁸³ nüshası esas alınmıştır. Esas alınan bu nüsha, ulaşabildiğimiz diğer nüshalar arasından değerlendirilmek üzere seçtiğimiz beş nüsha ile karşılaştırılmış; vezin, üslup ve anlam bakımından daha sağlam bir metin oluşturulmaya çalışılmıştır.

2. Metindeki beyitlere her beş beyitte bir numara verilmiştir.

3. Nüshalar değerlendirilirken karşılaştığımız farklılıklar dipnotta gösterilmiş, bu işlem yapılırken birinci mısra için (a), ikinci mısra için (b) ifadeleri kullanılmıştır. Bir beytin aynı mısraında birden fazla fark bulunması durumunda bu fark noktalı virgül (;) işareti kullanılarak ayrılmıştır.

4. Vezin kusurları dipnotlarda belirtilmiş olup zaruri olarak yaptığımız metin tamirleri köşeli parantez ([]) içerisinde gösterilmiştir.

5. Beyitler ve mısralara mahsus özel açıklamalar için yıldız (*) işareti kullanılmıştır.

6. Metin yazım açısından bütünlük içerisinde değildir. Yazım esnasında ilk yazım şekline dikkat edilmiş, aynı kelime farklı şekillerde yazılmışsa metne sadık kalınarak olduğu gibi yazılmıştır.

7. “Bî”, “ser”, “ter”, gibi Arapça ve Farsça ön ve son ek alan kelimelerde kelime ile ek arasına kısa çizgi (-) işareti konulmuştur.

8. Metinde geçen Farsça ikili tekrarları yazarken, tekrarlanan kelimelerdeki ek veya edatlar kısa çizgi (-) işareti ile gösterilmiştir.

9. “Doldurub”, “yüriyüb”, “Çalab” gibi son harfi (ب) “b” ile biten Türkçe kelimeler “p” şeklinde yazılmıştır.

10. Özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmış, aldığı ekler ayrılmamıştır.

283 Hâzâ Kitâb-ı Muhammed Hanefî Rahmetu'llâhi 'aleyhi, 06 Mil Yz A 3538/6, 126-162 v. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Ankara.

11. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzatma harfleri şu şekilde gösterilmiştir.

آ : Ā, ā.

و : Ū, ū.

ى : Ī, ī.

12. Osmanlıca'da farklı sesleri ifade eden harflerin Türkçe'de tek bir sesle karşılanıyor olması nedeniyle eski metinleri yazarken transkripsiyon harfleri kullanılmıştır.

ء: '

ث: S, s

ح: H, h

خ: H, h

ذ: Z, z

ص: Ş, ş

ض: D, d, Ž, ž

ط: T, t

ظ: Z, z

ع: '

غ: Ğ, ğ

ق: K, k

ك: Ń, ń

II. MUHAMMED HANEFÎ CENK-NÂMESİ (TENKİTLİ METİN)

HĀZĀ KĪTĀB-I MUHAMMED HANEFÎ

MUHAMMED HANEFÎ KĪTABI

Fā 'i lā tūn / Fā 'i lā tūn / Fā 'i lūn

MK1 1. Allah adıdur dilimüzde yine
Allahıñdur tā ki ver hamd ü şenā

Yirde gökde söylenen anuñ adı
Sevgüsin ol kamu canlarda kodı

Arş ü ferş dopdoludur ol Ğanī
Kande istersen hazır bil sen anı

Utan andan olmağıl 'āşī aña
Kim nigâhın irişe hışmı saña

5. Buyruğun tüt kim olasın hâş
Sev bulasın dü-ciğhānda ihlâş

Bek şağın aldamasın dünyā seni
Öğüdüm budur işidürsen bunı

1 (b). Bu satır Cenk-nâmenin ilk satırı olmasına rağmen vezin mana itibarıyla sorunludur ve elimizdeki tüm metinlerde farklı farklı yazılmıştır. Biz bu satır için hem mana hem kafiye uyumu açısından MK3 nüshasındaki satırı almayı tercih ettik. Allah'ındur tā ki ver hamd ü şenā MK3; Allahıñ'dur ne ki ve rahmet şenā DK1; Adı neki ver hamd ü şenā MK2; Allah adıdur ne ki var hamd ü şenā MK1.

3 (a). arş ü ferşü: Arşda ferşde tobdoludur ol Ğanī DK1; Arşda vü ferşde tolpudur ol Ğanī MK4.

3 (b). hazır: hıızır MK2.

4 (a). utan andan olmağıl: dutan olmağıl MK2.

Meşnevīden ideyim bir keleci
Ḳanı İbrāhim ki ol eyledi Haccı

Ḳanı Mūsā çıkardı Tūr tağına
Ḥaḳ Çalapdan ün gelür kulağına

Ḳanı İsmā'il ki çoç ḳurbān idi
Ḳanı Dāvud ki şem'i Ḳur'an idi

10. Ḳanı Eyyüb ki bunca derde şabr iderdi
Cümle tenin yiyen anuñ ḳurt idi

Ḳanı Yahyā ki ağlamaḳdan gözi
Gözyaşından çürümüş idi yüzi

Ḳanı Zekeriyā ağaçda buldılar
Ḥızar ile iki pāre ḳıldılar

Ḳanı ol Bu Bekr Ömer Oşmān 'Alī
Erlik ile dirdiler bunlar yolu

Ḳanı ol Muḥammed Muştafā
Ḥalkı-y-ıla ālemi kıldı şafā

15. Vir şalavāt ol Aḥmede şevḳ ile
Diñle imdi bir ğazavāt zevḳ ile

8 (b). gelürdi: gelür MK2.

9 (b). ud: Dāvud MK2.

10 (a). Bu mısra da olduğu gibi pek çok mısra da vezin kusuru vardır. Bu durum bütün diğer nüshalar için de söylenebilir.

12 (a). Esas aldığımız MK1 nüshasında 'ol Zekeriyā' şeklinde geçmesine rağmen vezin uyumu düşünülerek metinden 'ol' çıkartılmıştır. Adı geçen satır MK2 nüshasında 'kanı Zekeriyā' şeklindedir.

Hoş gazāvetdür işit deyem size
Bir dem imdi müstemi' oluñ bize

Ol zamānda kim Muḥammed Muṣṭafā
Dünyāsın degşürdi ol kân-ı şafā

Dünyānın beğligini şaldı bütün
Āhiret sulṭanlığın aldı şatun

Fenāyı terk eyleyüp buldı beḳā
Sermed-i milke irişdi muṭlaḳā

20. Duttı firdevsin uçmağın turaḳ
Lākin aşhāb içinde oldı firāḳ

Yaḳdı aşhāb içini hicrān odı
Dillerinde ḳaldı ol görklü adı

Ol emirü'l-mü'minīn kân-ı seḳā
Ḳatı aḳlardı 'Alīyyü'l-Murtaḳā

Gice gündüz ravzadan çıḳmaz idi
Aḳlamaḳdan dünyāya baḳmaz idi

Beklemişdi Muṣṭafānuñ ḳubbesin
Yaşlanuban yatur idi türbesin

25. Türbeden çıḳmazdı kırḳ gün şān ile
Dāimā meşḡül idi Ḳur'ān ile

16 (a). diyelim: diyem MK2.

17 (b). deḡişdüirdi: deḡşürdi MK2; deḡüşdi MK4, şafā: seḳā MK4.

18 (a). şaldı: şatdı MK4.

19 (a). fenāyı terk eyleyüp: bu fenāyı terkidyüp MK5.

Ravzayı bir gice  o mıŒıdı 'Alı̄
Düşde gördi MuŒtafāyı ol velı̄

Œöyle Œān olmuş ki Mu ammed gelür
Geldi 'Alınün gözi yaŒın silür

Yā 'Alı̄ dur ağlamagıl sen da ı
Togıser senden bir o ul ey sa ı

Ol  azāvetde sa a yoldaŒ ola
Hāsan ile Hüseyn'e  ardaŒ ola

30. Benüm adımı a a vir yā 'Alı̄
Yeter imdi a lama  ur yā velı̄

Ben beŒāret  ılma a geldüm sa a
Mu ammed Hānefı̄ adın virgıl a a

Böyle deyince uyandı uy udan
Gönlü açıldı Œol dem kay udan

Œubh-olunca zıkr-i tesbı̄h eyledi
Tānla geldi Fā ımaya söyledi

Kim düşüme geldi ata  yā [Betül]
Ağlamagıl didi ba a ol Resül

26 (a).  o mıŒıdı: yatmıŒıdı MK5.

27 (a). Œān: Œād MK4, Mu ammed: Rasulullah MK5.

28 (b). ey sa ı: ey a ı MK4, MK5.

30 (b).  ur: dur MK2.

32 (b). kay udan: kay udan MK2.

34 (a). bu mısradaki 'geldi anı  yā fütün' ifadesi hem anlam bakımından hem de vezin bakımından uyumsuz bulunduğundan, hem vezin uyumundan hareketle 'resül' ün karŒılı ı olarak, hem de aynı satır için MK2 nüshasındaki 'geldi ata  yā ...' ifadesinden yola çıkararak tamir yoluna baŒvurduk ve 'betül' Œeklinde metin tamiri yapmayı uygun gördük.  ātün MK4.

35. Muştuladı baña bir oğlan adı
Muḥammed Ḥanefî olsun didi

Fāṭımaya çün bu düşü söyledi
İşidüben ol daḥi şükr eyledi

Çayguyı bir dem yabana atdılar
İki ḥelâl bir döşeğe yatdılar

Ol velî şulbünden indi bir oğul
Ana rahmi eyledi anı kabûl

Çün şadefe düşdi ol dürdānesi
Müddeti ḥamli yetürdi anası

40. Toğuz aydan toğdı bir ḥüb 'ıyāl
Bir 'ıyāldür kim ma'dümü'l-miṣāl

Ṭal'atı bedr-i münîr ḥüsn-i kemāl
Çehresinde görünür nūr-ı celāl

Kirpügi ucı ciğerden kan alur
Gözleri hışmı gönülden cān alur

Gün-be-gün artar cemāl-i ṭal'atı
Dem-be-dem işler kemāl-i devleti

34 (b). resul: pāk dīn MK4.

39 (a). çün şadefe düşdi: Mustafā düşidür MK5.

40 (a). toğdı bir ḥüb 'ıyāl: sonra toğdı bir 'ıyāl MK3.

40 (b). esas nüshada; Bir 'ıyāldür maḥdum'ul-miṣāl, şeklinde olmasına rağmen anlam itibarıyla MK4 nüshasındaki ifade alınarak düzeltme yoluna gidilmiştir. Bir 'ıyāldür kim maḥdum'ul-miṣāl MK2.

42 (a). kirpügi ucı: kirpügi oқи MK4.

Müddet-ile oğlan oldu on yaşar
Gözlerine bakanuñ aklı şaşar

45. On yaşında ne ki var akl [ü] hüner
Çamusın hâtırına hoş cem' ider

Erlige bay oldu kâmil devlete
Zâl-i Rüstemdür deyesin heybete

Çün 'Alînin işidür ceng ü gâzâ
Başladı gâzîleriñ adın yaza

Virdi Hasan eline bir aq' alem
Kim çıka taşra dike evvel qadem

Gâzîler anda derilüp cem' ola
Kâfiriñ cem' i tağılup gam ola

Ol 'Alî ma'deni cûd-ı vaqâr
Düldüle bindi dağındı Zülfigâr

50. Çün Muhammed Hanefî gördi anı
Ağlar eydür bilece al git beni

Ben dağı kâfir kırup gâzî olam
Sağ esen Allah getürürse gelem

44 (a). Birinci satır MK3 nüshasında 'cümle ilmi taşşil etti ol beşer' şeklindedir.

46 (b). Zâl-i Rüstemdür deyesin heybete: Rüstem-i zaldur şanaşın heybetâ MK3.

48 (b). dike: başa MK4.

49 (b). Zülfigâr: Kelimenin aslı 'Zülfekâr' olmakla birlikte "Zülfikar" söylenişiyile şöhret bulmuştur.

Biz metne sadık kalarak böyle yazmayı uygun bulduk.

50 (b). bilece: kim bile MK3.

‘Alī eydür ey oğul sen dön eve
Tarlıgansan hāturuñ bingil ava

Medīnenün tağların eyle şikār
Allāh’ın ‘avni olsun saña nigār

Sen tıfilsın saña farz olmaz cihād
Biz kılalum din yolunda ictihād

55. ‘Alī istemez ğazāya ilete
Ol heves kıılır bilesince gide

Mustafa dimişdi zinhār sen anı
Şakla kāfirler gözinden oğlanı

Saklayıcı Hāk Çalap olsun seni
Dön eve var işid imdi sen beni

Çün Muhammed Hānefi döndi eve
Göñlini eğler kim çıkam dir ava

‘Alī gitdi ğazāya kırk gün tamām
Çıkmadı evde oturdu ol hümām

60. Çün Muhammed Hānefi turmağ-ile
Tarlıgandı evde oturmağ-ile

Av diledi evde nice bir yata
Aldı eline süñü bindi ata

52 (a). oğul sen dön eve: ey oğul dön git eve MK3.

52 (b). tarlığına: tarlıgansañ MK2.

54 (a). farz: bu ifade MK1 nüshasında mevcut değildir. farz: DK1, MK3, MK4, MK5.

56 (a). Zinhar anı: zinhar sen anı MK2.

Bağlandı 'Alī kemendin beline
Karşu çıktı çāk-seher tag yolına

Medīnenün gün doğrusından yaña
'Azim kıldı Hāk Çalap yoldaş aña

Tañrı adın okuyup kılur şikār
Beyre yolunuñ aya gögsün suñar (?)

65. Her canavar kim gözine düş ola
Çäre yoq kim kırt-ıla ger kuş ola

Seyr-iderken bir ğazāla uğradı
Bilmedi kim fi'l-i āle uğradı

Avına düşdi nigāhın ol ğazāl
Turfe yaratmışdı anı Lā Yezāl

Gözleri gevher yāqutdan yanağı
Dişleri mercan la'lden tudağı

Göbeği ebyāz tutar zağferān dānesi
Kuyruğı zeberced idi sündüsü

70. Çün Muḥammed Ḥanefī gördi anı
Key ta'accüb kıldı öğdi Sübhānı

64 (b). Beyre yolunuñ ay'a gögsün suñar: rast kıla anuñ uşuñ perverdigār MK4.

65 (a). Seyr-iderken: şayd iderken MK4.

65 (b). fi'l-i āle: mekr ile āle MK5.

67 (b). MK1' nüshasındaki "Kudretinden yaratmış anı Lā Yezāl:" satırı yerine mana uyumu açısınan MK2 nüshasındaki "turfe yaratmışdı anı Lā Yezāl" satırını olduğu gibi almayı tercih ettik, Tuḥfe MK4.

Sübḥānallāh zihī rabbū'l-ulāle
Bu ġazālī getüreyim dir ele

Cehd ideyim bunu diri duṭayım
Medīne şehrine dek eleyim

Çizdi kemendini tiz aldı ele
Depdi atın kim aña yaqın gele

Şaldı kemendi üstüne çevük
Şıçradı çıqdı kemenden ol yavuk

75. Kaçmadı tırdı yaqınında anuñ
İtdi mişli gelmiş ola mı bunuñ

Sürdi atın yine vardı üstüne
Şaldı kemend anı tıtmaq kaşdına

Nice kim atar kemendinden çıkar
Yaqınında duruben aña baqar

Yedi kez depdi kemend atdı aña
Ava düşmez ol geyik qaldı taña

Bu kez eydür süñü ile yıqayın
Boğazlayup at yanına taqayın

71 (a). rabbū'l-ulā: rabbū'l-ulāle MK2.

72 (b). dek eleyim: şöyle ilteyim MK3.

73 (a). çizdi: düzdi MK4.

74 (b). ola yoq: hem MK2, hem MK1 nüshalarında “ola yok” şeklinde yazılmıştır. Ama anlam bütünlüğü vezin uyumu hesaba katılarak ve metnin ilerleyen yerlerinde sözkonusu manayı ifade için ‘yavuk’ kelimesi tercih edildiğinden “ol yavuk” şeklinde yazılmıştır.

79 (b). boynuna: yanına MK2.

80. odı bu kez geyigi bula řafā
Aħşam olunca ıardı bir tağa

ağ başında ol gice ol řehsüvār
Atdan indi ıldı bir yerde arār

Bile yetdi yağınında ol yavuğ
unki gördi taň oldu durdı yavuę

ün Muħammed Ĥanefī bindi atına
Pes yağın geldi ol yavuğ atına

Şıradı ırdı yerinden ol ğazāl
Ĝul'a benzer kim ider ĥulķ ile āl

85. Şöyle vardı yine ırdı gitmedi
Muħammed Ĥanefī anı terk itmedi

Yüridi ardınca üç ğün üç gice
Vardı řaħraya irişdi gör nice

Dürlü içekler bezenmiş ol yazı
Gelincük gibi bezenmiş yeryüzü

Dürlü uşlar ol ğülistanda öter
Ol ğazāl ağdan iner anda yiter

90. Kendi yoręun atı ğayet a idi
Geyigi dutmaduğına acıdı

80 (a). odı bu kez geyigi bula řafā: ovdı bu kez geyiği sola sağa MK4.

81 (a). ol-resül var: ol řehsüvār MK2.

82 (a). yağınında: yağınından MK2.

90 (a). yavlağ: MK2.

Er boyudur gördi ol yer otunı
Atdan indi qoruya şaldı atını

Dikdi süñüsini bir dem uyudı
Bir kâfir qorusı meger buyıdı

Bir ulu kâfir idi Tâbüt adı
Bu qoruyı ol Tâbüt bekler idi

Çün uyudu şahrâda yumdı gözi
Nice oldı añlañ imdi bu sözi

95. Ol qorunun bir bucağında meger
Bekler idi qoruyu iki yüz er

İki yüz er cümle demür tonları
Ol kâfir Tâbüt qomışdı anları

Kim qoruya kimse gelüp düşmeye
Hem Müslümân tağı beri aşmaya

Tañla aqşam ol kâfirden on kişi
Qoruyu tolaşmaqđur anlaruñ işi

91 (a). er boyudur: arpa yoq MK1, er boyunca MK3, ol yer otunı: ol yirin otı MK3.

91 (b). atdan indi qoruya şaldı atını: indi atından ota şaldı atı MK3.

92 (a). bir dem: bir az MK3.

92 (b). bir kâfir qorusı meger buyıdı: meger bir kâfirin korısı idi MK3.

93 (a). bir ulu kâfir idi Tâbut adı: ol kâfir beğı hem Tâbut adı MK3.

96 (a). şamur donları: MK2

97 (b). hem müslüman: müslümanlar MK4, MK5; tağı: dağı MK5.

98 (a). olsa: hem MK2, hem de MK1 nüshalarında söz onusu satırda olsa şeklinde yazılmış olmasına rağmen burada da anlam ve vezin uyumu gözetilerek ‘ol’ şeklinde tamir yoluna gidilmiştir.

Gezdiler çün qoruyu başdan başa
Ol yere geldiler bular kim başa

100. Yatmış idi uyquda otlar atı
Kendünün üstünde var cenk āleti

Sünüsün dikmiş yatur arşlan gibi
Heybeti var şanaşın qaplan gibi

Atı hayqırdı uyardı uyqudan
Baquben on atlı gelür kāfirden

Tiz duşar atını biner üstüne
Yaqlaşur bir kāfirin ol qatına

Anı gördi bir yavaş oqlandur özi
İllā od gibi yanar iki gözü

105. Bir ata binmiş şanasın div-cemād
Şanasın Rüstemdür özi yā Qubāt

Dediler deli misin yoḥsa fużûl
Nice girdün qoruya sen ey tıfıl

99 (a). gezdiler çün: gezdilerdi MK4.

99 (b). bu satırda hem MK2 hem de MK1 nüshalarında yazım aynıdır. Fakat DK1 nüshasında aynı satır mevcut olup ‘ey yaşa’ şeklindedir.

101 (b). qaplan gibi: evran gibi MK4, MK5.

103 (a). Tiz duşar atını biner üstüne, Yaqlaşur bir kāfirin ol qatına: Tiz tırup geldi yapuşdı atına, Geldi bir kāfir yaqın hem qatına MK4.

104 (a). bir yavaş oqlandur: bik küçük oqlan MK4.

104 (b). İllā od gibi yanar: illa yanar ot gibi, MK2.

106 (a). fużûl: fażlan MK3.

106 (b). tıfıl: oqlan MK3.

Tābūtındur bu kuru bilmez misin
Yoḥsa hışmından hāzer kılmaz mısın

Uş iki yüz kişi beklerüz bunu
Hem kıru içinde bulduğ biz seni

Bizde yaşak böyledür her kim bula
Kıoruya girse gerek beklık ola

110. Bir tıfil oğlan imişsin yalıñuz
Hele şimdi baña değin geliñüz

İn atuñdan gel berü bizim ile
Öp elin beğimizün şuçun dile

Atuñu tonuñu vir kırtar bařuñ
Kııyamayuz biz saña gencdür yařuñ

Çün Muḥammed Ḥanefī ol pehlüvān
Kim ne herze söyler iş bu kıaltabān

Teñri aslanı 'Alī oğlu benem
Fātımatü'z-Zehrādür benim anam

115. Ceddım adıdur Muḥammed Muřtafā
Ben Muḥammed Ḥanefiyem bī-ḥafā

107 (b). yoḥsa: dağı MK3.

108 (a). uş: biz MK2

111 (a). gel berü: gidelüm MK3.

112 (b). gencdür yařuñ: yiğit yařuñ MK2; gencdir yařuñ MK3; yiğit yařuñ MK4.

114 (a). oğlu benem: oğluyam MK4.

115 (b). bī-ḥafā: pür řafā MK5.

Hasan Hüseyin benim qarındaşlarım
Atam ile ğazāda yoldaşlarım

Herze söyleme yürü var işiñe
Yoħsa şimdi ip daqarım başıña

Çün kāfirler bu sözü işitdiler
İki yüz kişiye ğaber itdiler

İtdiler gelüñ budur düşmānımız
Yandı atası elinden cānımız

120. K'ey fütuh girdi elimüze bugün
Bunu öldürmek bize yavlaq düğün

Öldürüp bunda aşalum leşini
Tābūta hem götürelim başını

İki yüz er araya aldılar anı
Ya'ni kim yıķup tūtalar oğlanı

Çün Muħammed Ğanefī ol şīr-dīl
Atınuñ süheyline tūrmaya fil

Aldı süñü virdi tekbīr şalavāt
Kāfirin qalbi içine sürdi at

116 (a). benim: daħi MK3.

113 (b). yoħsa şimdi ip daqarım: MK1; yoħsa ip daqarım şimdi: MK2.

114 (b). iki yüz kişiye ğaber: ol iki yüz kişiye ün MK3.

120 (a). fütun girdi: fütun gire MK2; fütuh girdi MK3; fütuh girdi DK1; fütuh MK4, MK5.

120 (b) yavlaq: oldı MK4.

121 (a). bunda: burca MK3, aşalum leşini: bitürelüm işini MK5.

124 (a). "aldı süñü virdi tekbīr şalavāt" mısramı vezin uyumu açısından MK4 nüshasından aldık. Aynı mısra diğeri nüshalarda şöyledir: Aldı süñü eline virdi tekbīr ü şalavāt MK1: aldı süñü eline virdi şalavāt MK2, süñüsini alup virdi şalavāt MK3.

125. Na'ra urdı girdi kâfir içine
Hamle kıldı öñüne vü kıçına

Şöyle çāpuķ süvār idi ħarp ede
On kâfiri yıķardı bir đarbede

Ol iki yüz ere baş bir pehlüvān
Cenk içinde uğradı ol nev-civān

Đarb ile kıldı süñü zaħmin aña
Pehlüvān oldu baş virdi aña

Süñü zaħmin çıķdı gögsinden yere
Ol sâ'at can virüben düşdi yere

130. Anı gördi bir yavaş oğlandur özi*
İllā od gibi yanar iki gözü

Hay deyince ol iki yüz kâfiri
Kırdı kıomadı hiç kimseyi diri

İndi kesdi pehlüvānuñ başını**
At yanına götürüp aşdı anı

125 (b). vü: hem MK3.

126 (a). ħarp-ede: harb ile MK4.

126 (b). đarbede: đarp ile MK4.

* Bu beyit 104 no'lu beytin tekrarıdır.

131 (a). hay diyince: MK1, hey diyince MK2; hā diyince MK4; Kimse: MK1, kimseyi MK2.

131 (b). Bu mısra MK1 nüshasında “kırdı kıomadı hiç kimse diri” şeklinde yazılmışken, MK2 nüshasında “kırdı kıomadı kimseyi diri” şeklinde yazılmıştır.

** Bu beyit MK2 nüshasında mevcut değildir.

132 (a). indi: daħi MK3.

132 (b). at yanına götürüp: atnuñ terkisine MK3; at yanına iletüp MK4.

Atına bindi kıatarlayup sürer
Yine üç günden Medīneye irer

Aşakor meydān içinde ol başı
Acebe kıalur anı gören kışı

135. 'Alī üç günden ğazādan irişür
Kıamu ashābları-y-ıla görüşür

İrdi Hāsan Hüseyn ol dem bile
Ġazīler tırmış idi řaġa şola

Ol başı meydān içinde gördüler
Bu ne başdur deyü bunu şordılar

'Alī eydür bunca kııldum ben ğazā
Eyledim kāfir cānına çok cezā

Kesmedüm bunuğ gibi büyük başı
Zihi erdür bu başı kesen kışı

140. Dediler yā 'Alī olġıl āġāh
Ol Muħammed Hānefī ol ġāzī řāh

Vardı ava üç gün eğlendi tamām
Bu başı kesmiş getürdi ve's-selām

133 (a). atına: ata MK2.

133 (b). günden: günde MK2.

135 (a). günden: günde MK2.

135 (b). ashābları-y-ıla: ashab karşı gelür MK3.

137 (b). bunu: kıamu MK3.

138 (b). kāfir cānına: kāfirlere çok MK3.

140 (a). oġlın āġāh: oġlın aña MK2; olġıl āġāh MK3, DK1.

140 (b). ol Muħammed Hānefī ol: Muħammed Hānefī hem ol MK3.

141 (a). üç gün eğlendi: üç eğlendi MK2.

Söylemedi hayr ü şer nesne bize
Bu ne başdur siz şoruñ deye size

'Alī durdı öpdi çoçdı oğlını
Bu ne başdur didi ey cānum cānı

Yalıñuz kande şataşduñ sen buña
Nice öldürdüñ haber virgil baña

145. Çün Muḥammed Ḥanefī şerḥ eyledi
Ne ki kıldı atasına söyledi

Tābūtuñ qorusına varduğını
Anuñ iki yüz kişisin kırduğını

Pehlüvanınuñ başıdur bu baş
Cenk içinde nāgehān itdüm şavaş

Süñü ile bağrını çāk eyledim
Başını kesdim tenin hāk eyledim

Kim şanuğ isterse iş bu söze
Varuben görsün inanmayan bize

150. Ol qoruda gövdeler nice yatur
Yā Baba eksüğini var sen yetür

142 (a). hayr ü şer: hayır şer MK2, MK3.

142 (b). şoruñ deye size: siz şoruñ deye size MK2; bu başı gördük haber virdik size MK4.

145 (a). satırda geçen 'bir bir' hem MK2'da hem de DK1 nüshalarında olmadığından beyitten çıkarılmıştır.

147 (a). pehlüvanınuñ: pehlüvanınuñ MK3, pehlüvanuñ MK2.

147 (b). itdüm şavaş: oldum ben tuşaş MK4.

149 (b). inanmayan: inansın MK2.

Çün Muḥammed Ḥanefī kıldı beyān
Hem bu sözi atası bildi ‘ayān

Öpdi anuñ gözlerin eydür oğul
Çoluna kuvvet cihānda sen sağ ol

Velī zinhār daḥi böyle kıлмаğıl
Tehlükeye kendüziñi şalmağıl

Dünya kāfirdür kamu düşmān bize
Çılmışam cānlarına cevr [ü] cezā

155. Nice kāfirler қанını дökmişüz
Başların süñü ucuna dikmişüz

Şaқın ele düşmeyesin añsuzın
Kim bizi маһrüm itme körpe қuzım

Ol kāfir Tābūt çerisi çok durur
Yedi yüz biñden daḥi artuқ durur

Çorusında қırduñ-ise iki yüz
Ol kāfir қorusın қomaz isüz

Ol bu işi añlamış bilmiş ola
Daḥi anda nice yüz gelmiş ola

150 (b). ya buba: ey baba MK2, MK3, DK1, ya baba MK4.

152 (a). gözlerin: gözini MK2.

153 (b). kendüñi: özüñi MK2

154 (b). cevr ü cezā: çok cezā MK4, MK5.

156 (b). MK1 nüshasındaki “kim bizi маһrüm itme körpe қuzım” mısraı DK1 ve MK2 nüshalarında “kim beni маһrüm edersin geñsüzin”şeklindedir.

160. Zinhar oğul ol qoruya varmağıl
Başun terkin varuben urmağıl

Ol yavuq kim gördün iblisdür 'ayān
Aña kim uyma görmezsin ziyān

Şeytana uyan peşimān oliser
Şonra yerinüp perişān oliser

'Alī virdi oğluna öküş ögüt
İşidüp kıldı qabül oldı süküt

Medīnede bir zaman kıldı qarār
Ġazā için kıldılar gene süvār

165. Şāh-ı merdān gene bindi Döldüle
Geydi zırhı zülfigār aldı ele

Ġāziler yanına cümle cem' olur*
Cümlenün içinde kendi şem' olur

Sancağ-ı İslām getürüp yürüdi
Ġāziler fursant bizimdür dir idi

Leşkerün başı 'Alīyyü'l-Murtażā
Mağribe yöneldi ol Şīri Hudā

160 (b). başun terkin varuben urmağıl: başın tenükeye verüp urmağıl MK2.

161 (a). ol yavuq kim gördün: gördüğün gazāl MK3, ol geyik gördüğün MK4.

161 (b). aña kim uymaya kim getürmesin ziyān: MK2

162 (b). şonra yerinüp perişān: az sevinüp çok perişān MK4, MK5.

* Söz konusu beyit MK2 nüshasında "Ġāziler yine cümlesi cem' olup, Cümleniñ içinde kendi şem' olup" şeklindedir.

167 (a). getürüp yürüdi: götürüyor idi MK2.

167 (b). fursant: fırsat MK2

Çün Muḥammed Ḥanefī evde alur
Ol azālūn naşı g nl ni alur

170. Bir nice günden yine eydür aceb
Buluna mı ben anı ılsam aleb

Zihī görklü nesne idi ol azāl
Kim yaratmış ol adīm   Lā Yezāl

Rengini gördi gözüm sevdi cānum
Bir daı avıma d şe mi benüm

Arzuladı yine bindi atına
Ĝar oldu yine cenk āletine

Geydi cevşen s n sin aldı ele
Kimseye dimedi kim gel n bile

175. Ç n Muḥammed Ḥanefī ıkdı gelür
orusına Tāb tuñ g r ne ılır

Didiler iki yüz erden biri
oru bekleyende almadı diri

‘Alīn n oĝlu oruya uĝramıř
amusını pancar gibi doĝramıř

169 (b). MK4 nüshasından aldığımız ‘‘naşı g nl ni alur’’ mısraı diĝer nüshalarda, naşı gönlünde olur MK1; nefesi MK2 şeklindedir.

171 (a). görklü nesne: güzel nesne MK5.

172 (b). avıma d şe mi: elime girse MK4.

174 (a). cevşen: cizmesin MK2, MK3.

175 (b). orusına: orusına MK2.

Pehlūvānuñ başını kesmiş dağı
Medīneye iletüp aşmış dağı

Vay kim ol mel'un işidüp қақıdı
Ol melāmetlük bunlara ھاқ idi

180. Yoğsa bir oğlan iki yüz ādemi
Öldürüp bunuñ gibi iş ide mi

Seçdi yüz kez yedi yüz ağlu eri
Varuben bekleye buñlar қoruyu

İki pehlūvān bunlara baş қodı
Biri Dāvūd biriniñ Rüstem adı

Geldi қondı yedi yüz er қoruya
Kimse қonmıya gelürse қoruya

Rüstem eydür gelse ol oğlan gine*
Göstereydüm aña bulaşmaq қana

185. Gürzüm altında yoğuraydum anı
Ҳor olaydı üstü başı vay teni

Dāvud eydür sen bu sözü söyleme
Değmelere anı қıyās eyleme

180 (a). ādemi: adamı MK2.

182 (b). bu mısra MK4 nüshasındandır. Aynı ifade MK1'de biri Rüstem'dür adı; MK2'de ürüstem idi şeklindedir.

* bu satır MK2 nüshasında mevcut değildir.

185 (b). Һor olaydı üstü başı vay teni: Һurd olaydı cümle ānuñ var teni MK3; Һurd olundu üstüñanı var teni MK2, DK1; Һurd olaydı üstüñanı ve teni MK4.

186 (b). değmelere: gayrılara MK3.

Atasınuñ işidürsin çavını*
Ol yaqıpdur nicelerüñ evini

Üç bin filin cümlesin kırmış durur
Biñ eri ol bir ere şaymış durur

Nice divlerin qopardı kellesin
Yalıñuz aldı Selâsil qal'asın

190. Tañrınun biñ bir adı vardur oqur
Çalsa qılıç ucunda odlar şaqır

Atasınuñ böyle olucaq hū[ri]si
Arşlan olur yine arşlan yavrusı

Sen hazer qıl anı zebūn egleme
İki yüz er kırduğunu tañlama

Bu qoruya geliserdür ol yine
Hünerüñ var ise göster oqlana

* Bu beyit MK2 nüshasında mevcut değildir.

187 (b). nicelerüñ: ancalaruñ MK3.

188 (a). Üç bin filin sigirin kırmış-durur (?) MK1: ne anlama geldiğini bulamadığımız S K R köküyle yazılan bu kelime DK1 ve MK2 nüshalarında da aynı şekildedir. Üç bin mekriñ divleri kırmış durur MK4. Biz MK5 nüshasındaki “Üç bin filiñ cümlesin kırmış durur” mısramını tercih ettik.

188 (b). bir ere şaymış-durur: bir ere çekmiş durur MK2.

189 (a). nice divlerin qopardı kellesin: hor idüptür pehlivanlar kellesin MK5.

189 (b). selâsin: MK2, MK5. Değerlendirdiğimiz tüm nüshalarda “Selâsin” şeklinde geçen kelime yerine destanların en çok zikredilen mekânlarından Selasil kalesi olduğu kanaatiyle Selâsil şeklinde tamir etmeyi uygun gördük.

190 (b). ucunda: ucundan MK2.

191 (a). hūsi: hūrisi MK2; huyı DK1; çerusi MK3.

191 (b). arşlan yavrusı: arşlan şoyı DK1.

193 (b). hünerüñ: erlüğün DK1.

Bunda bunlar uş h azerde d n   gün
Mu ammed H anef  binmiş gele g r

195. Ol geyigi arzu kılmışdur  atı
Yine toğrı  oruya sürdi atı

İndi atdan irişecek ol yavu 
G z   n nde nig h oldu yok

Otlar ol  oruda geyikler  k ş
Varam ola ki g z me ola d ş

S n sin aldı ele at g cine
Yil gibi yetdi  orunun ucuna

Bağdı gördü kim k firler leşkeri
Yidi yüz er şaf şaf durmuşlar idi

200. D im  bunu  aşudlarlar im ş
G zc ler  ağdan  ağa g zler imiş

 n buları ol Mu ammed H anef 
Gördi cenk i n d zeltmişler şafi

194 (a). bunda bunlar: bunlar bunda DK1.

194 (b). binmiş gele g r: binmişdi ol gün MK2.

196 (a).  g ş:  g ş MK4,  gr ş r MK2.

196 (b). ola d ş: ulaşur MK2.

198 (a). ele: d ş p MK2.

199 (a). k firler: k firin MK2.

199 (b). durmuşlar idi: olmuş durur MK2.

200 (a).  aşudlarlar:  aşudlar MK2; g zlerler MK4.

201 (b). d zeltmişler: d zmişler MK2.

Didi kaçmağ olmaya ayruğ bize
Qılalum din aşqına bunda ğazā

Yalıñuzem yarıcım sensin ey Hūdā
Çün benim atam 'Alīyyü'l-Murtezā

Yalıñuzem yarıcım Sübhān durur
Arşlan yavrusı yine arşlan durur

205. Virdi şalavāt Muḥammede qatı
Depdi kāfir üstüne ol dem atı

Şol qanıqmış qurt düşer koyuna
Ya qatı aç kim irişe avına

Yıldırımından darb elinde süñüsü
Kāfir daḡi ḡamle kıldı qamusı

Bir süñü ile Muḥammed Ḥanefī
Qalbi qalbe urdı şağladı şafı

Düşdi anlar yer eginden bir tamar
Heybetine duymadı deyme kim er

210. Na'ra urup ḡaykırıp dört yanına
Qan bulaşdı ol kāfirler qanına

203 (a). yalıñuzem: yalıñuz MK2, sensin ey Hūdā: sensin Hūdā MK4.

204 (b). yalıñuzem: yalıñuz MK2.

206 (b). qurt düşer koyuna: qurt gibi kāfir içine MK2.

207 (b). kāfir: kāfirler MK2.

209 (a). düşdi anlar: dökdi anlar MK4. Bu beyit MK2, MK5 nüshalarında mevcut değildir.

Ṭaḥladan ikindüye degin tamām
Kāfir ile cenk kıldı ol hümām

Kāfirūñ üç yüzünü dökdi yere
Kendi daḥi yetmiş yerinde yara

Çıkdı kāfir arasından ol yine
İndi atdan bir depenüñ üstüne

Kim kıla bir laḥza ol yerde qarār
Diñlene bir dem yine ola süvār

215. Qalan kāfir bir yere dirneşdiler
Ne kılalum deyüben söyleşdiler

Rüstem eydür daḥi var mı 'arımız
İş bu bir oğlan geçürdi varımız

Bunda cümle varımız ölmek gerek
Yaḥud bu oğlan ele gelmek gerek

Qamu birden süñü üşürmek gerek
Cehd idüp atını düşürmek gerek

At düşünce buna kemend atavuz
Ola kim atdan düşürüp dutavuz

211 (b). hümām: hümān MK2.

213 (a). arasında: arasından MK2

214 (b). diñlene: diñle MK2

216 (a). daḥi var 'arımız: yokmıdır hiç 'arımız MK4, acep var mı 'arımız MK5.

218 (a). kamu bir kezden: kamumuz birden MK2. Esas aldığımız nüshada 'bir kezden' olarak yazılmasına rağmen MK2 nsühasından da yararlanarak 'birden' şeklinde tamir edilmiştir.

219 (a). düşünce: düşücek MK2.

219 (b). atdan: bende MK2

220. Çün kâfirler böyle danışdı işi
Hamlle kıldı oğlana dört yüz kişi

Gün doğunca yine kıldılar savaş
Atınuñ incigine dokundı taş

Nāgehan altından atı ditrer düşer
Kâfir ol dem oğlan üstüne üşer

Çırk kemendi bir uğurdan atdılar
Oğlanı ol dem giriftār itdiler

Şaldı Rüstem Tābūta bir muştucu
İtdi ol oğlana kim katı küci

225. Bilsin ol şāhı kim tutduķ oğlanı
Şāz olsun kim qahir kılduķ düşmanı

Tābūta çün kim irişür bu haber
Leşkerini aluben karşı çıkar

Çün Muhammed Hānefi tutkun olur
Kāfire bayram günü ol gün olur

Oğlanı bindürdiler bağlu ata
Götürdiler anı kâfir Tābūta

220 (a). doğunca: batınca MK2, MK5, kıldılar: kıldı MK2.

221 (a). ditrer: tetdir MK2

225 (a). şāhı kim: şāh kim MK2.

225 (b). olsun kim: olsun ki MK2, MK5.

226 (b). bu satır için DK1 nüshasındaki ifadeyi tercih ederek “karşular” yerine “karşı çıkar” şeklinde yazmayı uygun bulduk.

227 (a). tutkun: tutğun MK2; tutsak MK5.

227 (b). kâfir-i bed-nām MK1: kâfire bayram MK4.

228 (b). Tābuta: Tābuta MK2.

Leşker-ile çün Tābūt karşı gelür
Şād oluben anlara alkış virür

230. Kağıyuben oğlana yavlağ püsār
Kağ kat sökuben eyler fesār

Urdu söğdi ol tutulmuş oğlanı
Dutuben şehre götürdiler anı

Bir ağaç diktürdi meydān içine
Kim aşā kıoya cezādur suçuna

İletdiler daragacına oğlanı
Ol şehriñ ehli çün işidürdi anı

Bildiler kim Tañrı arşlanı 'Alī
Bu oğlanıñ atasıdur ol velī

235. İşidürse bu dem oğlanı öle
Zülfiğārın aluben 'Alī gele

Kökümüz kese bizim ucdan uca
Ne yiğit kıala bunda ne kim kıoca

Feryād idüp Tābūta çağrışdılar
Yalvaruben ayağına düşdiler

230 (a). oğlana: anlara DK1, pusār: püsēr MK2.

231 (b). dutuben şehre götürdiler anı: duşuben şehre getürdi anı MK2.

233 (a). eletdiler: iletdiler MK2.

233 (b). çün işidürdi anı: işidür anı MK2.

235 (a). oğlanı: oğlu MK2.

237 (a). Tābūt'a: Ŧābūṭ'a MK2.

Didiler kim ey bizim sulṭānımız
Almağıl boynuña bizim ḳānımız

Sen 'Alīyi ŧanma bunda gelmeye
'Alīye kimse muḳābil olmaya

240. Oğlunu öldüresin ŧimdi anuñ
Kim ğarażun yerine gele senüñ

Ol gelürse cümlemüz ḳılur helāk
Biz helāk olmadan nedür pes dilek

Öz elünle ḳır bizi eyle fenā
Andan eyleğıl ziyān ol oğlana

Yoḫsa biz rāzī degilüz bu işe
Ger bize ḳaḳıya Tābūt ger küse

Tābūta ḫācibler eydür ey ulu
Gerçi vardur sizde çok aḳıl yolu

245. İş bu oğlana tımār eyleyelüm
Oḫşayuben buña ḫoş söyleyelüm

240 (a). öldüresin: öldürseñ MK2.

240 (b). gele: gelemi MK2. Kim ğarażun yerine gele senüñ: Kim ḳıyāmet ḳopa başıña senüñ MK4.

241 (a). cümlemüz ḳılur: ḳıl sen bizi MK2

242 (b). ol oğlana: oğlana MK2.

243 (a). Yoḫsa biz rāzī: yoḫsa rāzī MK2.

244 (a). ḫācibler: ḫācib MK2.

244 (b). çok aḳıl yolu: aḳıl yolu MK2.

245 (a). oğlana tımār: MK1 nüshasında “oğlana biz tımār” şeklinde geçerken DK1 nüshasında “biz” mevcut olmayıp “oğlana tımār” şeklindedir.

245 (b). oḫşayuben: oğşayuben MK2.

Besleyelüm yanımızda oğlanı
Kim cerāhatlardan oñula teni

Virelüm atlas hıl'at tön kumaş
İçirelüm süci olsun aklı fāş

Yalvaralum ki döne bizim dine
Dönmez ise hile idelüm yine

Mine Hatun kızını virelüm buña
Kim yüzün gören kişi qalur taña

250. Ger bu oğlan işidürse söziñi
Dīne girürse virelüm kızını

Dīnün ile kızını kılsa qabül
Atasınun şerrini def' ide ol

Key korursa atasınun işini
Şoñra oğlanun dañi kes başını

Çünkü Tābūt bu sözi kıldı qabül
Sen nice dir iseñ öyle olsun ol

Bir hekimi oquyup getürdiler
Oğlanun yarasına ot urdılar

247 (a). atlas: at MK2.

253 (a). DK1 nüshasında “çünkü Tābūt” şeklinde geçen bu ifade esas aldığımız MK1 nüshasında ve MK2 nüshasında “kāfir Tābūt” şeklindedir.

253 (b). olsun ol: olsun qabül MK2.

254 (a). MK1 nüshasında “hekim” geçmesine rağmen biz mana uyumu açısından MK2 nüshasında geçen “hekim” ifadesini tercih ettik.

255. ıkardılar kendüden anlı onı
Gül Şuyuyla yudılar nāzük teni

Geydürdiler aña ağlas donları
Oldı Muğammed Hānefī aydan arı

Ol gice aña apu ıldılar
Aldılar Tābūt atına geldiler

odılar bir kürsi altun oturur
Ne ki kāfir var ise arŐu urur

Tābūt eydür meclis āletin uruñ
Süci gelsün Őođbete bünyād uruñ

260. Őođbetümde dürlü sazlar alıñuz
Sāķiler cāmları ele alıñuz

Bizim iün imdi eyleñüz yarağ
Rāzı bu dem oyalum varsun ırağ

ün ārasta oldu meclis sāz ile
Sāķī kullar urudurdı nāz ile

Doldurup cām [ü] adeğ getürdiler
Sağ u soldan yürüyüp yetürdiler

Saķi getürdi olu zerrin adeğ
Tābūt aldı idi mey oldu ferađ

260 (b). cāmları: cāmı MK2.

263 (a). doldurup: oldurup MK2.

263 (b). yürüyüp: virüben MK2.

264 (a). getürdi: getürin MK2.

265. İtdi ʔolduruñ yine siz ol cāmı
 ʔalması göñlinde zerrece ğāmı

Üç ayak mey cengi Tābūt ʔıldı nūş*
 Һurrem oldu Һātırı hem göñli Һoş

Şağ u şola sāķīler dest itdiler
 Meclis ehlini ʔamu mest itdiler

ʔatı göñüller süciden nerm olur
 Çünki şohbet varduğınca germ olur

Bağdı Tābūt şağına hem şolına
 Meclis ehli ʔurdılar ayağına

270. Çün ayağın durdı anda Һās u ´ām
 Sāķiler getürdi ʔolu zerrin cām

Aldı Tābūt eline zerrin ʔası
 Didi oğlana ey yiğitler Һāşı

Benim elümden bunu içmek gerek
 Şāz oluben göñlümi açmak gerek

Oğlan eydür bu Һaramdur içmezem
 Ud [ü] imān perdesini açmazam

265 (b). göñlinde: göñlümde MK2.

* Bu beyit MK2 nüshasında mevcut değıldir.

268 Bu beyit DK1 nüshasından aynen alınmıştır. Esas aldığımız MK1 nüshasındaki beyit: “ʔatı göñül süci ile Һurrem olur, Çünki şohbet varduğınca kerem olur” şeklindedir.

269 (b). durdılar: ʔurdılar MK2.

270 (b). sāķiler: sāķi MK2.

275. Bunı ol ceddin Muḥammed içmedi
Atam 'Alī yöresinden geçmedi

İçmezem daḥi öküş söz söyleme
Ḥasta vücudıma zaḥmet eyleme

Cehd idegördi süciden içmedi
Ol ḥarām nesneye ağızın açmadı

Yine kim yalvardı bulmadı çāre
İster-idi anı dinden çıkara

Tābūt eydür şıma benüm sözümi
Varıñ oquñ gelsün görsün kızumı

280. Bir kıızı var idi maḥbūb-ı zamān
Virürdi cennet ḥūrisinden nişān

Geydigi dibācı şamur ton didi
Sözleri ağızında şeker-ḥūn didi

Ḥüsn-i ḥulḳ-ı luḫf-ı sertāc ü ḳadem
Didi idiñ meclise gelsün bu dem

274 (b). ud [ü] imān: dīn ü imān MK5. Esas nüsha olan MK1'de "perdesinden" ifadesi DK1 nüshasında "perdesini" şeklindedir.

277 (b). azgın: esas metinde "ağızım" yazılmış olmasına rağmen MK2 nüshasında "azgın" yazıldığı için mana uyumu gözetilerek tamir yoluna başvurulmuştur.

278 (a). MK1 nüshasında yer alan; "Çünkü yalvarasın bulmadı çāre, Kim bunu esir idüp dinden çıkara" beyiti yerine DK1 nüshasındaki; 'Yine kim yalvardı bulmadı çāre, İster idi anı dinden çıkara" beyti aynen alınmıştır. Çünkü: çünkim MK2; nice kez MK5.

279 (a). Tābūt: kāfir MK2.

280 (a). kızım: kıızı MK2.

281 (b). Bu beyitin bu mısraı MK4 nüshasında yazılmamıştır. Beyit tek mısralı yazılmıştır.

Ḥaber oldı kıza tırdı nāz ile
Çığşadı ḥal ḥal ayağı sāz ile

Dürlü cevher içine ğarḳ oldı kız
Atası şohbetine hem geldi tiz

285. İndi gökden şanki ol meclise ay
Bağdı oğlan yüzüne şandı ki ay

Kim ĩmān nūrı yüzinde berḳ urur
Çehresinde küfri ĩmān ğarḳ urur

Umşunur kız bağa oğlan yüzine
‘Aşık olur can ü dilden özine

Tābūt eydür ey yiğitler serveri
Saña lāyık gördiler kızım yāri

Tek benüm elimden içgil bir ḳadeḥ
Ya dinime gir beni eyle feraḥ

290. Gir benüm dinüme algıl kızımı
Tek bu meclisde şımağıl sözümi

283 (b). çığşadı: çıışadı MK2.

284 (a). dürlü cevher: dürr ü cevher MK5.

284 (b). tiz: kız MK2.

285 (b). şandı ki ay: şandı ay MK2.

286 (a). yüzünde: yüzünden MK2.

286 (b). çehresinde: çehresinden MK2.

289 (a). gir beni eyle: gir eyle MK2.

290 (a). “Gel bizim dinimüze gir al kızımı” beyiti yerine DK1 nüshasındaki beyitin ilk satırını aynen aldık. gir al: algıl MK2. MK2 ve DK1 nüshalarında, MK1 nüshasındaki 289 no’lu beyitten sonra “Gel bizüm dinimüz eyle ḳabül, Mine kızım ḳaravaş ben saña ḳul” şeklinde başka bir beyit vardır.

Bağ yüzine tā göresin hūbı sen
Bunculayın görmedüñ maħbūbı sen

Muħammed Ĥanefī eydür ey paşa
Dünya için dini terk itmek ĥaşā

Ƙızuñ için ben dinüm terk itmeyem
Ʀoğrı yolu koyup egri gitmeyem

Din Muħammed dinidür İslām için
Virmeyem İslām dinin bir cān için

295. Öldürürseñ ben bu sözi dutmazam
Ėayret-i aql ile ārı şatmazam

Şaldı başın aşağı dökdi yaşın
‘Aşk-ile yaqdı kızuñ için tışın

Kāfir Tābūt ġazap itdi oğlana
İtdi şoyuñ tonuñ iltüñ zindana

Ne layıqdur kızıma bu bed-fi’al
Kim alaydı kızım ile genc ü mal

-
- 291 (a). Bağ yüzine göresin maħbūbı sen MK1: bu mısra yerine MK4 nüshasındaki “Bağ yüzine tā göresin hūbı sen” mısraı tercih edilmiştir.
- 292 (a). “Paşa” şeklinde DK1 nüshasından alarak tamir ettiğimiz bu satırın son kelimesi, MK2 nüshasında ‘nişāh’ MK1 nüshasında ise ‘nişār’ şeklindedir. Hem bir sonraki satırla ses uyumu açısından, hem de mana itibarıyla bize daha uygun geldiği için “paşa” kelimesini tercih ettik.
- 293 (a). itmeyem: itmem MK2.
- 293 (b). gitmeyem: gitmem MK2.
- 294 (b). virmeyem: virmezem MK2.
- 295 (b). aklı ĥorluğ-ile MK1: aql ile ārı MK4.
- 296 (b). tışın: taşın MK1.
- 297 (b). iltüñ: atuñ MK2.
- 298 (a). mısra başındaki “ne” sözcüğü, vezni tamamlamak ve mana düşünülerek MK2 nüshasından alınmıştır.
- 298 (b). alaydı: olaydı MK1.

Zindan içinde bir kuyu vardır derin
Kırk kulaçdur derinliği anuñ

300. Ol kuyuya indürüñ bu oğlanı
Halk içinde çün hacil itdi beni

Bir içim şu günde bir etmek virüñ
Bu işüñ soñu neye irer görüñ

Şol dem oğlanuñ tonını şoydılar
Götürüp anı kuyuya koydılar

Kuyı ağzına kodılar bir taşu
Kim gidermeye yerinden on kişi

Bir kişiyi anda bekçi kodılar
Zindan kapusın yapuben gitdiler

305. Kız atası meclisinden çün çıkar
Oğlanuñ aşkı anuñ için yañar

Kız eydür kim zihi dīn ne i'tikād
Çün benüm yüzüm görüp olmadı şād

Dinini sevdi cemālim sevmedi
Öz başından bu belāyı şavmadı

İçmedi atam elinden ol süci
Zihi er kim kendüye kıldı güci

302 (a). şol dem: ol dem MK2.

306 (a). kız eydür kim zihi dīn ne i'tikād: eydür kim zihi dīnine i'tikād MK1.

Kendüzine kılmadı beni kabûl
Ben kabûl itdüm ki şâhım ola ol

310. Dinine girsem kabûl itse beni
Çurtaraydum bu esirlikten anı

Virdi gönül aña arı kalmadı
Giceye degin kararî kalmadı

Dün karañu olıcağ durdı nigâr
Zindanuñ kapusına vardı nigâr

Kesdi zindancı başın girdi içerü
Kapu ağızına kulağ urdı girü

Çuyu dibinde Muhammed Hanefî
Hel etâ süresin oğur ol şafî

315. 'Aşık olmuşdı kız anuñ yüzine
Hayran olup ol laţif âvâzına

Çız çuyu ağızından giderdi taşu
Kim gidermeye yerinden on kişi

Didi tur yapış kemende ey cânım
Kim saña cânım fedâ olsun benüm

311 (a). "Virdi aña gönülünü kararî kalmadı, Aşşam olunca kararî kalmadı" MK1 nüshasındaki bu beyit yerine, yine vezin ve anlam uyumu düşünülerek, DK1 nüshasındaki beyit alınmıştır.

312 (a). dün: çün DK1.

312 (b). geldi zindan kapusına ol Nigâr MK1: zindanuñ kapusına vardı nigâr MK4.

315 (b). ol laţif: luţfinden MK2, hayran olup: vâlih ü hayran DK1.

316 (b). gidermeye yerinden: gidermeyeydi anı MK2.

317 (a). kemende: elüme MK2.

Çün Muḥammed Ḥanefī bildi kıızı
Ol kemende yapışup çıkdı tizi

İki elin boynuna şaldı anuñ
Didi qaravaşuñ olayım ben senüñ

320. Kıız anuñ yüzünü göricek hemān
Barmağın qaldurdı getürdi ĩmān

Qız eydür şimden gerü n'itmek gerek
Oğlan eydür atama gitmek gerek

Ol bize kılsun nikāḥ olğıl ḥelāl
Zinā itmekdür qatı yavlaq vebāl

And içüp birbir-ile inandılar
Qavl-i muḥkem itdiler ol dem bunlar

Ṭapusında yedi qaravaş var idi
Kim qamusı kendü-y-ile yār idi

325. Ṭokuz atı hāzır itmişdi ol kıız
İvdi cānı anda yürüdiler tiz

318 (b). çıkdı tizi: çıkdı özi MK5.

322 (a). olsun MK1: olğıl MK4.

322 (b) mısra sonundaki vebal sözcüğü MK1 nüshasında 'bubal' şeklindedir. Bu sözcük; *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*'nde 'babal' şeklinde geçmekte ve 'vebal, günah' anlamlarına gelmektedir. Biz bunun yerine MK2 nüshasındaki 'vebal' sözcüğünü aynen almayı uygun gördük.

323 (a). and içüp birbir-ile: and içüp birbirine MK2; yemin idüp birbirin MK5.

324 (b). kırnaq: bu kelimeyi hem mana hem de vezin uyumunu düşünerek esas aldığımız MK1 nüshasında 'qaravaş' sözcüğü yerine DK1 nüshasından aldık. ḥādim MK5.

Ol tokuz at kim yedi qaravaş
Sāz ü silāh düzdiler cümle kumaş

Sāz ü silāh [ü] süñü cenk āleti
Bağlanuben her biri bindi atı

Yel gibi şehirden çıkup gitdiler
Çün Medīneden yana azm itdiler

Duydı ol mel'un Tābūt bu işleri
Şöyle kaçıyup aqıttı yaşları

330. Çün 'ayān bilindi kız itdi işi
Şaldı bunlaruñ ardınca yüz biñ kişi

Yüz biñ kāfir kuşluğa dek sürdiler
Nāgāh ardınca bunlaruñ irdiler

Muḥammed Ḥanefī eydür ey cānum
Bunlarıñ istedügi şimdi benüm

Ben tırayım bunlara sen sür atı
Şu tağa varınca sen gitgil qatı

Mine Ḥatun eydür ey gözüm nūrı
Ben qalayım girüye sen tiz yürü

327 (b). biri: birisi MK1. Bu mısra çin de DK1 nüshasından fadalanarak '*birisi*' yerine '*biri*' yazmayı tercih ettik.

329 (b). Şöyle kaçıyup: kaçıyup gözinden MK2.

332 (b). benüm: benem MK2.

333 (a). tırayım: döneyim DK1, MK5.

335. Ātamuñ yüz biñden artuğdur eri
Ardımızdan irişür şimdi varı

Ben bunları egleyeyin az kadar
Sen becid sür ataña eyle haber

Oğlan eydür Mine ey benüm cānum
Yağıdan kaçmak işüm değil benüm

Benüm atam hiç yağıdan kaçmadı
Yalana vü gerçege and içmedi

And ü şart itdüm senüñle dün gün
Andımı erlik midür şıyam bu gün

340. Seni ne yüz ile koyup gideyüm
Yağı yüzinden nice terk ideyüm

Hayr ü şer senüñ ile olsam gerek
Ölür isem senüñle ölsem gerek

Mine bildi kim Muḥammed Ḥaneḫ
Erlik içinde gevherdür ol şafī

Eydür imdi berkit atuñ kıl yarağ
Öñce gelen üstüne sen at bırağ

337 (a). Mine ey benüm canum: Mine'ye sen ey canum MK2.

337 (b). yağıdan: kāfirden MK2.

338 (a). yağıdan: kāfirden MK2.

340 (b). DK1 nüshasındaki “yağı yüzinden” yazımı tercih edilmiştir. Bu ifade MK1 ve MK2 nüshalarında “yağı yüzinde” şeklinde geçmektedir.

341 (a). MK2 ve MK1 nüshalarında “olmağ” şeklinde yazılan sözcük yerine DK1'deki “olsam” ifadesi tercih edilmiştir.

343 (a). anuñ: atuñ MK5.

Hamle kıl bir dem buları egle sen
Şol tağa degin varayım hele ben

345. Arkamız ol tağa olsun turalum
Kāfire ölünce kılıç uralum

Gitdi Mine ol yidi kırnaç bile
Turdı oğlan sünüsün aldı ele

Kāfirin önce gelenün aqdarur
Sedd-i İskender gibi şöyle turur

Geldi kāfir tulp tulp oldu baqar
Önce gelen kāfiri bir bir yıkar

Geldi yetmiş biñ kāfir qoşın qoşın
Hamle kıldı oğlana beşin beşin

350. Gördi kırmaçdan dükenmez kāfiri
Gide gide deyeserdür pes yüri

İtdi varup tağ eteğün dutayım
Mine Hatun yanına dek yiteyim

346 (a). kırnaç bile: qarın qabile MK2.

348 (a). Tulp; öbek, küme, takım, top anlamlarına gelen bir kelimedir ve mısra içinde anlamı tamam-
lamaktadır. Hem MK2 hem de MK1 nüshalarında geçen ‘qalb qalb’ ifadesini harakeleriyle bir-
likte okuduğumuz zaman ortaya tamamen anlamsız bir sonuç çıkmaktadır. Bu yüzden DK1
nüshasındaki tulp tulp ifadesini tercih ettik. Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü**, s. 224.

348 (b). bir bir: atdan MK4.

349 (a). yetmiş biñ: yüz biñ MK2.

349 (b). onı beşin: hem kafiye hem de anlam uyumsuzluğu görüldüğünden MK4 nüshasındaki “beşin
beşin” ifadesi tercih edilmiştir.

350 (b). gide gide: kendi kendi MK2.

Gāh şavaş gāh atı başın yığa
Yetdi Mineye yakın geldi tağa

Ol tağı kal'a idünüp turdılar
Kāfire bir hamle kılıç urdılar

Gāh girer meydāna oğlan gāh Mine
Şöyle kim girmiş-idi Mine dīne

355. Dīn yolında ikisi dürüşdiler
Üç gün üç gice tamām dögüşdiler

Kāfir aldı ol tağun dört yanını
Ġaziler aqıttı kāfir qanını

Gövdeler taldı yazı meydān içi
Tābütun qahr ile taldı qan içi

Na'ra uruben yüreği hūn olur
Qaşımaqdan şöyle kim mecnūn olur

Leşkerine hışm idüben coşar
İtdi bir oğlan henüz on yaşar

360. Bir kız ile yalnız yaqdı bizi
Nice ādem deyelüm şimdi sizi

352 (a). başı yaqa: başı yıqa MK2, başın yığa DK1, MK4.

353 (a). idünüp: idüben MK2.

355 (b). dögüşdiler: uruşdılar MK2, döögüşdiler MK5.

357 (b). MK2 nüshasında 'taldı qan içi' ifadesi tercih edilmiştir. MK1 nüshasında: 'qan taldı içi' şeklindedir.

359 (a). coşar: düşer MK2, buşar MK5.

Sizde nāmus yoğımıŝ ya 'ārīñuz
Bir pula değmez imiŝ hep variñuz

Bir oğlanı getürmeysesiz ele
Ya 'Alī gelürse ħālīñüz n'ola

Ol gelürse size hiç virmez emān
Yegmiŝ sizden bir avuç torba ŝaman

Ol ŝaman bir aç tavarı toyura
Bunca er muķābil değılsüz bir ere

365. Bunu didi ķatı ķatı ağladı
Kāfirler ğayret ğuŝađın bağladı

Tag dibinde Rüstem depdi atını
Geldi Tābūt katına öđdiler anı

Didi ŝehā sil yaŝıñı ağlama
Ğayret odıyla yüregüñ tağlama

Bir sözüm vardur diyem işüd beni
Ger saña tıutup getürem oğlanı

Dilegümü virmezsın ey ŝāh bana
Dile nedür dilegüñ virdüm saña

363 (b). bir avuç torba: üç torba MK2, bir çuvār MK4, bir torba MK5.

364 (a). MK2 nüshasında bu sözcük “toyurur” yazılmış fakat ki “toyura” şeklinde düzeltilerek değiştirilmiştir. Oysa aynı kelime esas aldığımız MK1 nüshasında “toyurur” şeklinde yazılmıştır.

Biz, MK2'deki ifadeyi tercih ettik; MK5'te “ol ŝaman bir aç tavarı toyurur, bunca er bir ere muķābil mi olur” şeklindedir.

368 (b). tıutup: tutam MK2.

370. Şāha dir Mine benüm olsun hemān
Virmeyem oğlana hiçbir dem emān

Saňa tütup anı diri getürem
Hācetüñ ne ise ey şāh bitürem

Tābüt eydür kim saňa virdüm kızum
Yine sen tütduñ nāmusumuz bizüm

Ger anı tütup getüresin baňa
Güveygümsin kızumı virdüm saňa

Çün bunu Rüstem işidüp şād olur
At sürüben meydān içine gelür

375. Oğlana çağırup eydür gel berü
Senüñ-ile cenk idelüm biz girü

Mine eydür ben girem meydanına
Zahm-ı tiğī ben urayım cānına

Rüsteme ben gideyim sen fāriğ ol
Yā ğāzī nöbet benüm olsun bu yol

Çün Muḥammed Ḥanefī tırdı girü
Sürdü atın Mine vardı ilerü

371 (b). bitürem: yetürem MK2.

374 (a). Rüstem işidüp: işidüp Rüstem MK2.

376 (a). MK1 ve MK2 nüshalarında “gireyim” şeklinde kullanılan bu sözcük yerine biz DK1 nüshasındaki “girem” ifadesini tercih ettik.

376 (b). zahm-ı tiğī: bu haliyle MK2 nüshasından alınmıştır. MK1 nüshasında söz konusu ifade “zahm-ı tiğın” şeklindedir.

377 (a). “Rüstem’e ben gideyim sen fāriğ ol” bu mısraı olduğu gibi MK2 nüshasından aldık. Zira esas aldığımız MK1 nüshasında bu mısra yerine 376/a mısraı olduğu gibi tekrar edilmiştir.

378 (a). tırdı girü: döndi girü MK5.

Ħamle kıldı ikisi birbirine
Sen bağ imdi Tañrınıñ tağdirine

380. Çaldı altmış kez bu anı ol bunı
Tolmış idi Rüstemüñ ol dem ęanı

Bir süñü urdı kıız anuñ tenine
Kim ciğerden zaĦm irişdi cānına

Sançdı süñü urdı yürekden öte
Yığdı atdan Rüştemi gör heybete

İndi kesdi Mine Rüstem başını
Gör ne kıur Rüstemüñ ęardařını

Var idi ol Rüstemüñ beş ęardařı
Gördiler kim bitdi Rüstemüñ işi

385. Beşi daĦi Ħamle kıldı ağlayu
Mine Ħatun yimedi hiç ęam ęayu

Her birine irdi urdı bir kıılıç
Her kim kıılıç yedi deprenmedi hiç

Mine Ħatun bu işleri işledi
Çakıdı atası ęolun dişledi

378 (b). Bu mısra da MK1 ve MK2 nüshalarında geçen “sürdi meydāna Mine vardı ilerü” cümlesinin yerine DK1’deki “sürdi atın Mine vardı ilerü” mısraı tercih edilmiştir.

Başına toprak koyuben ağladı
Didi bucāzu yüregim tağladı

Ƙızımı ele getüreydüm hemin
Ben yayaydum iş bu oğlanun ğamıñ

390. Bu Ƙıza bir er muƘābil olmiya
Kimse bunuñla muƘābil gelmiye

Ƙamle Ƙıluñ buña siz altmış biñ er
Siz kemend ile buña eyleñ hüner

Ƙamle Ƙıldılar buña leşker varı
Gör Muħammed Ğanefī ol serveri

Na’ra urdı daħi tiz sürdi atı
Ƙamle Ƙıldı virdi hem şalavātı

Ƙāfiriñ bir yanına urdı özin
Ƙāfir ortaya aldı Tābūt Ƙızın

395. Kimi cenk itdi kimi atdı kemend
Kimi atı ayağına Ƙıldı bend

Anca meğer ħīle ipin tağdıılar
Şöyle kim Mineyi atdan yığdıılar

Bağlayuben anı iltidiler revān
Atası Ƙatına keşān ber keşān

389 (b). MK1 nüshasında “yayaydum” şeklinde geçen kelime MK2’da “yeyeydüm” şeklindedir. Biz DK1 nüshasında geçen “yemezdüm” ifadesini uygun bulduk ve onu tercih ettik.

393 (a/b). Bu beyit olduğu gibi DK1 nüshasından alınmıştır. MK1 ve MK2 nüshaları şu şekildedir. “Na’ra vurdı ol daħi sürdi at, Ƙamle Ƙıldı virdi tekbir şalavat”

Bağdı Tābūt gördi kızın oldu şād
İtdi qomañ oğlanı oldur murad

Qomañ anı kaçmasun bağlañ yolıñ
Bildürelim biz aña kendü hālīñ

400. Bağladılar ol tağı başdan başa
Bu kezīn kāfir yürür tuştan tuşa

Oğlanuñ ardın öñün bağladılar
Sel gibi her yañadan çağladılar

Ol Muḥammed Ḥanefī gördi işi
Yalıñız qaldı isüz oldu başı

Üstüne kāfir yığıldı galebe
Başladı yalvarmağa ol Çalaba

Yā ilāhi sen bilürsin hālümü
Atama bildür benüm aḥvālümü

405. Tehlükeye şalmışam öz başımı
Atam ile vir benüm qardaşımı

398 (a). Tābūt gördi: gördi Tābūt MK2.

400 (b). tuştan tuşa: taştan taşa MK2, MK4, MK5.

401 (b). yañadan çağladılar: yanından çağladılar MK5.

402 (a). bütün nüshalarda “bu işi” şeklinde geçmesine rağmen vezin gereği “bu” sözcüğünü kaldırdık.

402 (b). bu mısraın sonunda MK1 nüshasında ‘esir oldu işi’ şeklinde yazılmasına rağmen MK2 nüshasında “isüz oldu başı” şeklinde yazılmıştır. Biz bunu tercih ederek anlam bütünlüğünü korumaya çalıştık.

403 (b). MK1 nüshasındaki “Ḥālīqa” ifadesi, hem MK2, hem de DK1 nüshalarında “Çalab’a” şeklindedir.

405 (a). öz başımı: az yaşımı MK2.

405 (b). vir benüm: gönder uş MK4.

Kāfir elinde esir oldu yārim
Anuñ çündür benüm bu āh ü zārim

Yalıñuzam yardımcı sen ol baña
Başda ola kim bulam çāre aña

Aña çāre bulmaz ise bu cānum
Mine Hātun'a fedā olsun cānum

Böyle didi tiz urdı na'ra
Tarddı kılıç hamle kıldı kâfire

410. Kırdı ol dem pes kâfiri ğāzi
Çan ile gövde-y-ile taldı yazı

Ahşam oldu çıkdı leşkerden yine
Atdan indi geldi ol tağ dibine

Değmişidi on yedi yerde yara
Çanların sildirdi ol kırnaqlara

Şardılar yarasını ucdan uca
Bekledi kırnaqlar anı ol gece

Donla dürüp biraz şeker ezdiler
Gül şuyuyla aña şerbet düzdiler

406 (a). elinde: elinden MK2.

406 (b). āh ü zārim: özüüm varum MK2, āh ile zārum MK5.

409 (a). na'ra: nağāra MK2.

409 (b). tarddı: tarıldı MK2.

410 (a). ğāzi: ol ğāzi MK2.

413 (b). kırnaqlar: qaravaşlar MK2.

415. İçdi anı vücudu buldı şafā
İşid imdi ol Muḥammed Muştafā

‘Alīnün düşine girdi söyledi
Oğlunuñ ḥālını ma’lūm eyledi

Yā ‘Alī tiz irişgil oğlıña
Yoḥsa nāgāh acı olur cānuña

Tābūtuñ cengine düşdi kıl meded
Leşker ortaya alupdur bī-aded

Üşdi kāfir oğlınuñ dört yanına
Seni ister derdiniñ dermānına

420. Yā ‘Alī bin Düldüle tiz dur örü
Cebel-i Ğaylān tağına var yüri

‘Alī şol dem işidüp āh eyledi
Ğāzilere hem düşini söyledi

Mağrib eline ğazā kılmış-idi
Medīneye yedi gün qalmış idi

Ma’lūm oldu çün bu iş ol ğāziye
Bindi sürdi Düldülü bir yazıya

417 (a). mısra içindeki “oğlıña” sözcüğü MK2 nüshasından alınmıştır. MK1 nüshasındaki yazılışı ‘oğlıña’ şeklindedir.

419 (a). oğlınuñ: oğlanuñ MK2.

422 (b). Medīne’den yana qurulmuş idi MK1: Medine’ye yedi gün qalmış idi MK4.

Ġaziler 'Alī ardından irdiler
Ferişteler yir amarın dürdiler

425. Ćün Muammed Ĥanefī urmuş idi
Kāfirin cengine ol girmiş idi

Gün zevāle iricek hem cenk idi
Kāfir elinden atı teng idi

Öyle vatinde belürdi bir ġubār
Medīne yolında oldu āřikār

Toz içinde ıdı ol kān-ı kerem
'Alī irişdi ardınca muterem

İrdi Ĥasan Ĥüseyin oqlanları
arşuladı bir aravaş anları

430. Cenk içinde Mine dutulduğını
Kāfir oqlana ne kim kıldığını

'Alī önce irişüp şordı ġaber
Ol aravaş hem dağı virdi ġaber

On yedi yerededür oqlan yāresi
Yā 'Alī dir almadı hi ĉāresi

426 (a). idi: itdi MK2.

427 (a). ġubār: duman MK2.

427 (b). āřikār: ol hemān MK2.

430 (a). Mine dutulduğını: Mine'nin dutulduğın MK5.

430 (a). kıldığını: kıldığın MK5. Burada mana ve vezin uyumu düşünölerek esas aldığımız MK1 nüshasındaki "oqlanı kim" sözcüğü yerine MK2 nüshasındaki "oqlana" ifadesi tercih edilmiştir.

Buñ deminde hem iriřdüñ sen bize
Çatı müřtāk olmış idik biz size

435. Ol Muħammed Ħanefī dāim sizi
Gele deyü gözcü ħomıřdı bizi

‘Alīye virdi ħaber döndi yine
Cenk içinde muştuladı oğlana

Kim irişdi atañ uş ħardařlaruñ
Ġāzīler cümle bile yoldařlaruñ

‘Alī bir kez na’ra vurdı k’ey ħatı
Şıradı şahrada ol Düldül atı

Kāfir işitdi ‘Alīnüñ āvāzın
Heybetinden niceler düşdi yüzin

440. Nicesi dutdı ħulunç ħorħudan
Nicesi atdan yıħılup virdi cān

Nicesinüñ ödi şıtdı ol zamān
Nice kāfirler uyandı uyħudan

‘Alī nün āvāzın iřitdi Tābūt
Beğlerini döğşürüp virdi öğüt

Beğlerine eydür dileñüz emān
Mürüvvet issidür ol pehlüvān

438 (a). na’ra vurdı: na’ra urdı MK2.

440 (a). dutdı ħulunç: ödü şıtdı MK2.

443 (b). ol pehlüvān: ol sāhib-ħıran MK4.

Cengi koyup bir yire dirneşdiler
Ġazilerin ayađına dūşdiler

445. Na'ra urdı her birisi yeryerin
Eline aldı 'Alī Zūlfiġārın

Çağırup eydür ey kāfir-i la'in
Zūlfiġarla ħarnuñızı yarayın

Nice ħıyduñuz bu bir genç oğlana
Kim bulaşdurdıñız anı siz ħana

Şimdi siziñ ħanıñuzu dökeyim
Süñü ilen bendleriñüz sökeyim

Ol Muħammed Ĥanefī başlu idi
Kāfir elinden gözü yaşlı idi

450. Çün işitdi atasınuñ āvāzın
Döndi andan yaña dutdı yüzün

Geldi oğlı 'Alī nüñ öpdi elün
'Alī gördi nicedür oğul ħālüñ

Pāre pāre olmuş ol nāzük teni
Ĥızıl al ħan olmuş geydüği tonı

448 (b). bu mısradaki “bendlerinüz” ve “ilen” MK2 nüshasından alınmıştır.

449 (a). yaşlı idi MK1: başlu idi MK4.

451 (a). oğlı: oğlan MK2.

Öpdi oçdı oğlunu ol dem 'Alī
İtdi Şükür Şağ selīm buldum seni

Oğlan eydür almadı ğayđum benüm
Yüzünü gördüm sevindi bu cānum

455. Lākin ol Tābūt ızı Mine Hātun
Kim benüm cānumı aldı ol Şatun

ır ulaç uyu dibindedür yerim
Allah bilürdi ancak anda hālim

Geldi ol ız gice niŐfında meğer
Kesdi zindancı başın ıldı ğaber

Açdı uyu ağzını Şaldı kemend
Geldi benümle imāna içdi and

Aldı toğuz at yidi aravaŐ
Sāz ü silāh düzdi bize toğ kumaş

460. Değme erde görmedim ŐavaŐını
Cenk içinde kesdi Rüstem başını

Hāvāle ıldı Tābūt var leŐkerin
Atdılar kemend üstüne yer yerin

454 (a). ğayđum: ayđum MK2.

456 (a). MK1 nüshasında “dibidir” Şeklinde geçmesine rağmen, vezin uyumu aısından MK2'daki “dibindedir” sözcüğünü tercih ettik.

456 (b). MK1 nüshasındaki “anda bilürdi” Şeklinde yazılmış bir ifade yerine, MK2 nüshasındaki “Allah bilürdi” ifadesini tercih ettik.

459 (a). sāz ü silāh: at ü silāh MK5; virdi bindi: düzdi bize MK4.

461 (a). hāvāle: havle MK2.

Ben yaralandım anı aqđardılar
Aluben Tābūt qatına gitdiler

Hāl bunuñ gibi olupdur ey ata
Qomayasın ol kıız kim anda yata

Çün Muḥammed Hānefī ḥālin didi
Qaravaşlar ‘Alī elini öpdi

465. Dört yanından gāzīler girmiş idi
Kāfiri bir araya dirmiş idi

Ol erenler şāhı çekdi Zülfiqār
Didi daḥi kalmadı hiç intizār

Qaşıd kıldı-kim kıra ol pehlüvān
Geldi Tābūt elçisi diler emān

Didiler emān dilerüz yā ‘Alī
Ma‘den-i lutf-ı keremsin yā velī

Cānumuzı sen bize bağışlağıl
Daḥi ne kim gerek ise işlegil

470. ‘Alī didi virüñ üç yıllık ḥaraç
Mine Ḥātun ile bile taḥt ü tāç

Gāzīlere yidiyüz biñ daḥi māl
Elli biñ baş at qatır qoyun cimāl

462 (a). yaralandım: yaralı oldum MK2.

463 (a). “anda” esas nüshada olmamasına rağmen vezin udüşünülerek MK2 nüshasından alınmıştır.

465 (b). kāfiri bir araya dirmiş: kāfir bir araya dirilmiş MK2.

Yigirmi biñ bize yemānī kumaş
On biñ miskal la'l-i yākut dürlü taş

Çamusını hazır eyleñ getürin
Üç güne degin dükelin yetürün

Dağı and içün hem olmaya hılāf
Aramuzda olmaya ceng-i muzāf

475. Yılda bize bu miqdār māl viresiz
Dīn-i islām yaşağına giresiz

Hayın olmayasız İslām dīnine
Fitne kılıcın kaçasız kınına

Tā ki cengi harbi biz terk idevüz
Şulh oluben evimüze gidevüz

Yok dir ise Tābūta olduk süvār
Cenk için uş elimüzde Zülfiğār

İkisinden birin ihtiyār idün
Bu sözümi tiz tutuñ muṭi' oluñ

480. Elçi gitdi bu cevābı virmeğe
Üç güne degin bu mālī dirmeğe

Vardı elçi Tābūta kıldı beyān
Çün 'Alī sözün Tābūt bildi 'ayān

473 (b). dükelin: bunları MK2.

Beğlerini tanışığa okudu
Elçiye beğler katında kağıdı

Rāzı olmaz bunca mālī virmeğe
Tedbir eyledi hişāra girmeğe

Tābūt eydür ili günü direlüm
Bağlayalum kapu şehre girelüm

485. Mancılık bağlayalum burc üstine
Bize anuñ görelüm ki kaçdı ne

Beğlerinüñ kamusı didi şehā
Ger hişāra girmeğe kılsañ recā

İli gün cümlesi şehre sığmaya
İklimün yarısı gider yağmaya

Yağı çün kim üstümüzden gitmeye
Kesilen baş dağı yine bitmeye

İli mülk cümlesi ola bunda haber*
Ne aşşı ola sana hod türāb hacir

490. Beklik olmaz illā bu il gün ile
Şenlük olmaz dāimā şeb-ğün ile

482 (a). tanışığa: çağıruben MK2.

484 (b). kapu: kamu MK2.

486 (b). recā: rehā MK2.

487 (a). MK2 nüshasında “cümlesi” vezin uyumu açısından mısraya eklenmiştir. Kelime MK1 nüshasında “cümle” şeklinde geçmektedir.

* bu mısra MK2 nüshasında mevcut değildir.

Üç yüz altmış şehir al'a il gün
amusı hükümñ altındadır bu gün

Evbāş'ına ger bir altun virelüm
Aña Tābūt dađı çok māl direlüm

Yarısın virmek ile ol def' ola
Yarısı ala saña hem nef' ola

Destur olsun biz bunı bitürelüm
Üstümüzden ayguyı götürelüm

495. Bir ili çün kim yıkılmaz yapalar
Bir eli çün kim kesilmez öpeler

Çün bu kāfir beğleri virdi cevāb
Bu sözi kāfir Tābūt gördi şevāb

Mine Hatun bağlu zindanda idi
Gönlü gözü amu oğlanda idi

Atası hükmeyledi ıldılar āzād
Tācı tahtı teslim itdi oldı şād

Gine geydi ız hāşü'l-hāş tonları
Oldı güneşden hem aydan arı

490 (a). esas aldığımız MK1 nüshasında “şenlük” olarak geçmesine rağmen biz mana ve vezin uyumu açısından MK2 nüshasındaki “şeb-hün” ifadesini almayı uygun bulduk.

492 (a). evbāşına ger bir: evbāşına birer MK5, er başına ger bir MK2, er başına birer MK4.

492 (b). ez ne-çün māl: dağı çok māl MK4.

495 (b). kesilmez MK1: bükülmez MK4.

496 (a). mısraın MK1 nüshasındaki yazılışı “çün kāfir beğleri virdi böyle cevāb” şeklindedir. Biz bunun yerine MK2 nüshasındaki mısraı olduğu gibi aldık.

500. Hem görüklü şeylerini düzdiler
Yediyüz biñ cehizini yazdılar

Yedi günde çamusı bitdi tamām
Hımsını aldı içinde ol hümām

Ġazilere kalanın baħş eyledi
‘Alī Muħammed Ġanefīye söyledi

Mine Ġātun saña aqid idelüm
Şulħ oluben ilimüze gidelüm

İkisinden izin alup kıldı nikāħ
Kāfir ile kıldılar şulħ ü şalāħ

505. Tābūta yazdı ‘Alī bir hoş berāt
Kim bu çavle durmaz olursa sebāt

Ahdi nakz itmiş ola kim ahdi sıya*
İde la’net iblis aña oğuya

Çün bu resme ‘Alī yazdı kitāb
Tābūt ile kıldı tahrīr ü hisāb

And ü şart ü çavl-i muħkem itdiler
Malı genci ġazilere virdiler

499 (b). MK1 nüshasında bu beytin ikinci satırı “oldı şu ‘le-hem ziyade İslām dīni” şeklindedir. Biz mana uyumunu gözeterek DK1 nüshasından aynı beytin ikinci mısraını alarak beyti yeniden kurma yoluna gittik.

* Bu beyit MK2 nüshasında mevcut değildir.

507 (a). kitāb: berāt MK4. Bu beyit MK2 nüshasında mevcut değildir.

Destur oldı asker İslāma yine
Göç idüp geldi Medīne şehrine

510. Medīne ehli kamu karšu çıkar
Nazar idüp Mine'nün cehizine bakar

Çırk katırñ yüküdür cehiz kumaş
Çırk dağı üstünde birer karavaş

Yüz devenñ yükü cihāz ü tāk*
Bārgāh ü haymeler tag ü turağ

Develer çökdi yükini çezdiler
Çurdılar hayme yarağın düzdiler

Geldi kondı Tañrı arslanı 'Alī
Rasülñ ravzasına dutdı yolu

515. Bilesince ol aşāblar geldiler
Muştafa kabrin ziyāret kıldılar

Oğudılar Kur'ānı hatm itdiler
Du'a kı lup ol gāzīler gitdiler

Çün evine geldi ol Şīr-i Hudā
Hağğa şükr itdi 'Alīyyü'l-Murtezā

510 (a). Bu beyit MK2 nüshasında mevcut değildir.

510 (b). teferrüce: nazar idüp MK4.

511 (a). MK1 nüshasında fazladan “cümle” kelimesi vardır ve mısra “Çırk katırñ yüküdür cehiz kumaş” şeklindedir. Biz MK2 nüshasından faydalanarak mısraı bu şekilde kurduk.

* Bu beyit MK2 nüshasında mevcut değildir.

515 (a). MK2 nüshası, MK1 nüshasının 515. beytinden sonra gelen beyitle son bulmaktadır.

514 (b). ravzasına: yolına MK2.

Hasan Hüseyin Muḥammed Hanefī
Şāh-ı merdān zülālesidür şafī

Medīne kavmi cümle şād oldılar
Ulu giçi bir araya geldiler

520. 'Alī ashāba ziyāfet eyledi
Ġāzilerün kıamusını topladı

Muḥammed Ḥanefī ol hoş nihād
Mine Ḥatundan daḥi aldı murād

Cem' ü şem' şādılık oldu vişāl
Dīn-i İslām kıāim oldu ber-kemāl

Ol zamanda ġāziler dürüşdiler
Kıahr-idüben kıāfiri dīn açdılar

Şark u Ġarb u Rüm u Hind ü Yemen
Çīn ü Kıasyār u Semerkand ü 'Aden

525. Mısr u Bağdād u Horasan u Hicāz
Deşt ü Bulġar u Şīrān u Belḥ u Hīrāz

Müslümanlık ziyāde oldu yere
Sancaġ-ı İslām yürüdi eşkere

Yapdılar mescid yakdılar sirāc
Yıktdılar kiliseyi aldılar ḥaraç

526 (a). “oldı her yere” şeklinde yazılmış olmasına rağmen vezin uyumu düşüncesiyle “her” kaldırılarak “oldı yere” şeklinde değiştirilmiştir.

527 (b). “kiliseyi” şeklinde yazıldığı halde vezin uyumu gözetilerek “kilise” şeklinde yazılmıştır

Ġāzīler çekdiler cefā kıldılar ġazā

Dīn yolu Şimdi gelür oldu bize

Zihi erler baş ü cān terk itdiler

Dīn için dürüŐdüler ol ġāzīler

530. Kim boyandı kıanlar ile yazılar

Ol Őehidler kim kıana bulaŐdılar

Rahmet iriŐdü olaruñ cānuna

Gitdi anlar bu fenādan bāķiye

Lāyık oldu raħmet ile cennete

Őavdı anlar geldi nöbet bizlere

Biz daħi nefis ile kılalum ġazā

Āhiret için bulalum çok cezā

DüŐmanımız ol durur 'ayne'l-yaķīn

Nefsümüze atalum lā havle oķın

535. Şeytanı kıahr-idelüm tekbīr ile

Kim bizi aldamasun tezvīr ile

Ey yārenler dünyā fānīdür 'ayān

Āħiret mülkidür mülk-i cāvidān

Bu fenāyı ol beķāya Őatdılar

Őoyup anı cümle anda gitdiler

Erlerün aŐķına tekbīr virelüm

Yazan için Fātihā oķuyalum

529 (a). zihiler kim: "zihiler" Şeklinde deġiŐtirilmiŐtir.

Āq̄il isen sen dahi k̄ıl i'tibār
Dünyā eşyāsını eyle ihtişār

540. Erenlere çünkü bāk̄i k̄almadı

Bu cihān kimseye vefā k̄ılmadı

Kim bulaydı dünyādan kimse vefā

Bāk̄i k̄alaydı Muḥammed Muṣṭafā

Kim bulardan i'tibār itmek gerek

Gitdi anlar biz daḥi gitmek gerek

Aç gözünü bī-çāre Dursun Faḳı

Bu ögüdi kendü nefsiñe oḳı

Kendüzüñden ölümü şanma ırāḳ

Gidisersüñ āḳibet eyle yaraḳ

545. Yaraḳ oldur kim imān yoldaş ola

İraḳ oldur kim baḡrın taş ola

Mü'min isen baḡrıñı eyleme taş

Gönlüñde şefḳat olsun gözüñde yaş

Söz daḥi ögüş burada oldı tamām

Vir şalavāt Ḥabībe sen ve's-selām

Oḳuyanı diñleyeni yazanı yazdıranı

Rahmetiñle yarlıḡaḡıl yā Ğanī

538 (b). yazan-içün Fātihā oḳuyalum: dāsitanıñ āhirine irelüm MK4.

539 (b). dünyā eşyāsını eyle ihtişār: dünyā esbābını etme ihtiyār MK4.

541 (a). hiç bī-vefā: kimse vefā MK4.

541 (b). bāk̄i k̄alaydı: bāk̄i k̄alurdı MK4.

544 (a). MK1 nüshasındaki “Aç gözünü bīçāre Dursun Faḳı, Bu ögüdi kendü nefsiñe oḳı” beyti

MK4 nüshasında “Aç gözünü bīçāre ṭurma Ḥanefī, Bu ögüdi kendözüñe oḳı” şeklindedir.

545 (a). kendü özünñden ölümü: kendözünñden olmaḡıl MK4.

SONUÇ

Hız. Ali'den sonra onun soyundan gelenler arasında ismi üzerinde en çok durulan şahsiyetlerinden birisi de Muhammed b. Hanefiyye'dir. Muhammed b. Hanefiyye'nin adı ağabeyi Hüseyin'in şehit edilmesinin ardından onun intikamının alınması konusunda birtakım gerçek dışı olaylara karışmış, hatta Muhtar es-Sakafî tarafından "Mehdî" olduğu ileri sürülmüştür. Bu düşünceler Muhammed b. Hanefiyye tarafından reddedilmiş olsa bile ilerleyen yıllarda "Muhtâriyye" veya "Keysâniyye" adı verilen bir fırkanın ortaya çıkmasına; "beda'", "rec'at", "Mehdîlik" gibi ilk Şîî fikirlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Şîî görüşlerin oluşmasındaki hareket noktalarından biri olmasına rağmen Muhammed b. Hanefiyye'nin adı ve şahsiyeti Sünnî bir âlim olan Tursun Fakih tarafından hiçbir sakınca görülmeden konu edilmiştir. Cenk-nâmelerde, muhtevası bakımından oldukça elverişli bir konu olmasına rağmen, bu tür farklı inanç ve kanaatleri hatırlatan ırk, mezhep, ya da diğer tasavvufî kavram ve motiflere fazlaca yer verilmemiştir. Belli başlı bazı dinî kavramların ve bilinen bazı temel tasavvufî motiflerin dışında -ki bunlar da millî ve dinî bütünlüğü destekler ve korur mahiyettedir- mezhebî/tasavvufî kavram ve motiflere rastlanmaz. Bu, hem İslamın iç birliğine verilen önemi ortaya koyan bir tercih hem de Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde yaşayanların din anlayışını gösteren dikkate değer bir ipucudur.

Cenk-nâmeler, ilk yıllarda gazavat-nâmelerle aynı anlamda kullanılmalarına rağmen, zaman içerisinde kendilerine has bir anlam kazanmışlardır. Gazâ-nâme ve gazavat-nâmeler daha çok gerçek savaş hikâyelerini; cenk-nâmeler daha çok hayâlî hikâyeleri ifade eder hale gelmiştir. İhtiva ettiği konular ve hitap ettikleri kitleler de buna göre şekil alıp değişmiştir. Özellikle Osmanlılar döneminde gazavat-nâmeler, padişahların ve büyük komutanların savaşlarını anlatan birer savaş belgelerine dönüşmüştür. Oysa ilk dönemlerde gazâ-nâmeler ve gazavat-nâmeler ve cenk-nâmelerin aynı anlamda kullanıldığı söylenebilir.

Cenk-nâmelerde hikâye yalnızca Müslüman-kâfir çatışması üzerine kurulur; hikâye boyunca karşımıza çıkan tipler ya Allah için, din için, Sancak-ı İslam için gazilik/shêhitlik arzusuyla cenge tutuşan Müslümanlardır ya da onların karşısına çı-

kan kâfirlerdir. Hikâye umumiyetle Müslümanların zaferiyle ve bazı kâfirlerin İslam'dan ve müslümanlardan etkilenecek İslama girmesiyle son bulur.

Tursun Fakih, eserini, yaşadığı sosyo-kültürel çevrenin tesiriyle ve din adami hüviyetiyle kaleme almıştır. Osman Bey'in ordusunda imamlık yapıp hutbe okuyan hatta Edebâli'nin ölümünün ardından kadılığını da yapan Tursun Fakih'in, savaşa giden gazilerin hem dinî hem de askerî açıdan zinde olabilmesi için böyle bir ideal şahsiyet oluşturma gereği duyduğu düşünülebilir. Muhammed Hanefî Cengi, sade diliyle, akıcı ve öğretici üslubuyla ve muhtevasıyla kendisinden sonra ortaya çıkan bu türden eserlere de öncülük etmiştir.

Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk ürünleri sayılan Cenk-nâmeler henüz ortaya çıkmadan önce kaleme alınan dinî-kahramanlık hikâyelerinde daha çok Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hamza, Battal Gâzi, Ebu Müslim gibi kahramanlar konu edilmekteydi. Bu tarihten sonra Osmanlı'nın kuruluş hutbesini okuyan ve Şeyh Edebâli'den sonra kadısı da olan Tursun Fakih tarafından yazılan cenk-nâmede Muhammed Hanefî bir kahraman-gazi tipi olarak Türk-İslam edebiyatındaki yerini almıştır. O güne kadar yazılan/söylenen kahramanlık hikâyelerinde adına hiç rastlanılmayan ve yeni bir gazi tipi olan Muhammed Hanefî, Cenk-nâme içerisinde gösterdiği hususiyetler bakımından kendisinden öncekilerle birtakım ortak özellikler taşımakla birlikte, bir cenk-nâme kahramanı olarak ilktir ve ilk defa Tursun Fakih tarafından ortaya konmuştur. Muhammed Hanefî Cenk-nâmeleri bu özelliğiyle kendisinden önce yazılıp/söylenen Arap ve İran edebiyatından tercüme ya da uyarlama yoluyla yazılan cenk-nâmelerden ayrılır.

Cenk-nâmeler ister telif ister tercüme olsun, ilk ortaya çıktığı anda *Saltuk-nâme*, *Danişmend-nâme*, *Battal-nâme*, *Müslim-nâme* gibi kahramanlarının adıyla anılmışlardır. Muhammed Hanefî Cenk-nâmeleri ise yaygın olarak "Kitab-ı Muhammed Hanefî", "Hikâyet-i Muhammed Hanefî", "Dâsitân-ı Muhammed Hanefî" ya da "Gazavât-ı Muhammed Hanefî" gibi isimler altında kaleme alınmışlardır.

Kültürümüzde cenk-nâme denilince yalnızca Hz. Ali cenk-nâmeleri anlaşılmaktadır. Oysa Muhammed Hanefî Cenk-nâmeleri de en az o nispette kültür ve edebiyatımızda yekün oluşturmaktadır. Yazmaların yaygınlığı ve çeşitliliğinin yanı

sıra, uzun kış gecelerinde köy kahvelerinde okunup söylendiğini düşünmemiz bile bu ehemmiyetin boyutlarını anlamamıza yetecektir.

Meclislerde ezbere okunan, sazlar eşliğinde çalınıp söylenen cenk-nâmeler, gün geçtikçe yeni konularla zenginleşerek ve yeni imgelerle genişleyerek, ilk yazarından ve yazdıklarından uzaklaşmış ve anonim bir hal almıştır. Dolayısıyla pek çok cenk-nâmenin müstensihî meçhuldür.

Türk Edebiyatında dinî içerikli kahramanlık hikâyeleri aynı zamanda çağdaş hikâyeciliğin de öncüsü kabul edilir. İlk dönemlerde kıssahanlar tarafından sözlü olarak anlatılan cenk-nâmeler, zaman içerisinde istinsah edilerek çoğalmış, kıssahanların yerini meddahlar, cenk-nâmelerin yerini de çağdaş öyküler almıştır.

Son bir söz söylemek gerekirse cenk-nâmeler, Türk kültürünün ve İslam dininin edebî bir zevk çerçevesinde yoğrularak yeni kuşaklara miras bırakıldığı millî hazinelerimizden biridir.

KAYNAKÇA

I. YAZMA ESERLER

Ceng-i Muhammed Hanefî, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4053/3, 163a-171a.

Dâsitân-ı Muhammed Hanefî, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3538/6, 126a-162a.

Dâsitân-ı Muhammed Hanefî, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4736/3, 6b-21a.

Dâsitân-ı Muhammed Hanefî, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3953/2, 16b-74a.

Dâsitân-ı Muhammed Hanefî, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7070/3, 64b-80b.

Gazavât-ı Muhammed Hanefiye, Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 50 Ür 423/2, 44b-81a.

Gazavât-ı Muhammed Hanefiye, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2437/3, 79a-105b.

Hazâ Dâsitân-ı Muhammed Hanefî, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8253/1, 3b-11b.

Hazâ Kitab-ı Muhammed Hanefî, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9260/4, 37b-50b.

Hikâye-i Muhammed Hanefî, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3768/1, 1b-10a.

Hikâyet-i Muhammed Hanefî Türk Dil Kurumu, Fotokopiler Bölümü, TDK-Fotokopiler-61

Menâkıb-ı Muhammed Hanefî, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6818, 51b-60a.

Menâkıb-ı Muhammed Hanefî, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7120/1, 1b-11b.

Menâkıb-ı Muhammed Hanefî, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7837/2, 10b-25a.

Muhammed Hanefî Cengi, Yazmalar Koleksiyonu, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2175, 1a-25b.

II. BASMA ESERLER

AHMET CEVDET PAŞA, **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, (I-II), Dergah Yay., İstanbul 1997.

AKAY, Hasan, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yay., İstanbul 2005.

AKSOY, Hasan, “Dursun Fakih”, **DİA**, İstanbul 1994, X, 7-8.

AKTAŞ, Hasan, **Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf**, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

_____, **Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar**, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.

ÂŞIKPAŞA-ZÂDE, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, (haz.: A. Nihal Atsız), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

ATALAN, Mehmet, **Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri**, İlâhiyât Yay., Ankara 2007.

AYDEMİR, Abdullah, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, TDV Yay., Ankara ty.

AYTAŞ, Gıyasettin, “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Hâzâ Destan-ı Geyik” **GÜ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Ankara 1999, S: 12, ss. 21-37.

BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, (I-II) İstanbul 1997.

BULUÇ, Saadettin, “Tursun Fakih'in Gazavat-nâmesi”, **X. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler** (1963), TDK Yay., Ankara 1964, ss. 185-194.

BULUT, Halil İbrahim, “Mucize”, **DİA**, İstanbul 2005, XXX, 350-52.

- BOZÇALI, Mahmut, **Alevi Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva**, Horasan Yayınevi, İstanbul 2006.
- BOZKURT, Nebi, “Ravza”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 475.
- COŞAN, Mahmut Esad, “İslamî Türk Edebiyatında Ükkâşe Hikâyesi”, **AÜİFD**, (1983), S:26, ss. 275-286.
- ÇELEBİ, Ahmed, **İslâmda Eğitim-Öğretim Târîhi**, (çev.: Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998.
- ÇAĞATAY, Saadet, “Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler”, **TDAY-Belleten**, TTK, Ankara 1956, ss. 153-177.
- CEMEL, İzzeddin, **el-Esmâü'l-Hüsna**, (haz.: Mustafa Nuhoglu), Ravza Yay., İstanbul 2000.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, **Türk Edebiyatında Mesnevî**, Kitabevi Yay., İstanbul 1999.
- _____, “Kültür ve Edebiyatımızda Allâh”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yay., İstanbul 1998.
- CUNBUR, Müjgan, “Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Halk Edebiyatı**, (I-II), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, ss. 71-94.
- ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yay., İstanbul 2002.
- DİLÇİN, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 2005.
- _____, **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 2009.
- ÇETİN, İsmet, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenk-nâmeleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.
- _____, **Tursun Fakih Hayatı Edebî Şahsiyeti Mesnevîleri**, Ankara 2002.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2005.
- DURMUŞ, Zülfikar, “Hz. Peygamber’in Kızlarıyla Olan İletişimi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Ankara 2009, S. 45/1, ss. 75-83.

- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), (I-XI), Beyrut 1967.
- EĞRİ, Osman, "Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi", **Kutlu Doğum 2006, İslam Ahlakı ve Sevgi**, Ankara 2007, ss. 181-204.
- _____, **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, (haz.: Osman Eğri) TDV Yay., Ankara 2007.
- _____, **Kitâb-ı Dâr**, (haz.: Osman Eğri) TDV Yay., Ankara 2007.
- el-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed., **Keşfu'l-hafa ve müzilu'l-ilbas amma iştehere mine'l-ahadisi ala elsineti'n-nas**, (I-II) Kahire ty.
- el-BAĞDÂDÎ, Abdulkâhir, **el-Fark beyne'l-fırak**, (nşr. Muhyiddin Abdülhamid), Kahire ty.
- el-EŞARÎ, Ebu'l-Hasan, **Makâlatu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfi'l-musallîn**, (nşr.: Helmut Ritter), Wiesbaden 1963.
- el-HÂKİM, Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek ala's-sahîhayn**, (I-II) (thk. Mustafa Abdulkadir Atâ), Beyrut 1990.
- el-MÛNZİRÎ, **Et-Terğîb ve't-Terhîb**, (I-II), (çev.: A. Muhtar Büyükçınar), Huzur Yay. İstanbul 1986.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, **Bektâşî Şairleri ve Nefesleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944.
- ERDEM, Sargon, "Alem", **DİA**, İstanbul 1989, II, 352-354.
- ERUL, Bünyamin, ve Diğerleri, **Haccı Anlamak**, DİB Yay., Ankara 2005,
- ER-RÂDÎ, Şerîf, **Nehcü'l-Belâğa**, (çev.: Adnan Demircan), Beyan Yay., İstanbul ty.
- er-RÂZÎ, Fahreddin, "İtikâdâtü firaki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn", (çev.: Faruk Sancar), **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun 2009, IX, S. 2, ss. 235-274.
- eş-ŞEHRİSTANÎ, Muhammed b. Abdülkerim, **el-Milel ve'n-nihal**, (I-II), (thk.: Ahmed Fehmi Muhammed), Beyrut 1992

- et-TABERİ, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, (I-XI), (thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut 1967.
- FAYDA, Mustafa, "Hulefâ-yı Râşidîn", **DİA**, İstanbul 1998, XVIII, 324-338.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2004.
- _____, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2006.
- _____, "Ali", **DİA**, İstanbul 1989, II, 371.
- _____, "Hasan", **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 282-84.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, **Alevî-Bektâşî Nefesleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.
- _____, **Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.
- _____, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik**, Der Yayınevi, İstanbul 2003.
- _____, **Mü'minlerin Emiri Hz. Ali**, Der Yay., İstanbul 2004.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, **Gazavât-ı Bahr-ı Umman ve Sanduk (Cumhur-nâme)**, Ankara 2007.
- GÜZEL, Abdurrahman, **Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- HACI BEKTÂŞ-I VELİ, **Makâlât**, (haz.: Ali Yılmaz, Mehmet Akkus, Ali Öztürk), TDV Yay., Ankara 2007.
- _____, **Velâyetnâme**, (haz.: Hamiye Duran), TDV Yay., Ankara 2007.
- _____, **Besmele Tefsiri**, (haz.: Hamiye Duran), TDV Yay., Ankara 2007.
- HALKİN, E. Leon, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, (çev.: Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yay., Ankara 2000.

- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, (çev.: Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul 2004.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Musa”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 207-212.
- İBNÜ’L-ARABÎ, **Fusûsu’l-Hikem**, (çev.: Ekrem Demirli), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2006.
- İBNÜ’L-ESÎR, Ebu Hasan Ali b. Muhammed Abdulkerim, **el-Kâmil fî’t-Târih**, (I-X), (nşr.: Ebu’l-Fidâ Abdullah Kadı Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut 1987.
- İBN HANBEL, Ahmed, **Müsned**, (I-II), (nşr.: Müessesetü’l-Kuruba). Kahire ty.
- İBN KESÎR, İmaduddîn Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, (I-XV), Beyrut 1974.
- İBN MÂCE, Ebu Abdillab Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, **es-Sünen**, (I-II) (thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî), Çağrı Yay., Tunus-İstanbul 1992.
- İBN SA’D, Ebû Abdillab Muhammed, **Tabakâtü’l-Kübrâ**, (I-VIII), Beyrut 1968.
- İSEN, Mustafa- Muhsin Macit, **Türk Edebiyatında Tevhidler**, TDV Yay., Ankara 1992.
- KANDEMİR, M. Yaşar, **Adı Güzel Kendi Güzel Muhammed**, Erkam Yay., İstanbul 2007.
- _____, “Fâtıma” **DİA**, İstanbul 1995, XII, 222-223.
- KAPLAN, Mehmet, **Tip Tahlilleri-Türk Edebiyatında Tipler**, İstanbul 1985.
- KAPLAN, Doğan, **Erkânnâme 1**, TDV Yay., Ankara 2007.
- KARAGÖZ, İsmail, ve Diğerleri, **Hac İlmihali**, DİB Yay., Ankara 2008.
- KARAMAN, Fikret, ve Diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay., Ankara 2006.
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak, **Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu’l-A’lâm fî İşarâtu Ehli’l-İlhâm)**, (çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2004.

- KAYA, Doğan, “Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür: Ayetleme”, **Folklor/Edebiyat**, 2007/1, Ankara 2007, S: 49. ss. 21-27.
- KOCAER, Abdullah Fevzi, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh**, (I-II), Hüner Yay., Konya 2004.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Yay., Ankara 1964.
- KOÇİN, Abdülhakim, **Divan Şiirinde Münacat**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), GÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.
- KONUR, Himmet, **Sufî Ahlakı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Korkmaz, Esat, **Alevilik Bektaşılık Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1994.
- KÖKSAL, M. Âsım, **İslam Tarihi Hazret-i Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası**, Akçağ, Ankara 1979.
- _____, **Peygamberler Tarihi**, (I-II), TDV Yay., Ankara 1995.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 1980.
- _____, **Edebiyat Araştırmaları I**, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- _____, **Edebiyat Araştırmaları II**, Ötüken Yay. 1990.
- _____, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, DİB Yay., Ankara 1991.
- KÜÇÜK, Murat, **Anadolu Alevîliğine Bakışlar: Allı Turna; İnsan, Me-kan ve Anılar**, Horasan Yayınevi., İstanbul 2006.
- KURNAZ, Cemal, “Türk Edebiyatında Tevhidler” **Yedi İklim**, İstanbul Mayıs 1993, S: 5. ss. 21-27.
- _____, **Münacat Antolojisi**. TDV Yay., Ankara 1992.
- LEVEND, Âgah Sırrı, **Edebiyat Tarihi Dersleri**, Kanaat Kütüphanesi Yay., İstanbul 1933.
- _____, **Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavat-nâmesi**, TTK Yay., Ankara 1956.
- _____, **Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Yay., İstanbul 1984.

- MACİT, Muhsin, Mustafa İsen, **Türk Edebiyatında Tevhîdler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İstanbul 1983.
- MATTEI, Jean Louis, **Hz. Ali Cenknemeleri**, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ, **Fîhi Mâ Fih**, (çev.: Ahmed Avni Konuk), İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- MUTLU, Belkıs, **Efsanelerin İzinde**, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yay., İstanbul 1968.
- NEŞRÎ, Mehmed, **Kitab-ı Cihan-nümâ**, (haz.: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), TTK Basımevi, Ankara 1949.
- OCAK, A. Yaşar, **Kültür Tarihi kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler Metodolojik Bir Yaklaşım**, TTK Yay., Ankara 1997.
- _____, “Geyikli Baba”, **DİA**, İstanbul 1996, XIV, 45-47.
- ONAY, Ahmet Talat, **Türk Şiirlerinin Vezni**, Akçağ Yay. Ankara 1996
- ÖZCAN, Hüseyin, “Bir Katliamın Şiiri Maktel-i Hüseyin”, **Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu Bildirileri**, MÜ Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, (25-26 Kasım) 2004, ss. 73-81.
- _____, **Alevî-Bektâşî Kültürüne Bakışlar**, Horasan Yay., İstanbul 2003.
- ÖZKAN, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- ÖZ, Mustafa, “Keysâniyye”, **DİA**, Ankara 2002, XXV, 362-363.
- _____, “Muhammed b. Hanefiyye”, **DİA**, İstanbul 2005, XXX, 537-539.
- ÖZ, Baki, **Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri**, Can Yayınları, İstanbul 1997.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2004.
- PEKOLCAY, Necla, **İslamî Türk Edebiyatı**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975.
- SAMÎ, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul 2006.

- SARIKAYA, M. Saffet, “Şah İsmail'in Şiirlerinde Hz. Ali” **Uluslararası Şah İsmail Hatayî Sempozyumu Bildirileri**, Hüseyin Gazi Vakfı, 9-11 Ekim, Ankara 2003, ss. 19-25.
- SCHIMMEL, Annemarie, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, (çev.: Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- _____, **İslamın Mistik Boyutları**, (çev.: Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- SOFUOĞLU, Cemal, Avni İlhan, **Alevîlik Bektaşîlik Tartışmaları**, TDV Yay., Ankara 2006.
- ŞAKİR, Mahmud, **Dört Halife**, (çev.: Ferit Aydın), Kahraman Yay., İstanbul 1996.
- ŞEKER, Mehmet, **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- _____, **Türkistan'dan Anadolu'ya İnsan ve Toplum Hayatı**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- ŞENER, H. İbrahim-Alim Yıldız, **Türk İslam Edebiyatı**, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- ŞENER, H. İbrahim, **Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l- Hüsnâlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İzmir 1985.
- ŞENGÜN Necdet, “Hz. Fâtıma Mevlidi ve Vesîletü'n-Necât İle Mukayese-si” **CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/2 – 2008, ss. 419-438.
- TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ, **Edebiyat Lügatı**, (nşr.: Kemal Edib Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1994,
- TARLAN, Ali Nihad, **Divan Edebiyatında Tevhidler**, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1936.
- TEKİN, Arslan, **Edebiyatımızda İsimler ve Terimler**, İstanbul 1995.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Tursun Fakih”, **İA**, İstanbul 1988, XII, 123.

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Allâh”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 471-498.
- TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- ÜNVER, İsmail, “Mesnevi”, **Türk Dili Dergisi** -Türk Şiiri Özel Sayısı II- Ankara 1986, S: 415-16-17, ss. 430-563.
- ÜNVER, Süheyl, “Osmanlıların İlk İstiklal Hutbesini Okuyan Dursun Fakih”, **Tarih Dünyası Dergisi**, S: 12 (1950), ss. 495-497.
- ÜZÜM, İlyas, “Hüseyin”, **DİA**, İstanbul 1998, XVIII, 518-524.
- _____, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, Horasan Yayınevi, İstanbul 2004.
- _____, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, İsam Yayınları, İstanbul 2007.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, **Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.